

Ἐπάνοδος εἰς τὸν ρόλον τοῦ ἦθους (Θαλπωρῆ καὶ στοργὴ τῆς μητέρας)

Ὅταν ὁ Ἀχιλλεύς, μετὰ τὴν ἀναγγελίαν τοῦ φόνου τοῦ Πατρόκλου ἀπὸ τὸν Ἑκτορα - θρηνεῖ καὶ ὀδύρεται, ἐνώπιον ὄλων, ρίχνοντας ἄμμο στὸ πρόσωπό του καὶ τὸν σώζον οἱ φίλοι του ἀπὸ τὴν ἀπόπειραν αὐτοκτονίας του, παίρνοντας ἀπὸ τὰ χέρια του τὸ ξίφος του-, ζητάει δακρύβρεκτος τὴν συμπαράστασιν τῆς μητέρας του, νὰ τὸν ἀγκαλιάσῃ καὶ νὰ τὸν ἀνακουφίσῃ ἀπὸ τὸν ἀβάστακτον πόνο του, εὐθέως προβάλλει τότε τὸν πραγματικὸν χαρακτήρα καὶ ὁ Ὀμηρὸς τὸ πρότυπον τοῦ ἐλευθέρου πολίτου δὲν καλεῖ τὴν μεγάλην θεάν, τὴν Θέτιδα, ἀλλὰ τὴν στοργικὴν μητέρα του, τὴν μόνην κατάλληλην νὰ τὸν παρηγορήσῃ στὴν τραγικὴν του κατάστασιν, καθὼς αἰσθάνεται καὶ συνυπεύθυνος γιὰ τὴν ἀπώλειαν τοῦ φίλου του, ἐπειδὴ τὸν ἔντυσε μὲ τὴν ὑπέροχην, «θαῦμα ἰδέσθαι», πανοπλίαν του, τὴν ὁποίαν εἶχαν δωρίσει οἱ θεοί, στὸν πατέρα του κατὰ τὸν γάμον μὲ τὴν θεὰν μητέρα του, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ φανῇ τοῖς Τρῶεσσι, ὅτι ἦσαν ὁ ἴδιος ὁ ἑαυτὸς του. Τὸ ὅτι ὁ Πάτροκλος δὲν ἀκολούθησε τὰς ἐντολὰς του, καὶ προχώρησε πέραν τῶν ὁρίων ποὺ τοῦ εἶχε θέσει, ὅποτε καὶ ἀποκαλύφθηκε, ὅτι ἦσαν ἄλλοι καὶ ἄλλοι, μὲ ἀποτέλεσμα ὁ Φοῖβος νὰ κατευθύνῃ τὸ δόρυ διὰ τοῦ Εὐφύρβου ἐναντίον του καὶ νὰ καρπωθῇ τὴν δόξαν ὁ ἀρχιστράτηγος τῶν Τρῶων, δὲν μνημονεύεται ἀπὸ τὸν ἥρωα τὴν ἐκδίκησίν του σκέπτεται καὶ μόνο, τίποτε ἄλλο, οὔτε τὴν μοῖραν του, ὅτι θὰ ἀκολουθήσῃ καὶ ὁ δικὸς του θάνατος, ὅπως καὶ τὴν ἀπόκτησιν νέας πανοπλίας, ἐπειδὴ τὴν πρώτην τὴν εἶχε πάρει ὡς τρόπαιον ὁ Ἑκτωρ, κατὰ τὴν σύλλησιν τῆς σοροῦ τοῦ φίλου του.

Ἡ περιγραφὴ τοῦ μεγαλυτέρου στὴν ἱστορίαν ἐπικοῦ ποιητοῦ μοναδικὴ στὴν τραγικὴν πλοκὴν τῆς, καθὼς ἡ Θέτις ἀναδύεται ἀπὸ τὰ βάθη τοῦ ὠκεανοῦ στὴν παραλία τῆς Τροίας, συνοδευομένη ἀπὸ τὰς τριάκοντα τρεῖς Νηρηίδας, μάλιστα ὀνομαστικὰ ἀναφερομένας, καὶ τρέχει νὰ πάρῃ στὴν ἀγκαλιά τῆς τὸ λασπωμένο κεφάλιν τοῦ γιοῦ τῆς, ἐνῶ οἱ ἰέρειές τῆς σχηματίζουν γύρω τους τραγικὸν χορὸν, ἀπὸ τοὺς πρώτους καταγεγραμμένους στὴν ἑλληνικὴ ζωὴ· σὲ δεύτερον γύρον, οἱ ὑπόλοιποι Ἕλληνες, οἱ δικοὶ του καὶ πολλοὶ ἄλλοι, παρακολουθοῦν ὡς χορὸς καὶ αὐτοὶ τὴν ἐξέλιξιν τῶν συγκλονιστικῶν σκηνῶν. Στὴν ἀνοικτὴ πεδιάδα μαίνεται ἡ μάχη, σῶμα μὲ σῶμα, γιὰ τὴν διατήρησιν τῶν χερῶν τῶν Ἑλλήνων τῆς σοροῦ τοῦ Πατρόκλου καὶ τὴν ἀπόσπασίν τῆς ἀπὸ τοὺς Τρῶεσσι, μὲ τὸν Ἑκτορα πρῶτον, νὰ πιάνῃ ἀπὸ τὰ πόδια τὸν Πάτροκλον καὶ τοὺς Ἕλληνες ἀπὸ τὸ ὑπόλοιπον σῶμα, μὲ τὸν Μενέλαον κορυφαῖον στὴν προάσπισίν τῆς, κατὰ τὴν «ἀριστείαν Μενελάου», καὶ τὴν προσέλευσιν ταχαιῶς καὶ ἄλλων Δαναῶν, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ ὁ μεγαλόσωμος Αἴας ὁ Σαλαμίνιος...

Ὁ κίνδυνος γιὰ τοὺς Ἕλληνες ἦταν ὁ χειρότερος τοῦ ἐννεαετοῦς πολέμου τους, καθὼς οἱ Τρῶες πλησίαζαν τὰ πλοῖα τους καὶ ὑπερέβαιναν τὴν τάφρο προστασίας τους, ἐνῶ ἡ μάχη σῶμα μὲ σῶμα γιὰ τὴν σορὸ τοῦ Πατρόκλου ἦταν ἀμφίρροπη καὶ θὰ τὴν ἔριχναν βορὰ τῶν σκύλων, ἂν κέρδιζαν οἱ Τρῶες· τότε ἡ Ἥρα ἔστειλε τὴν Ἴριδα καὶ τῆς ἔδωσε ἐντολή, ὁ Ἀχιλλεὺς νὰ ἀνεβεῖ στὴν τάφρο, ὥστε νὰ τὸν δοῦν καὶ νὰ φοβηθοῦν οἱ Τρῶες καὶ ν' ἀναπνεύσουν οἱ Ἀχαιοί. Ὁ Πηλεΐδης ἦταν ἐπιφυλακτικός, γιὰ τὴν ἀπήχηση τῆς παρεμβάσεώς του, ἐπειδὴ δὲν εἶχε πανοπλία καὶ θὰ τὸν ἔβλεπαν οἱ Τρῶες, μὲ εὐλογία τὴν εἰρωνεῖα τους, ἀλλὰ ἡ Ἴρις ἐπέμεινε, μεταφέροντας τὴν ἐντολή τῆς Ἥρας, ἐνῶ δίπλα του βρέθηκε κι ἡ θεὰ Ἀθηνᾶ ἡ ὁποία, πέριξ τοῖς

ᾶμοις ἰφθίμοισι βάλ' αἰγίδα θυσανόεσσαν,

γύρω στοὺς ᾶμους τοὺς γερούς τὴν κροσσωμένη αἰγίδα (ἔβαλε).¹

Καὶ τότε, μὲ τὴν φλόγα τῆς θεᾶς γύρω ἀπ' τὸ κεφάλι του πάνω στὴν τάφρο, κατατρόμαξαν οἱ Τρῶες κι οἱ σύμμαχοί τους, ἐνῶ οἱ ἵπποι τῶν ἀμαξῶν τους ἄλλαξαν κατεύθυνση καὶ κάλπαζαν ἀσυγκράτητοι πρὸς τὴν Τροία,

*τρὶς μὲν ὑπὲρ τάφρου μεγάλ' ἴαχε δῖος Ἀχιλλεύς.
τρὶς δὲ κυκλήθησαν Τρῶες κλειτοὶ τ' ἐπίκουροι.*

*Τρεῖς ἄγρια χούγιαξε φορές ἀπάνου ἀπ' τὸ χαντάκι
καὶ τρεῖς κουβάρια γίνηκαν καὶ Τρῶες καὶ συμμάχοι.*

Ὁ γενάρχης μας ποιητὴς εὐκόλα μεταπλάθει τὸν Ἀχιλλεὺς, ἀπὸ δακρύβρεκτο καὶ κουρνιασμένο στὴν ἀγκαλιὰ τῆς μάνας του ἀγοράκι, σὲ ἀήττητο μαχητὴ καὶ προασπιστὴ τῶν Ἑλλήνων, μέσα σὲ ἐλάχιστο χρόνο· ἦταν ἀμφοτέρω ἔγγενῆ στὴν φύση τοῦ ἀνθρώπου, ἢ μᾶλλον καλύτερα τοῦ πολίτου. Οἱ μεγάλοι καὶ γνήσιοι ἥρωες ἔκλαιγαν μὲ δάκρυα, μπροστὰ στοὺς συμπατριῶτες τους καὶ στοὺς φίλους τους· ἔτσι μνημομεύεται κι ὁ Ἀχιλλεὺς, στὴν πρώτη ῥαψωδία καὶ στὴν προσβολὴ τῆς τιμῆς του ἀπ' τὸν Ἀγαμέμνονα, μὲ τὴν ἀρπαγὴ τῆς Βρισηίδος ἀπ' τὴν σκηνὴ του, μετὰ τὴν ὑποχρέωσή του, ὑπὸ τοῦ Πηλεΐδου, ὅπως παραδώσει τὴν Χρυσήδα καὶ κόρη του στὸν ἱερέα τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀπόλλωνος, Χρῦσην, καὶ παύσει ὁ λοιμὸς κατὰ τῶν Ἀχαιῶν. Πάλιν τὴν μητέρα του ἐπικαλέσθηκε ἀρίδακρυς ὁ μέγας Ἀχιλλεὺς καὶ πάλιν ἔτρεξεν αὐτὴ

¹ Ὁμήρου, “Ἰλιάς, ῥαψωδία, «Ὀπλοποιία», στ. 204, 228-229, μετάφραση Ἀλεξάνδρου Πάλλη.

νά τὸν παρηγορήσει στὴν ἀγκαλιά της, ὡς καλὴ μάνα, ἀλλὰ καὶ μὲ τὴν παρέμβασή της ἐν συνέχειᾳ εἰς τὸν Δίαν, προσφέροντας ἔτσι τὴν πλοκὴ στὴν ἱστορία τῆς Ἰλιάδος, γιὰ τὸν πόλεμο τῶν 52 ἡμερῶν...

Ὁ πόνος κι ἡ θλίψη, γιὰ τὴν ἀπώλεια τοῦ Πατρόκλου, προσλαμβάνει ἄλλες διαστάσεις, αὐτὲς ποὺ ἀφοροῦν τὴν τύχη τοῦ ἰδίου τοῦ Ἀχιλλέως, θὰ ἐκδικηθεῖ τὸν θάνατο τοῦ στενοῦ του φίλου ἢ θὰ μείνει ἄπραγος, «ἄχθος ἀρούρης», βάρος πάνω στὴν γῆ καὶ περίγελως τῶν Δαναῶν; ἡ ἐπιλογή του θὰ κρίνει καὶ τὴν πολιτικὴ του ὑπόσταση. Ὁ θεῖος ποιητὴς πλάθει τοὺς ἥρωές του ὡς καθημερινούς ἀνθρώπους, μὲ τὰς ἀρετὰς τους καὶ τὰς ἀδυναμίας τους, ἀλλὰ μέσα ἀπ' αὐτὲς ἀναδύεται ἡ ἥρωικὴ τους ὑπόσταση καὶ τὸ πολιτικὸ τους ἦθος· δὲν εἶναι ὑπεράνθρωποι, οὔτε ἀπρόσιτες καὶ οὐράνιες μορφές, δίπλα στοὺς θεοὺς τους -ποὺ ἄλλωστε κι οἱ ἴδιοι οἱ ὀμηρικὸι θεοὶ ἔχουν πολλὰ κοινὰ χαρακτηριστικὰ μὲ τοὺς θνητούς, μᾶλλον ὅλα τῆς καθημερινῆς τους συμπεριφορᾶς, δηλαδὴ εἶναι ἴδιοι σχεδὸν μὲ τοὺς ἀνθρώπους, μὲ μόνη διαφορὰ τὴν αἰωνία ζωὴ τους, ὄχι τόσο εὐνοϊκὸ κι αὐτό, ἐπειδὴ δυνατόν ἀνακύψαι ἄλλοι θεοὶ καὶ νὰ τοὺς ἀνατρέψουν, στέλνοντάς τους στὰ Τάρταρα, ὅπως ἔκαναν κι αὐτοὶ μὲ τὴν προηγούμενη γενιὰ τοῦ Κρόνου-, ἀλλὰ θὰ γίνουν ὅλοι τους πολῖτες ἀργότερα, μέσα ἀπ' τὴν τριβὴ τῶν καθημερινῶν τους προβλημάτων τους, συλλογικῶν κι ἀτομικῶν· ὁ τρόπος ἀντιμετώπισεως αὐτῶν τῶν προβλημάτων καθορίζει τὴν πολιτικὴ πρακτικὴ ἐκάστου, μὲ τὴν ἐνίσχυση τῆς ἀνεξαρτήτου ἢ ἰσοτίμου σχέσεώς του μὲ τοὺς θεοὺς του, ὡς συμπληρωματικῆς τῆς ἀνθρωπομορφικῆς θρησκείας του, μὲ τὴν ἐγγενῆ μουσικὴ ἀρμονία της, στὴν κατάκτηση τῆς ἐλευθέρως πολιτικῆς πρακτικῆς καὶ τῆς θεσπίσεως τῆς ἀμέσου δημοκρατίας, μὲ ἀποτέλεσμα τὴν πλούσια κι ἀνεκτίμητη συνεισφορὰ της στὸν ἀνθρώπινο πολιτισμό.

Ἡ Θέτις ἐνθαρρύνει τὸν υἱὸν της, μὲ πολλὴ βαρεῖα καρδιά, ἐπειδὴ γνωρίζει τὴν τύχη του, ὡς μητέρα πρῶτα κι ὡς θεὰ ἐπίσης, κι ἀφοῦ τὸν παρηγορήσει στὴν ἀγκαλιά της, σπεύδει στὸν Ὀλυμπο, γιὰ νὰ ζητήσει ἀπ' τὸν Ἥφαιστο νέα πανοπλία· ἐξ ἀφορμῆς τῆς κατασκευῆς της, ὁ χωλὸς θεὸς τῆς τεχνικῆς καὶ τῆς τεχνολογίας μᾶς προσφέρει τὴν καλύτερη περιγραφή τῶν δύο μορφῶν τῆς ἀνθρωπίνης κοινωνίας, τῆς εἰρηνικῆς καὶ τῆς φιλοπολέμου, ἀφοῦ προηγουμένως ὁ ποιητὴς μᾶς περιγράφει τὸ ἐργαστήριό του, μὲ τοὺς εἴκοσι ἀεικινήτους τρίποδας καὶ τὶς ὄμορφες κόρες νὰ τὸν βοηθοῦν, ὅμοιες τῶν ὁποίων δὲν ἔχει παρουσιάσει ἀκόμη ἡ ψηφιακὴ ἐποχὴ μας. Εἶναι διδακτικὴ ἡ εἰκόνα τῶν δύο αὐτῶν περιστατικῶν στὴν αὐλὴ τοῦ χωλοῦ θεοῦ τῆς τεχνικῆς, τοῦ περιφρονημένου ἀπ' τοὺς ἄλλους, ἀλλὰ μὲ τὸ μεγαλύτερο ἀνάκτορο στὸν Ὀλυμπο, ὡς πρόγευση τῆς ἐποχῆς μας. Ὁ πλοῦτος κι ἡ τεχνολογικὴ πρόοδος δὲν ἐθεωροῦντο ὑπέρτατες ἀξίες στὴν ἀκμὴ τοῦ ἐλληνικοῦ πολιτισμοῦ, μᾶλλον τὸ ἀντίθετο.

«Ἐξαύδα, μὴ κεῦθε»

Ἡ περιγραφή ὀλοκλήρου τῆς σκηνῆς σαγηνευτικὴ καὶ μαγευτικὴ, ἀλλὰ καὶ πολιτικὴ μαζί, μὲ τὴν ἔξοδο τῆς μεγάλης θεᾶς ἀπ' τὰ βάθη τῆς θαλάσσης πρὸς τὸν μονάκριβον υἱὸν τῆς, παίρνοντας τὴν κεφαλὴ του στὴν ἀγκαλιά τῆς, πολὺ ἀνθρωπίνη ὅμως καὶ ἀποκαλυπτικὴ ὡς τὶς μέρες μας, γιὰ κάθε μάνα:

*Τέκνον τί κλαίεις; Τί δέ σε φρένας ἴκετο πένθος;
ἔξαύδα, μὴ κεῦθε· τὰ μὲν δὴ τοι τετέλεσται
ἐκ Διός, ὡς ἄρα δὴ πρὶν γ' εὖχεο χεῖρας ἀνασχών,
πάντας ἐπὶ πρύμνησιν ἀλήμεναι νῆας Ἀχαιῶν
σεῦ ἐπίδενομένους, παθέειν τ' ἀεκήλια ἔργα.²*

Στὴν ἐκμυστήρευση τοῦ παιδιοῦ τῆς ἀποβλέπει ἡ Θέτις, ἐπειδὴ γνωρίζει, τὸ πόσο μετράει στὴν ἀνακούφισή του ἢ ἐξομολόγηση στὴν μάνα του τῶν παθημάτων του, ὅπως τοῦ μικροῦ παιδιοῦ, φανταστικῶν ἢ μὴ, προσωπικὴ καθαρὰ στιγμή· σὰν νὰ μὴν γνώριζε ἡ θεὰ τὸ τί εἶχε συμβεῖ, ἀφοῦ εἶχε ἀκούσει, ἀπ' τὰ βάθη τοῦ πόντου τὶς κραυγές του, ἀλλὰ ἤθελε, ὅπως κάθε μάνα, τὴν ἐξιστόρησή τους ἀπ' τὸν ἴδιο, γιὰ νὰ ξαλαφρώσει καλύτερα. Ἡ πολιτικὴ καὶ τραγικὴ διάσταση τῆς σκηνῆς ἐνδιαφέρει, ἐπειδὴ αὐτὴ εἶναι κι ἡ πρόθεση τοῦ γενάρχου μας ποιητοῦ:

*Τί κλαῖς παιδί μου, τί κακὸ σοῦ πίκρανε τὰ σπλάχνα;
Πές το, μὴν τῶχεις μυστικό. Νά, σοῦ γινε ἀπ' τὸν Δία
ἡ χάρη ἔτσι ἀπαράλλαχτα σὰν ποὺ τὰ χέρια ἀπάνου·
σήκωσες πρὶν καὶ δέουσουν, νὰ στρυμωχτοῦν στὰ πλοῖα
μ' ἄσχημα χάλια οἱ Δαναοὶ καὶ νὰ σὲ κράζουν ὄλοι.*

Ἦταν πολιτικὴ ἐπιλογή του ἡ νίκη τῶν Τρώων κατὰ τῶν Δαναῶν κι ὁ ἐγκλωβισμὸς τους γύρω ἀπ' τὰ πλοῖα, ὥστε νὰ τὸν παρακαλοῦν νὰ ἐπιστρέψει στὴν μάχη, γιὰ τὴν ἀπόκρουσή τους· δὲν τὸ δέχθηκε κατ' ἀρχάς, παρὰ τὰς λιτάς, τὰς παρακλήσεις, τῶν ἀρχηγῶν τῶν Ἑλλήνων, τὴν ἐπιστροφή τῆς Βρισηίδος, ἡ ὁποία μὲ ἐκδηλῆ χαρὰ ἐπανῆλθε στὴν σκηνὴ του, καὶ τὴν διαβεβαίωση τοῦ Ἀγαμέμνονος, ὅτι δὲν τὴν ἄγγιξε κἄν, ἀλλὰ παρὰ τὰ δῶρα του, αὐτὸς παρέμεινε ἀνένδοτος καὶ μόνο μετὰ τὰ παρακάλια καὶ τὰ δάκρυα τοῦ Πατρόκλου δέχθηκε νὰ τοῦ παραχωρήσει τὴν πανοπλία του καὶ τοὺς Μυρμιδόνες του, γιὰ τὴν ἀπόκρουση τῶν εἰσβολέων, ὅπως κι

² Αὐτόθι, ῥαψωδία Σ, Ὀπλοποιία, στ. 73-77.

ἔγινε. Αὐτὰ ἀναλογιζόταν ὅπωςδήποτε ὁ ἀκατάβλητος ἦρως κι αὐτὰ βάραιναν τὴν ψυχὴ του, ἀλλὰ κι αὐτὰ εἶχε καταλάβει ἢ μάνα του, ἦταν ἢ μοῖρα του, οἱ πολιτικὲς του δεσμεύσεις· στὴν Ἀγορὰ τῶν βασιλέων, στὴν συνέλευσή τους, εἶχε δώσει τὸν λόγον του κι ὄφειλε τηρῆσαι αὐτόν. Καὶ τὸν τήρησε, καθὼς ἀμέσως μετὰ τὴν ἀναίρεση τοῦ Ἑκτορος ὀργάνωσε τὸν ἐπιτάφιο ἀγῶνα πρὸς τιμὴν τοῦ φίλου του...

Ἡ διδασκαλία του ἔχει δύο σκέλη, μὲ ἓναν σκοπὸ, τὴν καλλιέργεια τῆς ἐλευθέρως πολιτικῆς πρακτικῆς, τῆς ἀναδείξεως τῆς πόλεως ὡς πεδίου ἀτομικῆς καὶ συλλογικῆς πρακτικῆς τῶν ἀνδρῶν της, καὶ τὴν ἐνσωμάτωση στὴν πρακτικὴ τους αὐτῆ τῆς ἰσοτίμου σχέσεως μὲ τοὺς θεοὺς τους, τοὺς θεοὺς τοῦ Ὀλύμπου, ὅπως ἀναδύεται ἀπ' τὰ ἔπη του· ἡ πρώτη ἀπαιτεῖ καὶ προϋποθέτει τὴν ταυτόχρονη ἀποδοχὴ καὶ τῶν ἐσωτερικῶν σχέσεων ἐκάστου πολίτου -καὶ τῶν γυναικῶν ἐπίσης- μὲ τὴν οἰκογένειά του καὶ τὴν μητέρα του ἰδιαίτερος στὶς δύσκολες στιγμὲς του. Ὅταν ὁ Ὅμηρος παραθέτει τὴν φράση τῆς Θέτιδος πρὸς τὸν υἱὸ της, ὅπως τῆς ἐκμυστηρευθεῖ τὸν πόνο του, «ἐξαύδα, μὴ κεῦθε», «μίλησέ μου, μὴν τὸ κρύβεις» μέσα σου, δίδει τὸ παράδειγμα στοὺς Ἕλληνες, τοῦ νὰ εἶναι σὲ ἀνοικτὸ διάλογο μεταξὺ τους, ὅπως μὲ τὴν μητέρα τους ἀπ' τὴν παιδικὴ τους ἡλικία, ἀλλὰ καὶ μὲ τοὺς θεοὺς τους, τοὺς διδάσκει τὴν λειτουργία καὶ τὴν ἀπόδοση τῆς ἰσηγορίας εἰς τὴν Ἀγορὰν καὶ εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ δήμου καὶ τὴν Βουλὴν, μὲ ἐφαλτήριό της τὴν μουσικὴν της ἀρμονίαν· ἡ Θέτις ἦταν θεὰ, καὶ μεγάλη θεὰ μάλιστα, μὲ ἰσχυρὴ ἐπιρροή εἰς τὸν πατέρα, «θεῶν τε θνητῶν τε», κι ἐφαρμόζει στὴν πράξη τὴν ἰσηγορία κι ἐνώπιον ὄλων ἀκούει τὴν ἐξομολόγησιν τοῦ υἱοῦ της, τὸν καθησυχάζει στὴν ἀγκαλιά της, κι ἀπαντᾷ μὲ τὴν δέσμευσή της, γιὰ τὴν μετάβασή της στὸν Ἑφαιστο καὶ τὴν κατασκευὴ νέας πανοπλίας. Ἡ μυστικὴ ἐπικοινωνία τῶν πιστῶν, ὅπως τῶν μονοθεϊστικῶν θρησκειῶν καὶ τῶν ὀλοκληρωτικῶν ιδεολογιῶν μετέπειτα, μὲ τὸν Θεὸ τους ἦταν ἄγνωστη σὲ αὐτοὺς κι ἐμφανῶς ἀπορριπτέα στὴν Ελλάδα -ἂν καὶ δὲν ἐντάσσονται μὲ κανένα τρόπο οἱ Ἕλληνες στὴν κατηγορία τῶν πιστῶν τῶν μετέπειτα ἐποχῶν, καθὼς αὐτὴ ἢ κατηγορία δὲν ὑπῆρχε καὶ ὡς ἔννοια στὴν ἄμεση δημοκρατία, μὲ τὴν ἐξαίρεση κάποιων ἱερῶν, ὅπως τῆς Ἐλευσίνας καὶ τῶν Καβείρων τῆς Σαμοθράκης-, κι ὡς ἀπαρχὴ τῶν ἰσοτίμων σχέσεων τους θεωρεῖται ἢ διδασκαλία τοῦ Ὀμήρου. Ἡ θεὰ Θέτις ἐγκαινιάζει, μὲ τὴν σκηνὴ της τὸ πρότυπο τῆς ἀμέσου δημοκρατίας, τὴν ἰσηγορία στὴν πράξη, μὲ τὴν ἀγκαλιά τοῦ υἱοῦ της, ὅπως ὅταν ἦταν μωρὸ καὶ τοῦ τραγουδοῦσε, ὅπως καὶ σήμερα σὲ δημοτικὸς ρυθμὸς, καὶ κύκλιος χορὸς, καὶ τὸν λόγον τῆς μάνας συναινετικὸ, παραιναιτικὸ, διαλεκτικὸ, ἀπ' τὸν ὁποῖο διέπονται τὰ ὁμηρικὰ ἔπη, κι ὄχι κατηγορηματικὸ κι ἀπόλυτο, ὡς ὀλοκληρωτικῆς νοοτροπίας...

Ἡ ἐπιβεβαίωση ἔρχεται ἀπ’ τὸν Πλάτωνα, ἕναν ἐκ τῶν ἀύστηροτέρων ἐπικριτῶν τοῦ Ὀμήρου, μὲ τὴν ἐντολή του ὅπως ἐξαιρεθοῦν ἀπ’ τὴν πολιτεία του οἱ ἡδυσμένες ῥαψωδίες, ὡς μία πτυχή του, δηλαδή ὅσες ἀναφέρονται σὲ ἀδυναμίες κι ἡδονές τῶν θεῶν του· ἀλλὰ ταυτοχρόνως ἀναγνωρίζει, ὡς πολὺπλευρος καὶ βαθυστόχαστος φιλόσοφος, τὸν καθοριστικὸ ρόλο τοῦ ποιητοῦ εἰς τὴν παιδευσιν τῶν Ἑλλήνων. “Ὁ Πλάτων εἰς τὴν «Πολιτείαν» του ἀναγνωρίζει... τὸν Ὀμηρο, ὡς πρῶτον τῶν τραγωδοποιῶν, ἂν καὶ ἐκφράζεται ὑποτιμητικὰ ἐν συνεχείᾳ:

«Οὐκοῦν, εἶπον, ὦ Γλαύκων, ὅταν Ὀμήρου ἐπαινέταις ἐντύχης λέγουσιν ὡς τὴν Ἑλλάδα πεπαίδευκεν οὗτος ὁ ποιητὴς καὶ πρὸς διοίκησίν τε καὶ παιδείαν τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων ἄξιος ἀναλαβόντι μανθάνειν τε καὶ κατὰ τοῦτον τὸν ποιητὴν πάντα τὸν αὐτοῦ βίον κατασκευασμένον ζῆν, φιλεῖν μὲν χρῆ καὶ ἀσπάζεσθαι ὡς ὄντας βελτίστους εἰς ὅσον δύνανται, καὶ συγχωρεῖν Ὀμηρον ποιητικώτατον εἶναι καὶ πρῶτον τῶν τραγωδοποιῶν, εἰδέναι δὲ ὅτι ὅσον μόνον ὕμνους θεοῖς τε καὶ ἐγκώμια τοῖς ἀγαθοῖς ποιήσεως παραδεκτέον εἰς πόλιν· εἰ δὲ τὴν ἡδυσμένην Μοῦσαν παραδέξῃ ἐν μέλεσιν ἢ ἔπεσιν, ἡδονὴ σοι καὶ λύπη ἐν τῇ πόλει βασιλεύσετον ἀντὶ νόμου τε καὶ τοῦ κοινῆ ἀεὶ δόξαντος εἶναι βελτίστου λόγου»³.

«Λοιπὸν, εἶπα, ὦ Γλαύκων, ὅταν ἀκούσεις τοὺς θαυμαστὲς τοῦ Ὀμήρου νὰ ἰσχυρίζονται ὅτι αὐτὸς ὁ ποιητὴς ἔχει ἐκπαιδέψει τὴν Ἑλλάδα καὶ ὅτι εἶναι ἄξιος στὴν συνεισφορά του γιὰ τὴν διακυβέρνηση καὶ τὴν ἐκπαίδευση τῶν ἀναγκῶν τῶν ἀνθρώπων καὶ νὰ ρυθμίζεις κατὰ τὸν ποιητὴ ὀλόκληρη τὴν ζωὴ σου, ὀφείλεις νὰ τοὺς ἀγαπᾶς καὶ νὰ τοὺς ἀποδέχεσαι γιὰ τὴν ἀξία τους ὅσο γίνεται, καὶ νὰ παραδέχεσαι μαζί τους ὅτι ὁ Ὀμηρος εἶναι ὁ μεγαλύτερος τῶν ποιητῶν καὶ ὁ πρῶτος τῶν τραγικῶν, ἀλλὰ καὶ νὰ γνωρίζεις ὅτι πρέπει νὰ γίνῃ δεκτὴ στὴν πόλῃ μας μόνο ὅποια ποίηση ἀναφέρεται σὲ ὕμνους στοὺς θεοὺς καὶ σὲ ἐγκώμια στοὺς ἀγαθοὺς ἄνδρες· ἂν δὲ παραδεχθεῖς καὶ τὴν τέρψη τῆς Μούσης μὲ τὴν λυρική ἢ ἐπική ποίηση, ἢ ἡδονὴ καὶ ἢ λύπη θὰ βασιλεύσουν στὴν πόλῃ, ἀντὶ γιὰ τὸν νόμο καὶ τὸν ἄριστο, ὀρθό, λόγο ποὺ ἀναγνωρίζουν ὅλοι οἱ ἄνθρωποι».

³ Ὅρα, εἰς τὰς «ἀναλύσεις», «Τοῦ Ἐμμελοῦς», «Ἡ εὐαισθησία τῶν Ὀλυμπίων θεῶν» σελ. 6, «Ἡ παρέμβασις τῆς θεᾶς Ἀθηνᾶς», σελ. 14, 31, καὶ Πλάτωνος, «Πολιτεία», βιβλ. Ι', 606ε-607α, (μετάφραση δική μου).

Τὴν κοινὴ ἀντίληψη τῆς ἐποχῆς τοῦ καταγράφει, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῇ βάσει αὐτῆς διατυπώνει τὶς ἐπιφυλάξεις του, ἔστω καὶ ἡπιώτερα ἀπ’ τὴν ἀναφορὰ τοῦ στὸ Β’ βιβλίον, ὅπου ζητᾷ τὴν ἀποβολὴ τοῦ Ὀμήρου ἀπ’ τὴν «πολιτεία» του, ἢ τουλάχιστον τὴν ἀπαγόρευση ὅσων σκηνῶν ἀναφέρονται σὲ διαμάχες καὶ ἀντεγκλήσεις μεταξὺ τῶν θεῶν, ἂν καὶ κάνει συνεχεῖς ἀναφορὲς στὰ ὀμηρικὰ ἔπη· ὁ Πλάτων ἐπιμένει ὅτι πρέπει μόνο τὰ μέρη τοῦ Ὀμήρου, τὰ ἀναφερόμενα στοὺς ὕμνους πρὸς τοὺς θεοὺς καὶ στὰ ἐγκώμια πρὸς τοὺς ἀγαθοὺς ἄνδρες, νὰ ἐπιτρέπονται στὴν πολιτεία του, διότι τότε θὰ βασιλεύει στὴν πόλιν ὁ βέλτιστος λόγος, ὁ ὀρθός, ὅπως ὀνομάσθηκε ἀργότερα.”

Εἶναι μᾶλλον ἀπαραίτητη ἡ ἀναφορὰ στὸ ἀπόσπασμα τοῦ Β’ βιβλίου τῆς «Πολιτείας», μὲ τὴν ἀπαγόρευση τῶν χωρίων τῶν ὀμηρικῶν ἐπῶν:

*«Ἦρας δὲ δεσμοὺς ὑπὸ υἱέος καὶ Ἥφαιστου ρίψεις ὑπὸ πατρός, μέλλοντος τῇ μητρὶ τυπτομένη ἀμνηεῖν, καὶ θεομαχίας ὅσας Ὀμηρος πεποίηκεν οὐ παραδεκτέον εἰς τὴν πόλιν, οὐτ’ ἐν ὑπονοίαις πεποιημένας οὔτε ἄνευ ὑπονοιῶν».*⁴

«Οἱ δεσμοὶ τῆς Ἦρας ἀπ’ τὸν υἱὸ τῆς κι οἱ ρίψεις τοῦ Ἥφαιστου ἀπ’ τὸν πατέρα του, ὅταν ἐπιχείρησε νὰ ὑπερασπιστεῖ τὴν μάνα του ἀπ’ τὸ ξύλον τοῦ πατρός του, κι ὅσες θεομαχίες ἔπλασε ὁ Ὀμηρος δὲν εἶναι παραδεκτές εἰς τὴν πόλιν, οὔτε ὅταν παρουσιάζονται ὡς ἀλληγορίες, οὔτε ἂν εἶναι χωρὶς ἀλληγορίες».

Τοὺς φρουροὺς τῆς ὀλοκληρωτικῆς πολιτείας του προετοιμάζει ὁ φιλόσοφος, ἀλλὰ γνωρίζει ἄριστα, ὅτι αὐτοὶ ἀποκτοῦν τὸ ἐλεύθερο ἦθος τους μὲ μουσικὴν ἀρμονίαν καὶ τὸν Ὀμηρον, ὡς ἀναγκαῖα ὄπλα γιὰ προστασία τῆς πολιτείας του, ἀλλὰ ὄχι καὶ τὴν κατάκτηση τῆς ἐμμελείας τῶν ἐλευθέρων πολιτῶν, μὲ τὴν ἄσκηση τῆς ἰσηγορίας καὶ τῆς ἀμφισβητήσεως τοῦ ἀνταρχικοῦ λόγου τοῦ Διός· στὰ τελευταῖα βιβλία τῆς τελειότερας πραγματείας τυραννικῆς ἐξουσίας ἀπαλύνει ἀρκετὰ τὶς θέσεις του!

Ὁ Ἡράκλειτος προηγεῖται τοῦ Πλάτωνος στὴν ἀνταρχικότητα λογοκρισία του,

*“«τόν τε Ὀμηρον ἔφασκεν ἄξιον ἐκ τῶν ἀγῶνων ἐκβάλλεσθαι καὶ ραπίζεσθαι καὶ Ἀρχίλοχον ὁμοίως».*⁵

εἶναι ὠμὸς στὴν ἀπόφασή του ὁ σκοτεινὸς φιλόσοφος,

⁴ Πλάτωνος, ὁ.ἀ. Βιβλ. Β’ 378δ, μετάφραση δική μου.

⁵ Ἡρακλείτου, ἀπ. 41, DIELS/KRANZ, *Fragmente der Vorsokratiker*, καὶ εἰς τὰς “ἀναλύσεις” «Τοῦ Ἐμμελοῦς», «Στρεπτή δὲ γλῶσσ’ ἐστὶν βροτῶν», σελ. 18.

«τὸν Ὅμηρο ἔλεγε εἶναι ἄξιο νὰ τὸν ἀποβάλουμε ἀπ’ τοὺς ἀγῶνες καὶ νὰ δέρνομε τοὺς ραψωδοὺς του, ὅπως καὶ ἐκείνους τοῦ Ἀρχιλόχου».

Ἄλλο ἂν παραβλέπει τὸ γεγονός, ὅτι ἀναφέρεται εἰς τὸν γενάρχη τοῦ Ἑλληνισμοῦ πολλές φορές, ἂν καὶ ὄχι τόσες, ὅσες θὰ ἔχει ὁ Πλάτων, μὲ τὸ πλῆθος τῶν παραπομπῶν του· ὁ Ἡράκλειτος δὲν ἔχει διάλογο μὲ τοὺς «ἀκροατές» του, ἀποκαλυπτικὸς καὶ ἐπιτακτικὸς εἶναι ὁ λόγος του, ἀπ’ τὸ ἀναχωρητήριό του, μὲ συνέχειά του τὸν λόγο τοῦ Θεοῦ ἢ τὸν ὀρθὸ λόγο, ὄχι παραινετικὸς καὶ παραμυθητικὸς, ὅπως τοῦ Ὁμήρου καὶ τοῦ Ἀρχιλόχου, μὲ τὴν ἰσηγορία τῆς Ἀγορᾶς καὶ τῆς ἐκκλησίας τοῦ δήμου ἀργότερα. Ἐμπεριέχει τὸ πνεῦμα τοῦ διαλόγου, ὅμως, ἐπειδὴ ἀπευθύνεται εἰς τοὺς πολίτας τῆς Ἐφέσσου, μὲ τὴν κατάθεση τοῦ λόγου του εἰς τὸν ναὸν τῆς θεᾶς Ἀρτέμιδος· διατηρεῖ ἄρκετὰ στοιχεῖα τοῦ διαλόγου καὶ τῆς ἐμμελείας, ἢ μᾶλλον συμβάλλει εἰς τὴν διαμόρφωσίν τους, ὅπως αὐτὰ ἐμφανίζονται εἰς τὴν ἑλληνικὴν πόλιν.”

Ἡ ταύτισις τῆς ἀντιλήψεως, ὅτι ὁ Ὅμηρος, «τὴν Ελλάδα πεπαίδευκεν», μὲ ἐκείνην τῆς ἐξωτερικεύσεως τοῦ βαθέως πόνου τοῦ Ἀχιλλέως, γιὰ τὴν ἀπώλεια τοῦ Πατρόκλου, μὲ τὰ πολλὰ δάκρυα στὴν ἀγκαλιὰ τῆς μητέρας του καὶ τὴν προτροπή της, «ἔξαύδα, μὴ κεῦθε», θεωρεῖται ὡς ὁ ἀκρογωνιαίος λίθος τῆς ἀμέσου δημοκρατίας καὶ ὅλων τῶν ἄλλων ἐκφράσεών της, πολιτικῆς ὀργανώσεως, τραγωδίας, μουσικῆς ἀρμονίας, χοροῦ, φιλοσοφίας, καλῶν τεχνῶν, κι ἀρρήκτου συνθέσεώς τους, ἀλλὰ καὶ τῆς ἐπιβιώσεώς της στὴν ἑλληνικὴ παράδοση, ὡς κυρίου συστατικοῦ της· δὲν συναντοῦμε σὲ ἄλλον πολιτισμὸ εὐκόλα τὴν σύνθεσι αὐτή, ἂν καὶ ὀφείλουμε διατηρῆσαι τὰς ἐπιφυλάξεις μας, ὡς πρὸς τὸν κινεζικὸ καὶ τὸν Ἰνδικὸ πολιτισμὸ, ὅπως καὶ ἄλλων, ἀγνώστων εἰς ἡμᾶς. Στὴν δυτικὴ κοινωνία, ὅπωςδὴποτε, μὲ τὶς καταβολάδες της ἀπ’ τὴν ἀρχαία Ρώμη, ἀλλὰ κύρια ἀφετηρία της τὴν διδασκαλία τοῦ Ἁγίου Ἀύγουστίνου καὶ τοῦ ὀρθολογισμοῦ στὴν συνέχεια, ὅπως τὸ ἔχουμε ἐπεξηγήσει πολλές φορὲς εἰς τὰς «ἀναλύσεις» μας, δὲν ὑπάρχει οὔτε ὡς ὑπόνοια ἢ ταύτιση αὐτή· ὁ ἄνθρωπος ἀποτελεῖ, σὲ ὅλες τὶς φιλοσοφικὲς ἐρμηνεῖες της, ἀντικείμενο τῆς ἱστορίας κι ὄχι ὑποκείμενό της. Ὑπόκειται εἰς τὰς ἀρχὰς τῶν φιλοσοφικῶν ἢ ιδεολογικῶν θεωριῶν της, ἢ τῶν θρησκευτικῶν ἐπιλογῶν της, ἀλλὰ ὡς δεσμευτικὸ πρότυπο ἔχει αὐτάς, κι ὄχι τὴν πρακτικὴ τοῦ πολίτου, ἔστω κι ἂν ἀναφέρεται ὁ ὄρος, μὲ ἐντελῶς διαφοροετικὴ ἔννοια καὶ δράση ἀπ’ τὴν ἑλληνικὴ τῆς ἀμέσου δημοκρατίας. Ἀποφεύγεται ἢ ἀγνοεῖται ἢ ἔννοια, ἐνεργὸς πολίτης...

Ὁ Ἰσοκράτης, ὀλίγον καιρὸν πρὶν ἀπ’ τὴν συγγραφὴ τῆς «Πολιτείας», εἰς τὸν «Πανηγυρικόν» του, ἂν καὶ προηγεῖται ὁ Θουκυδίδης εἰς τὴν εἰσαγωγὴν του, ὑπογραμμίζει τὸν καθοριστικὸ ρόλο τοῦ Ὀμήρου εἰς τὴν διαμόρφωση τῆς ἑλληνικῆς πόλεως: “Ἡ ἀναφορὰ τοῦ Ἰσοκράτους εἰς τὸν «Πανηγυρικόν» του, γιὰ τὴν σημασία τῶν Τρωικῶν καὶ τῶν Μηδικῶν στὴν ἑλληνικὴ ἱστορία, εἶναι ἢ πρώτη, μὲ τὴν μορφή τῆς ὑποθήκης, ἢ ἔστω ἢ πρώτη:

«οὕτω δὲ φύσει πολεμικῶς πρὸς αὐτοὺς ἔχομεν, ὥστε καὶ τῶν μύθων ἥδιστα συνδιατρίβομεν τοῖς Τρωικοῖς καὶ Περσικοῖς, δι’ ὧν ἔστι πυνθάνεσθαι τὰς ἐκείνων συμφοράς».⁶

⁶ Ἰσοκράτους, «Πανηγυρικός», παρ. 158, μετάφραση δική μου καὶ εἰς τὰς «ἀναλύσεις» «Τοῦ Ἐμμελοῦς», «Οἱ ὑπόγειες διαδρομὲς τῆς ἱστορίας», σελ. 10.

«Βρισκόμαστε δὲ σὲ τέτοια πολεμικὴ κατάσταση ἐναντίον τους, δηλαδὴ τῶν Περσῶν, ὥστε μὲ εὐχαρίστηση ἐνασχολούμαστε μὲ τοὺς μύθους γιὰ τὰ Τρωικὰ καὶ τὰ Περσικά, μέσα ἀπ' τοὺς ὁποίους ψάχνουμε νὰ βροῦμε τὸν τρόπο τῆς συντριβῆς τους».

Ἦταν αὐτονόητη ἡ ἀπαίτηση τῶν Ἑλλήνων γιὰ τὴν κατάλυση τῆς περσικῆς αὐτοκρατορίας, διότι τόσα κακὰ εἶχε προκαλέσει στὸν Ἑλληνισμό· φυσικά, περισσότερο μετροῦσε ἐκείνη τὴν ἐποχὴ, τὸ 380 π.Χ., ἡ θέση καὶ τῆς κυρίως Ἑλλάδος, μετὰ τὴν Ἀνταλκίδειον εἰρήνην, πέραν τῆς παραχωρήσεως τῶν πόλεων τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, ὑπὸ τὴν κηδεμονία τοῦ μεγάλου βασιλέως. Ἦταν ἡ πρώτη καὶ ἡ χειρίστη ὑποταγὴ τῶν Ἑλλήνων σὲ βαρβαρικὴ ἐξουσία καὶ μάλιστα ἐκουσίως, χωρὶς νὰ ἔχουν ὑποστῆ ἦττα σὲ πόλεμο· ποτὲ μέχρι τότε ὁ ἐλλαδικὸς χῶρος δὲν εἶχε ὑποταγεῖ σὲ βαρβάρους, παρὰ μόνο οἱ ἀποικίαι τους κι ἀπ' αὐτὲς κυρίως ἐκείνες τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, διότι ἡ Μεγάλῃ Ἑλλάς, τῆς Σικελίας καὶ τῆς Κάτω Ἰταλίας, εἶχε ἐπίσης τὴν τύχη τῆς συνεχοῦς ἀνεξαρτησίας της, ἔστω τοὺς λίγους αὐτοὺς αἰῶνες ἰστορίας της.”

Τὴν ἄμεσο συμμετοχὴ τοῦ πολίτου εἰς τὴν ἐλευθέραν πρακτικὴν του τὴν προσδιορίζει κυρίως ἡ ἐξωτερικὴ ἐξουσία τῆς ἐσωτερικῆς του διαθέσεως σὲ ὅλες τὶς στιγμὲς τῆς ζωῆς του καὶ περισσότερο σὲ τὶς δύσκολες προσωπικὲς του, ὁμοίως καὶ τῆς πόλεως του· αὐτὴ ἡ διάθεση καὶ ἡ νοοτροπία τὸν καθιστᾷ ἰδιαίτερος, ἂν ὄχι κι ἀποκλειστικά, πολίτη κι ὑποκείμενο τῆς πόλεως του, τῆς κοινωνίας του, στενῆς ἢ εὐρύτερας, κι ὄχι ἡ ἔνταξή του στὴν ὅποια θρησκεία ἢ ἰδεολογία ἢ κόμμα κι ὅποια ἄλλη παρεμφερῆ ὀργάνωση· ἡ θρησκευτικὴ ἢ ἰδεολογικὴ πίστη σημαίνει ἐξάρτηση, ἀπόλυτη ἢ παροδική, ἂν κι εἶναι λίγο δύσκολη ἢ δεύτερη, ὅπως τὸ ἔχει ἀποδείξει ἡ ἰστορία, ἐνῶ ἔχει καθιερώσει σαφῆ διάκριση τῶν προσωπικῶν στιγμῶν ἀπ' τὶς κοινωνικὲς ἢ πολιτικὲς. Ὁ Περικλῆς, ὁ δεύτερος μετὰ τὸν Σόλωνα, φιλόσοφος καὶ πολιτικὸς μαζί -ὁ Ἐπιτάφιος, μαζί μὲ τὶς δημογορίες του κι ἰδιαίτερος τὶς τελευταῖες εἶναι ἀπ' τὰ καλύτερα κείμενα πολιτικῆς φιλοσοφίας τῆς ἰστορίας- ὀριοθετεῖ σαφέστατα τὴν διάκριση μετὰ τῶν θεσμῶν τῆς δημοκρατίας, τὴν ὀργάνωση τῆς πόλεως καὶ τῆς πρακτικῆς τῶν πολιτῶν της, τῆς καθημερινῆς καὶ τῆς πολιτικῆς, εἰς τὰς ἐκτάκτους καὶ ἄλλας περιστάσεις τῆς πόλεως των:

Χρώμεθα γὰρ πολιτεία οὐ ζηλοῦση τοὺς τῶν πέλας νόμους, παράδειγμα δὲ μᾶλλον αὐτοὶ ὄντες τινὶ ἢ μιμούμενοι ἑτέρους. Καὶ ὄνομα μὲν διὰ τὸ μὴ ἐς ὀλίγους ἀλλ' ἐς πλείονας οἰκεῖν δημοκρατία κέκληται, μέτεστι δὲ κατὰ μὲν τοὺς νόμους πρὸς τὰ ἴδια διάφορα πᾶσι τὸ ἴσον, κατὰ δὲ τὴν ἀξίωσιν, ὡς ἕκαστος ἐν τῷ εὐδοκιμεῖ, οὐκ ἀπὸ μέρους τὸ πλεῖον ἐς τὰ κοινὰ ἢ ἀπ' ἀρετῆς προτιμᾶται, οὐδ'

αὐτὸν κατὰ πενίαν, ἔχων δὲ τι ἀγαθὸν δρᾶσαι τὴν πόλιν, ἀξιώματος ἀφανείᾳ κεκάλυται. Ἐλευθέρως δὲ τὰ τε πρὸς τὸ κοινὸν πολιτεύομεν καὶ ἐς τὴν πρὸς ἀλλήλους τῶν καθ' ἡμέραν ἐπιτηδευμάτων ὑποψίαν, οὐ δι' ὀργῆς τὸν πέλας, εἰ καθ' ἡδονὴν τι δρᾶ, ἔχοντες, οὐδὲ ἀζημίους μὲν, λυπηρὰς δὲ τῇ ὄψει ἀχθηδόνας προστιθέμενοι.⁷

Ἔχουμε λοιπὸν πολιτεία, ποὺ δὲν ζηλεύει τοὺς νόμους τῶν ἄλλων, ἀλλὰ παράδειγμα μᾶλλον εἶμαστε ἐμεῖς ἢ εἰς τὸ νὰ μιμούμεθα τρίτους. Καί, ἐπειδὴ μὲν δὲν κυβερνᾶται ἀπ' τοὺς ὀλίγους, παρὰ ἀπ' τοὺς περισσοτέρους κατοίκους της, ἀποκαλεῖται δημοκρατία· συμμετέχουν δὲ κατὰ τοὺς νόμους ὅλοι μὲ ἴσα δικαιώματα (στὴν ἄσκηση τῆς ἐξουσίας), παρὰ τις ἰδιωτικές τους διαφορές, κατὰ δὲ τὴν ἀξιολόγησή τους στὴν συμμετοχὴ τους εἰς τὰ κοινά, ὅπως ἕκαστος τὸ ἀποδεικνύει στὴν πράξη, κι ὄχι ἀπ' τὴν εἰδική του κατάσταση ἢ ἀπ' τὴν καταγωγὴ του, τὴν ἀρετὴ του, προτιμᾶται, οὔτε πάλιν οἱ φτωχότεροι, ὅταν ἔχουν κάτι ἀγαθὸν προτείνειν γιὰ τὴν πόλη, νὰ ἐμποδίζονται ἀπ' τὴν κοινωνικὴ τους ἀφάνεια. Ὡς ἐλεύθεροι πολῖτες μάλιστα πολιτευόμαστε στὴν διαχείριση τῶν κοινῶν καὶ στὴν παρακολούθηση τῶν καθημερινῶν μας ἀσχολιῶν, χωρὶς τὴν ἐκδήλωση οὐδεμίας ἐνοχλήσεως πρὸς τὸν γείτονά μας, ἐὰν πράττει κάτι κατὰ τὰς ἐπιλογάς του, χωρὶς πρόκληση ζημίας μὲν, ἀλλὰ μὲ τὴν ἐξωτερικέωση ἐνοχλητικῆς ἐκφράσεως στὸ πρόσωπό μας.

Τρεῖς παραγράφους μετὰ συμπληρώνει ὁ Περικλῆς:

... ἐνὶ τε τοῖς αὐτοῖς οἰκείων ἅμα καὶ πολιτικῶν ἐπιμέλεια, καὶ ἑτέροις πρὸς ἔργα τετραμμένοις τὰ πολιτικὰ μὴ ἐνδεῶς γινῶναι· μόνοι γὰρ τὸν τε μηδὲν τῶνδε μετέχοντα οὐκ ἀπράγμονα, ἀλλ' ἀχρεῖον νομίζομεν, καὶ οἱ αὐτοὶ ἦτοι κρίνομέν γε ἢ ἐνθυμούμεθα ὀρθῶς τὰ πράγματα, οὐ τοὺς λόγους τοῖς ἔργοις βλάβην ἡγούμενοι, ἀλλὰ μὴ προδιδαχθῆναι μᾶλλον λόγῳ πρότερον ἢ ἐπὶ ἂ δεῖ ἔργῳ ἐλθεῖν.⁸

Ὁ ἡγέτης τοῦ χρυσοῦ αἰῶνος τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας περιγράφει μὲ ἐκπληκτικὴ σαφήνεια τὶς τρεῖς κατηγορίες τῶν πολιτῶν εἰς τὴν ἐποχὴ του καὶ εἰς τὴν δημοκρατία εἰς τὴν ἱστορία τῆς ἀνθρωπότητας· ἦταν ὁ λόγος του ὁ ἐπικῆδειος πρὸς τιμὴν τῶν

⁷ Θουκυδίδου, «Ἐυγγραφή», Βιβλ. Β', κεφ. 37, παρ. 1,2, (μετάφραση δική μου)

⁸ Αὐτόθι, βιβλ. Β', κεφ. 40, 2, μετάφραση δική μου, κι εἰς τὰς ἄ ἀναλύσεις «Τοῦ Ἐμμελοῦς», «Ὁ λόγος τοῦ Οἰδίποδος», σελ. 5, καὶ Χρήστου Ζ. Καρανίκα, «Ὁ πολίτης καὶ ὁ παραγωγός», σελ. 82, ἐκδόσεις, «Φιλόμυθος», Αθήναι, 1993.

πεσόντων κατὰ τὸ πρῶτο ἔτος τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου. Ὁ Περικλῆς ἔχει πλήρη συναίσθηση τῶν συνεπειῶν τοῦ πολέμου· παραδίδει μαθήματα πρὸς τοὺς συμπολίτας του, ὑπογραμμίζων ὅτι οἱ πολῖτες διακρίνονται εἰς τρεῖς κατηγορίας, τοὺς ἐνεργοὺς πολίτας, τοὺς ἀπράγμονας καὶ τοὺς ἀχρεῖους· οἱ πρῶτοι, οἱ ἐνεργοὶ πολῖτες, μετέχουν δραστηρίως εἰς τὴν πολιτικὴν ζωὴν, οἱ δεῦτεροι, οἱ ἀπράγμονες, ἀκολουθοῦν μᾶλλον σιωπηλά, ἀπροθύμως, ἀλλὰ δὲν ἀπέχουν, οἱ τρίτοι, οἱ ἀχρεῖοι, εἶναι ἐναντίον ὄλων τῶν θεσμῶν τῆς ἀμέσου δημοκρατίας καὶ κάνουν τὰ πάντα γιὰ τὴν ὑπονόμευσή τους στὸ σύνολό της. Ὁ Περικλῆς ἀπευθύνεται πρὸς τοὺς ἐνεργοὺς πολίτας, τῶν ὁποίων ἔργο εἶναι ἡ ἀθηναϊκὴ δημοκρατία, ἀλλὰ ἀπευθύνει τὰς παραινέσεις του καὶ πρὸς τοὺς ἀπράγμονας· δὲν εἶναι τῆς στιγμῆς ἢ μελέτη τῆς ῥοῆς μεταξὺ τῶν δύο αὐτῶν κατηγοριῶν τῶν πολιτῶν, διότι ὀδηγοῦμεθα εἰς ἄλλας ἀτραπούς, μὲ ἄκρως ἐνδιαφέρον, ἀλλὰ ἔχουμε καιρὸ, ἢ μᾶλλον τὰ ἔχουμε συζητήσει κάπως εἰς ἄλλας «ἀναλύσεις», «Τοῦ Ἑμμελοῦς»⁹. Τοὺς ἀχρεῖους ἐπισημαίνει ὡς παράδειγμα πρὸς ἀποφυγὴν· ἀχρεῖοι εἶναι ὅσοι δὲν μετέχουν τῶν πολιτικῶν πραγμάτων, ἀλλὰ καὶ δὲν ἐπιδεικνύουν ἐπιμέλεια εἰς τὰ «τοῖς αὐτοῖς οἰκείων», εἰς τὰ οἰκογενειακά τους καὶ τὰ προσωπικά τους. Λέγει ὁ μέγας πολιτικὸς καὶ φιλόσοφος,

συνήθως ἀσχολοῦμεθα μὲ τὰ προσωπικά μας πράγματα, ἀλλὰ καὶ ἐπιμελοῦμεθα τῶν πολιτικῶν, καὶ ὅταν στρέψουμε τὴν προσοχή μας πρὸς ἄλλας ὑποθέσεις μὲ τὰ πολιτικά δὲν ἀσχολοῦμεθα ὀλιγώτερον· διότι μόνοι ἐμεῖς ὅποιον δὲν μετέχει καθόλου εἰς αὐτά, εἰς τὰ πολιτικά, δὲν τὸν θεωροῦμε ἀπλῶς ἀπράγμονα, ἀλλὰ ἀχρεῖον, καὶ ἐμεῖς οἱ ἴδιοι ἤτοι ἀξιολογοῦμεν ἤτοι ἀναλογιζόμεθα ὀρθῶς τὰ πράγματα, ἐπειδὴ δὲν θεωροῦμε ζημίαι διὰ τὰς ἀποφάσεις μας τὴν ἔγκαιρο καὶ ἐνδελεχῆ ἀξιολόγησι, ἀλλὰ ἀντιθέτως πιστεύουμε ὅτι εἶναι μᾶλλον ἐπιζήμιον τὸ νὰ μὴν ἐξετάσουμε ἐπισταμένως μὲ διάλογον προηγουμένως ὅσα ἔχουμε προτείνει νὰ πράξουμε.

Ὁ ἀχρεῖος δὲν μετέχει στὴν ἔγκαιρη καὶ ἐπισταμένη ἀξιολόγησι τῶν πολιτικῶν ὑποθέσεων, παρὰ μόνο γιὰ τὴν ἀπαξίωσι τῶν σκοπῶν τῆς ἀμέσου δημοκρατίας. Ποιὸς εἶναι αὐτός; ὅποιος δὲν ἀποδέχεται ὅτι «ἡ πόλις καὶ φύσει πρότερον ἢ ἕκαστος»,¹⁰ ἐπεξηγεῖ ὁ Ἀριστοτέλης ἕναν αἰῶνα ἀργότερα· δηλαδή, οἱ θεσμοὶ τῆς ἀμέσου δημοκρατίας θεωροῦν τὰς πολιτικὰς σχέσεις ἐντὸς τῆς κοινωνίας, ἴσης ἀξίας μὲ τοὺς νόμους τῆς φύσεως καὶ ἀνωτέρας εἰς τὰς ἐσωτερικὰς της.

⁹ Ὅρα, εἰς τὰς «ἀναλύσεις» «Τοῦ Ἑμμελοῦς», «Ἡ ἐπάνοδος τοῦ Απόλλωνος», σελ. 14, κ. ἐ., καὶ «Νόμους τὰς ᾧδὰς ἡμῖν γεγονέναι», σελ. 11, κ. ἐ. «Τούτοις τοῖς πονηροῖς χαλκίοις», σ. 3, κ. ἐ., 13, κ. ἐ.

¹⁰ Ἀριστοτέλους, «Πολιτικά», βιβλ. Α', κεφ. α', παραγ. 12, (1253α25) καὶ Χρήστου Ζ. Καρανίκα, ὁ. ἀ, σελ. 131.

«Ἐλεύθερος, ὁ αὐτοῦ ἔνεκα καὶ μὴ ἄλλου ὦν»

Ὁ Σταγειρίτης ἐπεξηγεῖ λεπτομερέστατα εἰς τὰ «Μετὰ τὰ φυσικά» του, τὸ τί ἐννοεῖ, εἰς τὰ «Πολιτικά» του, μὲ τὴν ἀναφορὰ του, «ἢ πόλις καὶ φύσει πρότερον ἢ ἕκαστος», ὅταν πραγματεύεται τὴν ἐννοια καὶ τὴν καθημερινὴ πρακτικὴ τῆς δημοκρατίας,

... εἶπερ διὰ τὸ φεύγειν τὴν ἄγνοιαν ἐφιλοσόφησαν, φανερόν ὅτι διὰ τὸ εἰδέναι τὸ ἐπίστασθαι ἐδίωκον, καὶ οὐ χρήσεώς τινος ἔνεκεν· μαρτυρεῖ δὲ αὐτὸ τὸ συμβεβηκός· σχεδὸν γὰρ πάντων ὑπαρχόντων τῶν ἀναγκαίων καὶ πρὸς ῥαστώνην καὶ διαγωγὴν ἢ τοιαύτη φρόνησις ἤρξατο ζητεῖσθαι. δῆλον οὖν ὡς δι' οὐδεμίαν αὐτὴν ζητοῦμεν χρεῖαν ἑτέραν, ἀλλ' ὥσπερ ἄνθρωπος, φαμέν, ἐλεύθερος ὁ αὐτοῦ ἔνεκα καὶ μὴ ἄλλου ὦν, οὕτω καὶ αὐτὴν ὡς μόνην ἐλευθέραν οὖσαν τῶν ἐπιστημῶν· μόνη γὰρ αὕτη αὐτῆς ἔνεκέν ἐστιν.¹¹

Σαφέστατα ὁ φιλόσοφος μᾶς δίδει καὶ τὴν ἐννοια τῆς ἐλευθερίας, ὡς «τῆς μόνης αὐτονόμου δράσεως τοῦ ἀνθρώπου, ὡς αὐτῆς ἔνεκεν καὶ μὴ ἄλλης αἰτίας οὐσης»:

Καθὼς διὰ τὴν ἀπαλλαγὴν ἀπ' τὴν ἄγνοια ἐφιλοσόφησαν, φανερόν ἐστίν ὅτι τὴν ἀπόκτηση τοῦ τρόπου τῆς γνώσεως τῶν πραγμάτων ἐπεδίωκον, καὶ ὄχι ἔνεκα κάποιας ἄλλης χρήσεως. μαρτυρεῖ δὲ αὐτὸ καὶ τὸ γεγονός· ὅταν ὑπάρχουν ὅλες σχεδὸν οἱ ἀναγκαῖες προϋποθέσεις καὶ γιὰ ἀμέριμνη ζωὴ καὶ διαβίωση αὐτὴ ἢ φρόνηση ἄρχισε νὰ ἀναζητεῖται. εἶναι λοιπὸν φανερόν ὅτι διὰ οὐδεμίαν ἄλλην ἀνάγκην τὴν ἐπιζητοῦμε, ἀλλὰ ὅπως ἄνθρωπος, λέμε, ἐλεύθερος (εἶναι) ὁ δρῶν διὰ τὴν αὐτονομία του καὶ ὄχι ἐξαρτώμενος ὑπὸ ἄλλου (προσωπικὰ καὶ ἰδεολογικὰ), ἔτσι καὶ αὐτὴ (εἶναι) ὡς ἡ μόνη ἐλευθέρα τῶν ἐπιστημῶν· ἐπειδὴ μόνη αὕτη ὑπάρχει αὐτῆς καθ' ἑαυτῆς.

Εἶναι ἀξιοσημεῖο τὸ γεγονός, ὅτι τὸ ἀπόσπασμα αὐτὸ τοῦ Ἀριστοτέλους πολὺ σπανίως ἀναφέρεται ἀπ' τοὺς νεώτερους φιλοσόφους, ἂν καὶ αὐτὸ ἀποτελεῖ τὴν λογικὴ συνέχεια τῆς ἀρχῆς τῶν «Μετὰ τὰ Φυσικά»· ἀλλὰ ἡ ἐρμηνεία εἶναι εὐλόγη, ἂν καταγραφῆ ἢ ἀποψη αὐτὴ τοῦ Σταγειρίτου, τότε καταρρέει αὐτομάτως καὶ ἡ θεωρία τῆς μεταφυσικῆς, μὲ τὴν εἰσαγωγὴ τῆς στήν δυτικὴ σκέψη, μετὰ τὴν Ἀναγέννηση κυρίως· ἀποκαλύπτεται ἡ πλήρης παρανόησις τῆς μεγάλης ἀνατάσεως τότε τοῦ τέλους τοῦ Μεσαίωτος, τῆς ἰταλικῆς Αναγεννήσεως, καὶ στήν συνέχεια ἡ ἐπιβολὴ τῆς

¹¹ Τοῦ ἰδίου, «Μετὰ τὰ φυσικά», Βιβλ. Α', κεφ. β', παρ. 10-11, μετάφραση δική μου.

ἀπολύτου ἐξαρτήσεως τῆς διανοήσεώς της ἀπ' τὴν διδασκαλία τοῦ Ἁγίου Αὐγουστίνου καὶ τὴν παντελῆ ἀποκοπή της ἀπ' τὴν ἑλληνικὴ φιλοσοφία· οἱ ἀδιάρρηκτες συνδέσεις της ἀπ' τὴν ἄμεσο δημοκρατία της, μὲ τὴν μουσικὴν της ἄρμονία, καὶ τὴν ὀρθόδοξη παράδοση στὴν συνέχεια, ἀναιροῦνται μὲ τὴν ἐφεύρεση τῆς ἐννοίας τῆς μεταφυσικῆς καὶ τὴν δικαίωση τῆς ρωμαϊκῆς ὀλιγαρχίας ὡς ἑλληνορωμαϊκοῦ πολιτισμοῦ:

Πάντες ἄνθρωποι τοῦ εἰδέναί ὀρέγονται φύσει, σημεῖον δ' ἡ τῶν αἰσθήσεων ἀγάπησις· καὶ γὰρ χωρὶς τῆς χρείας ἀγαπῶνται δι' αὐτάς, καὶ μάλιστα τῶν ἄλλων ἢ διὰ τῶν ὀμμάτων. οὐ γὰρ μόνον ἵνα πράττωμεν, ἀλλὰ καὶ μηθὲν μέλλοντες πράττειν τὸ ὄραν αἰρούμεθα ἀντὶ πάντων ὡς εἰπεῖν τῶν ἄλλων· αἴτιον δ' ὅτι μάλιστα ποιεῖ γνωρίζειν τι ἡμᾶς αὕτη τῶν αἰσθήσεων, καὶ πολλὰς δηλοῖ διαφοράς.¹²

Τὴν ἀφετηρία τῶν ἀναζητήσεων τοῦ ἀνθρώπου θέτει ὁ Ἀριστοτέλης εἰς τὸ προοίμιον τῆς ἱστορίας τῶν φιλοσοφικῶν θεωριῶν μέχρι τὴν ἐποχὴν του· ἐπειδὴ τὰς φιλοσοφικὰς θεωρίας κατέγραψε ὁ φιλόσοφος, μὲ τὴν προσθήκην τῆς κριτικῆς του, στὰ πλαίσια τῶν περιπατητικῶν μαθημάτων του εἰς τὸ Λύκειον, καθὼς εἰς τοὺς ἐσωτερικοὺς του λόγους ἐντάσσονται τὰ «Μετὰ τὰ φυσικά». Ἐπομένως κατὰ τὴν μελέτην τους ἐπιβάλλεται ἰδιαίτερη προσοχή, στὴν ἀξιολόγησιν τῆς παραθέσεως τῶν ἀπόψεων τῶν ἄλλων φιλοσόφων καὶ τῆς προσωπικῆς κριτικῆς του:

Ὅλοι οἱ ἄνθρωποι φύσει ἐπιδιώκουν τὴν ἀπόκτησιν τῆς γνώσεως. κριτήριον εἶναι ἡ ἀγάπη τους πρὸς τὴν αἰσθήσιν· καὶ ἐπειδὴ χωρὶς κάποια ἰδιαίτερη ἀνάγκη τὴν ἀγαποῦν, καὶ μάλιστα ἀπ' ὅλες τὴν ἄλλες ἐκείνη τῆς ὁράσεως. δηλαδή ὄχι μόνον γὰρ νὰ κάνουμε κάτι ἀλλὰ καὶ ὅταν δὲν σκοπεύουμε νὰ κάνουμε τίποτε τοῦ ὄραν, τὴν θέαση τῶν γύρω μας, ἐπιδιώκουμε ἀντὶ κάθε ἄλλης ἅς ποῦμε ἀσχολίας. αἴτιον εἶναι ὅτι μάλιστα αὕτη ἡ αἴσθησις προσφέρει τὴν ὅποιαν γνώσιν εἰς ἡμᾶς, καὶ παρουσιάζει πολλὰς διαφορὰς τῆς (τῆς γνώσεως τῶν πραγμάτων).

Ἡ περιέργεια τῆς γνώσεως εἶναι ἔμφυτη εἰς τὸν ἄνθρωπον, εἰς ἕκαστον ἄνθρωπον ἀνεξαρτήτως τῆς φυλῆς του, τὸ ὑπογραμμίζει μετ' ἐμφάσεως ὁ Ἀριστοτέλης, μὲ σκοπὸν τὴν ἀνάδειξιν τῆς ἐλευθέρως προσωπικῆς γνώσεως ἐκάστου, πάντα ὅμως ἐντὸς τῆς πόλεώς του, τῆς κοινωνίας του· ἡ διαδικασία τῆς ἀποκτήσεως τῆς γνώσεως τὸν ἀπασχολεῖ πρῶτιστως καὶ σὲ δεύτερην μοῖραν ἢ ἴδια ἢ γνώσιν· δηλαδή μελετᾷ τὴν

¹² Αὐτόθι, Βιβλ. Α', κεφ. α', 980α22-28.

άσκηση τῆς πρακτικῆς ἀποκτήσεως τῆς γνώσεως, ὡς κύριο θέμα κι αὐτὴ εἶναι ἡ πολιτικὴ πρακτικὴ, κι ὡς ἐπακόλουθό τῆς τὸ ἀντικείμενο τῆς ἰδιαίτερας γνώσεως τοῦ ἐνδιαφέροντός του. Στὴν δυτικὴ παράδοση ὡς ἀντικείμενο τῆς φιλοσοφίας θεωρεῖται τὸ ἀντικείμενο τῆς γνώσεως κι ἀγνοεῖται σχεδὸν παντελῶς ἡ διαδικασία, ὁ τρόπος ἀποκτήσεώς της, ἀλλὰ αὐτὴ ὅμως ἐκφράζει τὴν προσωπικὴ δράση ἐκάστου, τὴν πρακτικὴ του στὴν κοινωνικὴ ζωὴ ἢ μᾶλλον καλύτερα τὴν πολιτικὴ πρακτικὴ του, ὅπως τὴν διατύπωσε ὁ Περικλῆς εἰς τὸν Ἐπιτάφιόν του, μὲ τὴν ἀξιολόγησι τὸ πῶς ἕκαστος πολίτης στὴν καθημερινὴ πρακτικὴ του μετέχει τῆς ζωῆς τῆς πόλεως.

Ἡ κύρια διαφορὰ τῆς ἑλληνικῆς δημοκρατίας ὡς συνεχείας τῆς ὁμηρικῆς παραδόσεώς της, μὲ τὴν σύγχρονη δυτικὴ, εἶναι ἡ ἀναγνώρισι τοῦ πολίτου, ὡς ὑποκειμένου τῆς ἱστορίας στὴν πρώτη καὶ ἡ ὑποβίβασή του ἢ ἡ ἔκπτωσή του σὲ ἀντικείμενό της στὴν δευτέρῃ· στὴν πρώτη, ὁ ἐνεργὸς πολίτης διαμόρφωνε τὴν φιλοσοφία του ἢ κοσμοθεωρία του ἢ ἰδεολογία του ἢ παλαιότερον ἀποδεχόταν τὴν ἀντίστοιχη θρησκεία ἢ μᾶλλον καλύτερα ἐπέλεγε ὁ ἴδιος ὡς πολιτικὴ ἔκφρασή του τὴν ἀνθρωπομορφικὴ θρησκεία τοῦ Ὀλύμπου, κατάλληλη πρὸς τὴν καθημερινὴν πρακτικὴν του· οἱ θεοὶ τοῦ Ὀλύμπου ἐπέλεξαν ἰσοτίμες σχέσεις μὲ τοὺς Ἕλληνας, ὅπως καταγράφεται στοὺς μύθους τους καὶ στὰ ἔπη τους, ἢ μᾶλλον καλύτερα, οἱ Ἕλληνες ἔπλασαν τοὺς θεοὺς τους μὲ ἰσοτίμους ἢ ἀνεξαρτήτους σχέσεις πρὸς τοὺς ἴδιους κι ἀπήλαυσαν ἔτσι τὴν ἄνεση τῆς συστάσεως τῆς ἀμέσου δημοκρατίας καὶ τοῦ ὑπερόχου πολιτισμοῦ της· στὴν δυτικὴ παράδοση, μὲ τὸν ὀρθολογισμό κοσμοθεωρία της καὶ τὴν μεταφυσικὴ συμπλήρωμά της, προεῖχαν οἱ θρησκευτικὲς ἢ ἰδεολογικὲς ἐξαρτήσεις του καὶ αὐτὲς τὸν ὀδηγοῦσαν εὐθέως στὴν ὑποχρεωτικὴ ἔνταξί του στὶς δεσμευτικὲς μορφὲς πολιτικῆς του ὀργανώσεως, καθὼς οἱ ἄνωθεν ἢ ἔξωθεν ἐπιλογές του ἦταν ὑποχρεωτικὲς γιὰ τὸν ἴδιο καὶ γιὰ τὴν πολιτικὴν του ὑπόστασι καὶ δράσι, ὁπότε καὶ ἤρξατο καὶ παραμένει δοτός κι ὄχι αὐτόνομος στὴν κοινωνικὴν του ζωὴν, μὲ ἐγγενῆ πλέον ἀδυναμία του ἀναγνωρίσεως καὶ φυσικὰ κι ἀσκήσεως ἄλλης πολιτικῆς ἐπιλογῆς, δηλαδὴ ἐλευθέρας...

Ἡ ἐγγενὴς ἀδυναμία τοῦ ὀρθολογικοῦ ἀνθρώπου, μὲ τέλος του τὸν βιομηχανικό, ἔστω καὶ τῆς νοητικῆς συλλήψεως καὶ πολὺ περισσότερο τῆς πρακτικῆς ἀσκήσεώς του, τῆς φύσεως τοῦ πολίτου, τοῦ τὸ «εἰδέναι ὀρέγεσθαι φύσει» καὶ τῆς «ἐλευθερίας του», ὡς «αὐτοῦ ἔνεκεν καὶ μὴ ἄλλου οὔσης», ἔχει ὑπερβεῖ πλέον τὰ ὄρια ἀποδοχῆς τῆς ἢ ἀνοχῆς τῆς στὴν κοινωνικὴ καὶ καθημερινή του ζωὴ, μὲ τὴν ἐφαρμογὴ τῆς ψηφιακῆς τεχνολογίας· δὲν εἶναι καθόλου τυχαῖο τὸ γεγονός, ὅτι χαρακτηρίζουν τὴν ψηφιακὴ ἐπανάσταση ὡς τετάρτη στὴ σειρὰ τῆς βιομηχανικῆς ἐποχῆς, ὅλοι τους οἱ δυτικοὶ σχεδὸν καὶ πολὺ περισσότερο οἱ προοδευτικοὶ «φιλόσοφοι», μὲ τὴν λογικὴ, ὅτι πρόκειται, γιὰ ἓνα ἀκόμη βῆμα τῆς ἐξελιξεώς της, μὲ τὴν διατήρηση στὴν συλλογιστικὴ τους τῆς ἀρχῆς, ὅτι ἀποτελεῖ συνέχεια τῆς ἐσχατολογικῆς πίστεως τῆς ἀποστολῆς τους, ὡς μόνης ἀλαθήτου κοσμοθεωρίας καὶ ἐξουσίας στὴν ὑφήλιο. Ἡ προβληματικὴ τους ἐστιάζεται, ἀποκλειστικὰ καὶ μόνο, στὴν παραγωγικὴ πτυχὴ της -γι' αὐτὸ καὶ στὴν κατανόηση τῆς πολιτικῆς καὶ παραγωγικῆς διαδικασίας της χωλαίνουν-, μελετώντας ἀποκλειστικὰ τὸ πῶς χρησιμοποιεῖ ὁ ἄνθρωπος, ὁ ἐργαζόμενος, τὰ μέσα παραγωγῆς ὡς ἐντολοδόχος της καὶ τὸ πῶς ἀπολαμβάνει τὸ παραγώμενο ἀγαθό, ὁ ἴδιος ἢ οἱ καταναλωτὲς του· τὸ ποιὰ ἐπίδραση ἔχει στὶς πολιτικὲς ἐπιλογές, τοῦ ἀτόμου, εἴτε στὴν παραγωγικὴ του διαδικασία, εἴτε στὴν καθημερινή του ζωὴ, εἴτε στὸν τρόπο σκέψεώς του πολὺ περισσότερο, ἢ νέα τεχνολογία, ἀγνοεῖται παντελῶς, ὅπως ἐπίσης καὶ ἡ διαδικασία τῆς ἀποδοχῆς της αὐτῆς ἀπ' τοὺς διάφορους λαοὺς καὶ κυρίως ἀπ' τοὺς ἐκτὸς τοῦ δυτικοῦ κόσμου.

Ἡ ἱστορικῶν διαστάσεων διαφορά, δηλαδή, ὅτι τὰ μέσα παραγωγῆς τῆς βιομηχανικῆς ἐποχῆς ἀφοροῦν τὴν καλύτερη ἀπόδοση τῆς χειρὸς, τὴν ἐξειδίκευση τῆς ἐργασίας ἀποκλειστικὰ ἐπίσης, ἐνῶ τὰ ψηφιακὰ μέσα ἐστιάζουν τὴν προσοχὴ τους, μὲ ἰδιαίτερη ἔμφαση, στὴν ἀπόδοση τῆς σκέψεως τοῦ ἀνθρώπου, τῆς διανοίας του, δὲν παρεισφρῆει οὐδόλως στὴν προβληματικὴ τους· ἡ ἐξέλιξη τῶν ἐργαλείων καὶ τῶν μηχανῶν τῆς βιομηχανικῆς παραγωγῆς συνοδεύονταν πάντοτε ἀπ' τὴν μεθοδευμένη συρρίκνωση τῆς σκέψεως τοῦ ἀτόμου στὰ πλαίσια τῆς ἀποδόσεως τῆς ἐξειδικεύσεώς του καὶ τοῦ περιορισμοῦ του κατανόησεως τῶν βαθυτέρων κοινωνικῶν ἀλλαγῶν, ἐντὸς τῆς ἰδεολογίας τους. Αὐτὴ ἦταν ἡ πορεία του στὰ πλαίσια τῆς ἐξελιξεώς του ἀπ' τὸν Ἅγιο Αὐγουστῖνο μέχρι τὸν εἰκοστὸ αἰῶνα, παρ' ὅλο ὅτι στὰ τέλη του ἐφαρμόσθηκε ἡ ψηφιακὴ τεχνολογία, ἀλλὰ οἱ πολιτικὲς της ἐπιπτώσεις ἐμφανίσθηκαν ἀπ' τὸν εἰκοστὸ πρῶτο καὶ τίς ζοῦμε στὴν καθημερινότητά μας οἱ διάφοροι λαοί, ἀναλόγως πρὸς τίς πολιτικὲς καὶ πολιτιστικὲς ρίζες μας. Τὰ ἐργαλεῖα κι οἱ μηχανές τῆς βιομηχανικῆς καὶ τῶν προηγουμένων ἐποχῶν ἐπέβαλαν τὴν ἀπόλυτο προσαρμογὴ

τοῦ ἐργαζομένου στοὺς ὄρους τῆς παραγωγικῆς τοῦ διαδικασίας, τοῦ προγράμματος τῆς παραγωγῆς, στὸ ἐργοστάσιο καὶ στὶς ὑπηρεσίες, δημόσιες κι ιδιωτικές· δὲν ἐπιτρεπόταν ἢ ὅποια παρέκκλιση ἀπ’ αὐτὸ καὶ φυσικά, οὔτε ἡ ἀμφισβήτηση τῆς βασικῆς δομῆς τῆς· ἀνάλογη ἦταν κι ἡ πλήρης ὑποταγή του στὸ πολιτικὸ σύστημα, στὴν θρησκεία του ἢ στὴν ἰδεολογία του, διαφοροποίηση δὲν ἦταν ἀνεκτὴ κι ὅταν ἐμφανίζοταν ἐλάμβανε τὴν μορφή τῆς αἰρέσεως, πάντα ἐντὸς τοῦ συστήματος τῶν θρησκειῶν καὶ τῶν ἰδεολογιῶν, μὲ τὶς κατηγορίες περὶ ρεβεζιονισμοῦ, ὡς ἀπάντηση καὶ τὴν καταδίκη τῶν ἀτακτούντων ἢ ὑβριστῶν στὴν πυρὰ ἢ στὰ γκουλάγκ.

Στὶς μέρες μας ἀναδύονται παγκοσμίως, μὲ ταχύτατους ρυθμοὺς μάλιστα, οἱ κοινωνικὲς καὶ πολιτικὲς ἀλλαγές τῆς ψηφιακῆς ἐποχῆς καὶ καταγράφονται ἀπ’ τοὺς διαφόρους λαοὺς, ἀναλόγως πρὸς τὶς πολιτικὲς καὶ ἱστορικὲς τοὺς καταβολές: “Οἱ διαφορὲς μὲ τὶς προηγούμενες ἀλλαγές ὅποιας ἐποχῆς εἶναι χαώδεις, ὁ ψηφιακὸς ἄνθρωπος δὲν ἔχει οὐδεμία σχέση μὲ τὸν προηγούμενο βιομηχανικό, παρὰ μόνο μὲ τὸ γεγονός, ὅτι διαδέχεται ὁ ἓνας τὸν ἄλλον εἰς τὸν κλεινὸν πλανήτην μας. Εἶναι σὰν τὶς ἀσύμβατες εὐθειές στὸν χῶρο, δὲν τέμνονται, δὲν ἄπτονται πουθενά...”¹³

Ἡ ψηφιακὴ ἐπανάσταση προσφέρει τὴν εὐκαιρία τῆς χειραφετήσεως τοῦ ἀνθρώπου ἀπ’ τὴν ἰδεολογικὴ του προσήλωση, ἀλλὰ καὶ ἀποτελεῖ, κι αὐτὸ εἶναι τὸ σημαντικό, αἰτία καὶ ἀφορμὴ ριζικῆς ἀπαλλαγῆς του ἀπ’ αὐτή, ἐπειδὴ καθίσταται αὐτὴ ἀναγκαία προϋπόθεση γιὰ τὴν προσαρμογὴ του στὴ νέα ἐποχή, στὴν κατανόησή της καὶ στὴν δράση του συμφώνως πρὸς αὐτήν· τὸ πόσο εὐκόλο εἶναι αὐτό, ἐξαρτᾶται, τὸ ξαναθυμίζουμε, ἀπ’ τὰ περιθώρια τῶν πολιτικῶν δεσμεύσεών του, ἐξ αἰτίας τῶν ἱστορικῶν του ριζῶν, καὶ τῆς δημιουργικῆς ἐκφράσεως τοῦ λόγου ἐκάστου λαοῦ...

Ἡ πρώτη πολιτικὴ ἄρνηση τῆς ἀπολύτου θρησκευτικῆς καὶ ἰδεολογικῆς ἐξαρτήσεως στὴν ἱστορία ἔγινε ἀπ’ τὸν Θαλῆ τὸν Μιλήσιο, μετὰ τὴν ἐπιστροφή του στὴν πόλη του ἀπ’ τὸ μακροχρόνιο ταξεῖδι του στὴν Μεσοποταμία καὶ στὴν Αἴγυπτο· σὲ αὐτὸ μελέτησε συστηματικὰ τὶς πολιτικὲς καὶ οικονομικὲς συνθῆκες τῶν πλέον προηγμένων κρατῶν τοῦ κόσμου τῆς ἐποχῆς του, ἀπέναντι στὴν ὑπανάπτυστη Ἑλλάδα, κατὰ τὴν ὁρολογία μας· ἦταν χάος ἀπροσμέτρητο ἢ διαφορὰ στὴν κρατικὴ ὀργάνωση, στὴν οικονομικὴ ζωὴ καὶ στὴν τεχνολογία, ἀλλὰ σὲ ἐκεῖνες τὶς περιοχὲς ἴσχυε ἡ ἱεραρχικὴ καὶ ἱερατικὴ δομὴ τοῦ κράτους. “Ὁ Πλάτων μᾶς προσφέρει... παραδείγματα θεωρητικῆς προσεγγίσεως τῆς ἐλευθέρως πολιτικῆς πρακτικῆς, μὲ

¹³ Ὅρα, εἰς τὰς «ἀναλύσεις» «Τοῦ Ἐμμελοῦς», «Ὁρθολογισμός, ἀσύμβατος τῆς μουσικῆς ἀρμονίας», σελ. 1, 4-5, 13-14.

πληρέστερο τὴν ἀναφορὰ του εἰς τὸν Θαλῆν καὶ τὴν περιπέτειά του μὲ τὴν Θραῦτταν Θεραπεινίδα:

Ὡσπερ καὶ Θαλῆν ἀστρονομοῦντα, ὦ Θεόδωρε, καὶ ἄνω βλέποντα, πεσόντα εἰς φρέαρ, Θραῦττά τις ἐμμελής καὶ χαρίεσσα Θεραπεινὶς ἀποσκῶψαι λέγεται ὡς τὰ μὲν ἐν οὐρανῶ προθυμοῖτο εἰδέναί, τὰ δ' ἔμπροσθεν αὐτοῦ καὶ παρὰ πόδας λανθάνοι αὐτόν.¹⁴

Εἶναι περισσότερο σκωπτικὸς ἀπ' τὴν Θραῦττα Θεραπεινίδα ὁ Σωκράτης, στὸν διάλογό του μὲ τὸν διάσημο Κυρηναῖο μαθηματικὸ Θεόδωρο, μὲ ἀντικείμενο τὴν διδασκαλία τῆς φιλοσοφίας σὲ σχολές, ὅπως ἀργότερα στὴν Ἀκαδημία· ἀρχίζει μὲ τὴν φράση,

Ὅπως καὶ μὲ τὸν Θαλῆ, ἐνεργοῦντα ἀστρονομικὰς παρατηρήσεις, ὦ Θεόδωρε, καὶ βλέποντα ὑψηλά, ἔπεσε σὲ λακοῦβα, ὁπότε μία ἐμμελής καὶ χαρίεσσα Θραῦττα Θεραπεινὶς τὸν εἰρωνεύθηκε λέγεται, ὅτι ὅσα συμβαίνουν εἰς τὸν οὐρανὸ εἶναι πρόθυμος νὰ τὰ γνωρίσει, ἀλλὰ ὅσα εἶναι μπροστά του καὶ εἰς τὰ πόδια του τὰ παραβλέπει.

Ἦταν ἔξυπνη ἢ εἰρωνεία τῆς Θεραπεινίδος, ἢ ὁποία, ὅπωςδήποτε, δὲν γνώριζε τίποτε μᾶλλον γιὰ τὶς ἀστρονομικὲς παρατηρήσεις τοῦ πρώτου σοφοῦ στὴν ἱστορία τοῦ Ἑλληνισμοῦ, μὲ ἐπιστημονικὲς ἀποδείξεις καὶ ἄμεσα πρακτικὰ ἀποτελέσματα· πρῶτος αὐτὸς προέβλεψε ἔκλειψη ἡλίου, τὸ 585 π.Χ. περίπου, μὲ τὴν διακοπὴ μεγάλης μάχης, ἀνακάλυψε τὴν ἐγγραφὴ τριγώνου εἰς κύκλον καὶ ἄλλα, καθὼς ἐθεωρεῖτο ὁ σοφώτερος τῶν Ἑλλήνων τῆς ἐποχῆς του. Τὸ «ἐμμελής καὶ χαρίεσσα» μετράει περισσότερο στὴν συλλογιστικὴ τοῦ Σωκράτους· χαρακτηρίζει τὴν Θραῦτταν Θεραπεινίδα, δὲν λεγόταν ἐκείνη τὴν ἐποχὴ δούλη, ὡς ἐμμελῆ καὶ χαριτωμένη, δηλαδὴ εἶχε τὴν ἀρμονία μέσα της καὶ τὴν ἐξέφραζε μὲ τὴν χάρη της καὶ τὴν ὁμορφιά της στὴν συμπεριφορὰ της· αὐτὸ σημαίνει ὅτι ἡ ἀπόσταση, στίς σχέσεις μεταξὺ τῶν ἐλευθέρων πολιτῶν τῆς Μιλήτου καὶ τῶν Θεραπεινίδων, ἦταν ἀντίστοιχη μὲ ἐκείνη μεταξὺ τῶν θεῶν καὶ τῶν Ἑλλήνων.

Στὴ συνέχεια εἶναι ἀποκαλυπτικὸς:

¹⁴ Πλάτωνος, «Θεαίτητος», 174α, μετάφραση δική μου, καὶ εἰς τὰς «ἀναλύσεις» «Τοῦ Ἐμμελοῦς», «Ἡ παρέμβασις τῆς θεᾶς Ἀθηνᾶς», σελ. 20, κ. ἐ. «Ἡ ἐπάνοδος τοῦ Ἀπόλλωνος», σελ. 1, κ. ἐ. «Ἡ εὐαισθησία τῶν Ὀλυμπίων θεῶν», σελ. 18, κ. ἐ.

ταὐτὸν δὲ ἀρκεῖ σκῶμμα ἐπὶ πάντας ὅσοι ἐν φιλοσοφίᾳ διάγουσι. Τῷ γὰρ ὄντι τὸν τοιοῦτον ὁ μὲν πλησίον καὶ ὁ γείτων λέληθεν, οὐ μόνον ὅτι πράττει, ἀλλ' ὀλίγον εἰ ἄνθρωπος ἐστὶν ἢ τί ἄλλο θρέμμα· τί δέ ποτ' ἐστὶν ἄνθρωπος καὶ τί τῇ τοιαύτῃ φύσει προσήκει διάφορον τῶν ἄλλων ποιεῖν ἢ πάσχειν, ζητεῖ τε καὶ πράγματ' ἔχει διερευνώμενος. Μανθάνεις γὰρ πού, ὦ Θεόδωρε· ἢ οὐ; Θεόδωρος, Ἐγωγε· καὶ ἀληθῆ λέγεις.¹⁵

Εἶναι ἀπόλυτος ὁ Σωκράτης καὶ εἶναι ἀπ' τὴν λίγες περιπτώσεις στίς ὁποῖες ὁ Πλάτων ἀποδίδει μὲ πιστὴ ἀκρίβεια τὰ λεγόμενα τοῦ διδασκάλου του· ἡ ἐπιλογή τῆς ἀναφορᾶς ἔγινε ὅπως καταδειξέει τὴν πρώτη ἀμφισβήτηση τῆς μορφῆς αὐτῆς τῶν φιλοσοφικῶν ἢ ἐρευνητικῶν σχολῶν, ὅπως αὐτὲς καθιερώθηκαν στίς ἐπόμενες ἐποχὲς καὶ ἐπιβλήθηκαν ἀπολύτως στὴ νεώτερη περίοδο τῆς ἱστορίας, σὲ κάθε ἔκφραση τῆς ζωῆς μας, φιλοσοφία, ἐπιστήμη, πολιτική, ἰδεολογία, ἔρευνα· εἶναι γενικὰ ἀποδεκτὸ ὅτι ὁ Πλάτων πρῶτος καθιέρωσε τὴν ἀποκλειστικότητα τῆς σχολῆς, ἔξω καὶ μακρὰ ἀπ' τὸν κόσμον, σὲ βαλτώδη τόπον, ἐπιδιώκων τὴν ἀποξένωση τοῦ σοφοῦ ἀπ' τὸν περίγυρό του, ἀπ' τὴν κοινωνικὴ πραγματικότητα.

Ἡ ἴδια εἰρωνεία, μὲ ἐκείνη τῆς θεραπαινίδος πρὸς τὸν Θαλῆν, χρειάζεται καὶ πρὸς ὅσους ἀφιερώνουν τὴν ζωὴν εἰς τὴν φιλοσοφίαν. Καὶ πράγματι λοιπὸν δι' αὐτὸν ὁ μὲν διπλανὸς του καὶ ὁ γείτονας του τοῦ διαφεύγει τὴν προσοχή, ὄχι μόνον ὅτι πράττει, ἐνεργεῖ, ἀλλὰ καὶ τοῦ ἔαν εἶναι ἄνθρωπος ἢ ἄλλης μορφῆς ζωντανό· τί εἶναι ὅμως εἰς τὴν πραγματικότητα ὁ ἄνθρωπος καὶ τί ἀρμόζει στὴν ἴδια του τὴν φύση, διάφορο ἀπ' τ' ἄλλα ὄντα ποιεῖν ἢ πάσχειν, αὐτὰ διερευνῶνται, παρὰ τίς δυσκολίες τους, ἀπ' τὸν φιλόσοφο. Τὰ ἀντιλαμβάνεσαι ὅπωςδὴποτε Θεόδωρε· ἢ ὄχι; Θεόδωρος: Πράγματι τὰ ἀντιλαμβάνομαι. Σωστὰ τὰ λές.

Τὸν μεγάλο μαθηματικὸ τῆς ἐποχῆς του ἐπέλεξε γιὰ συνομιλητὴ του ὁ Σωκράτης..."

Ὁ Διονύσιος ὁ Ἀλικαρνασσεὺς εἶναι σαφέστατος στὴν περιγραφή τῆς ἐκπτώσεως τοῦ λόγου εἰς τὸ «Περὶ συνθέσεως ὀνομάτων», ἢτοι περὶ συνθέσεως τῆς γλώσσης μας, ἐπειδὴ ἡ γλῶσσα ἐκαλεῖτο τότε ὄνομα:

Τοῖς μὲν οὖν ἀρχαίοις ὀλίγον δεῖν πᾶσι πολλὴ ἐπίδοσις ἦν αὐτοῦ (τοῦ συντιθέναι δεξιῶς τὰ ὀνόματα), παρ' ὃ καὶ καλὰ ἐστὶν αὐτῶν τὰ μέτρα καὶ

¹⁵ Αὐτόθι, 174β, μετάφραση δική μου.

τὰ μέλη καὶ οἱ λόγοι. Τοῖς δὲ μεταγενεστέροις οὐκ ἔστι πλὴν ὀλίγων... Καὶ τί δεῖ τούτους θαυμάζειν, ὅπου γε καὶ οἱ φιλοσοφίαν ἐπαγγελλόμενοι καὶ τὰς διαλεκτικὰς ἐκφέροντες τέχνας οὕτως εἰσὶν ἄθλιοι περὶ τὴν σύνθεσιν τῶν ὀνομάτων ὥστε αἰδεῖσθαι καὶ λέγειν;¹⁶

Ἐξαίρεση κάνει μόνο τῶν Στωικῶν, ἐπειδὴ ἡ σχολή τους ἀσχολήθηκε μὲ τὴν γλῶσσαν.

Ἡ ἀναφορὰ εἰς τὸν Διονύσιον Ἀλικαρνασσεῖα γίνεται, ἐπειδὴ ἔχει βαρύτητα ἡ κριτική του, ἀφοῦ ἔζησε τὴν ἐποχὴ τῆς ἀκμῆς τῆς λατινικῆς γραμματείας... μὲ τὴν στρατευμένη κουλτούρα τοῦ Ὀκταβιανοῦ Αὐγούστου, καὶ τὴν συμβολή του σὲ αὐτήν, μὲ τὴν ῥωμαϊκὴ ἱστορία του, ἀλλὰ καὶ τὴν κριτικὴ στάση ἀπέναντί της, πλέκων τὸ ἐγκώμιο τῆς ἑλληνικῆς καὶ τοῦ ἥθους της. Ἡ ἔκπτωση τοῦ ἑλληνικοῦ λόγου προήλθε καὶ ἐκ τῆς ὑποταγῆς τῆς Ἑλλάδος στὴν Ῥώμη.

Τί μᾶς λέει, ὁ Διονύσιος,

Εἰς μὲν λοιπὸν τοὺς ἀρχαίους ὀλίγον ὑστερεῖ ἢ εἰς ὄλους καλὴ ἐπίδοσις τοῦ νὰ εἶναι συνήθεια (τοῦ συντιθέναι δεξιῶς) τὰ ὀνόματα, τὴν γλῶσσαν, καὶ γι' αὐτὸ εἶναι καλὰ συνδυασμένα σὲ αὐτοὺς τὰ μέτρα καὶ τὰ μέλη καὶ οἱ λόγοι, ὁ πεζὸς λόγος. Εἰς δὲ τοὺς μεταγενεστέρους δὲν ἰσχύει αὐτό, παρὰ σὲ ὀλίγους... Καὶ σὲ τί θαυμάζειν αὐτούς, στοὺς ὁποίους κι ὅσοι ἐπαγγέλλονται τὴν φιλοσοφίαν κι ὅσοι τις λεγόμενες διαλεκτικὲς τέχνες τόσο εἶναι ἄθλιοι στὴν σύνθεσιν τῶν ὀνομάτων, τῆς γλώσσης, ὥστε εἶναι ντροπὴ καὶ τὸ νὰ ἀναφερθεῖς σὲ αὐτούς;

Ἐπιγραμματικὸς εἶναι ὁ γραμματικὸς γιὰ τοὺς Ἕλληνες καὶ ἱστορικὸς γιὰ τοὺς Ῥωμαίους· δίδει τὴν ἐντύπωση, ὅτι ἀναιρεῖ σὲ μεγάλο βαθμὸ τὸν γραικυλισμὸ του, παρουσιάζοντας τὴν πολύπλευρη ἀπόχρωση τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης, τοῦ ὀνόματός της, τὴν πολιτικὴ καὶ ἀρμονικὴ γιὰ τοὺς πολλοὺς προγόνους του, ἀλλὰ καὶ τὴν ἀθλίαν καὶ «φορτικὴν τινὰ πάνυ καὶ ὀχληράν» τῶν πολλῶν τῆς ἐποχῆς του. Λίγο πιὸ κάτω εἶναι σαφέστερος, ἀφοῦ ἔχει τελειώσει τὴν ἀφιέρωσή του στὸν Ροῦφο, υἱὸ τοῦ Μετιλίου, ὁ ὁποῖος μᾶλλον εἶχε διατελέσει ἑπαρχὸς τῆς Ἀχαΐας καὶ ἀνθύπατος ἴσως τῆς Γαλατίας, καὶ εἶχε στὸ περιβάλλον του ὡς οἰκοδιδάσκαλο τὸν Διονύσιον· αἰσθανόταν τὴν φροντίδα τοῦ προστάτου του, Γραικύλος ἄλλωστε ἦταν, ἀλλὰ καὶ ἐπιδίωκε καταστῆσαι αὐτὸν ἐλεύθερο πολίτη, μὲ τὴν διδασκαλία τῆς ἀρμονικῆς

¹⁶ Τοῦ ἰδίου, «Περὶ συνθέσεως ὀνομάτων», κεφ. δ', παρ. 14, 16, μετάφραση δική μου.

έλληνικῆς γλώσσης, δείχνοντας ἔτσι καὶ τὴν πρόθεσή του γιὰ ἀπαλλαγὴ καὶ τῶν Ἑλλήνων, ἀπ' τὴν ἀθλίαν καὶ φορτικὴν τινα καὶ ὀχληρὰν τῶν ὁμοεθνῶν του γλώσσαν.

Πολλοὶ γοῦν ποιηταὶ καὶ συγγραφεῖς φιλόσοφοί τε καὶ ῥήτορες λέξεις πάννυ καλὰς καὶ πρεπούσας τοῖς ὑποκειμένοις ἐκλέξαντες ἐπιμελῶς, ἀρμονίαν δὲ αὐταῖς περιθέντες εἰκαίαν τινα καὶ ἄμουσον οὐδὲν χρηστὸν ἀπέλαυσαν ἐκείνου τοῦ πόνου. Ἔτεροι δ' εὐκαταφρόνητα καὶ ταπεινὰ λαβόντες ὀνόματα, συνθέντες δ' αὐτὰ ἡδέως καὶ περιττῶς πολλὴν τὴν ἀφροδίτην τῷ λόγῳ περιέθηκαν.¹⁷

Μᾶς λέει, ὅτι

πολλοὶ λοιπὸν ποιητὲς καὶ συγγραφεῖς καὶ φιλόσοφοι καὶ ῥήτορες ἐπέλεξαν ἐπιμελῶς πολὺ καλὰς λέξεις καὶ ἀντίστοιχες τῶν φράσεων τους, ἀλλὰ συνέδεσαν αὐτὰς μὲ ἀρμονία ἀστόχαστη, τυχαία καὶ ἄμουσο, ὁπότε τίποτε τὸ χρηστὸ δὲν ἀπήλαυσαν τοῦ κόπου τους. Ἄλλοι ὁμῶς χρησιμοποίησαν εὐκταφρόνητα καὶ ταπεινὰ γλώσσα, ἀλλὰ τὴν συνέδεσαν μὲ περιττὴ εὐφράδεια καὶ εὐχαρίστηση καὶ προσέθεσαν στὸν λόγο τους πολλὴν ἡδύτητα, ἀφροδίτην, ὅπως μὲ τὴν Ἀφροδίτην δηλαδὴ.

Τὴν ἀρμονία τοῦ λόγου ἀναζητήσαν αὐτοὶ κι ὄχι ἀπλᾶ τίς λέξεις, ὅπως ὁ σύγχρονός μας φραγκολάγνος στρατευμένος τῆς κοινοβαρβαρικῆς γλωσσολόγος...

Οἱ πολλοὶ τωρινοὶ φιλόλογοί μας δὲν ἀντιλαμβάνονται τὴν διαφορὰ αὐτή, οὔτε οἱ ξένοι ποὺ ἔχουν κάνει τίς μεταφράσεις καὶ πολλοὶ δικοὶ μας, ὡς πιστοὶ μαθητὲς τους· ἀπουσιάζει ἡ πολιτικὴ διάσταση τοῦ ἑλληνικοῦ λόγου, τοῦ ἀρμονικοῦ, γλαφυροῦ καὶ πειστικοῦ, ἐπειδὴ γίνεται σύγχυσις μὲ τὸν ἄθλιο καὶ ἀχρεῖο στὴν ἐκφώνησή του. Τὸ πρόβλημα δὲν εἶναι οἱ λέξεις, ὅπως καὶ στίς μέρες μας μὲ τὴν κοινοβαρβαρικὴ, τὴν χυδαίαν γλώσσαν, ἀλλὰ ἡ ἀπουσία ἀρμονίας· δὲν δίδουν σκέτες οἱ λέξεις τὸν ὠραῖο λόγο, παρὰ ἡ τήρηση τῆς ἀρμονίας καὶ τῆς εὐαισθησίας τῆς πλοκῆς τοῦ λόγου, τῆς συνθέσεως τῆς γλώσσης, τῶν ὀνομάτων, τῆς προσωδίας. Ἡ διάκριση αὐτὴ ὁμῶς προσδιορίζει καὶ τὴν πρακτικὴ τοῦ ἀνθρώπου, τὴν ἐλεύθερη πολιτικὴ του ἢ τὴν δουρικὴ καὶ ταπεινὴ. Ἡ ἐπιλογὴ δηλαδὴ εἶναι πολιτικὴ, ἀντιλαμβάνεται ὁ καθεὶς τὴν ἐλεύθερη καὶ αὐτόνομη πρακτικὴ του, ἢ ὑποτάσσεται στὸν ἄνωθεν λόγο, ἰσοπεδωτικὸ κι ἐξουθενωτικὸ γιὰ τὸν ἴδιο, ὁπότε καὶ ἀποκτᾷ δουρικὴ νοσοτροπία, ὡ φύσει δούλος.

¹⁷ Αὐτόθι, κεφ. γ', παρ. 2, 3, μετάφραση δική μου.

Ἡ ἱστορική διαδρομή εἶναι σαφέστατη καὶ καθοριστική, ἀπ' τὰ δάκρυα τοῦ Ἀχιλλέως καὶ μέσα στὴν ἀγκαλιὰ τῆς Θέτιδος, ἕως καὶ τὸν ρόλο τῆς «ἐμμελοῦς καὶ χαριέσσης Θράττης θεραπαινίδος», στὴν ἀναγνώριση τῆς ἰσηγορίας, ὡς καθοριστικοῦ θεσμοῦ ὑπὸ τοῦ Κλεισθένους καὶ τοῦ Περικλέους, ἀλλὰ καὶ τῆς βαρύτητος τοῦ Ὅμηρου, «ὅς τὴν Ἑλλάδα πεπαίδευκεν», εἰς τὸ «εἰδέναι ὀρέγεσθαι φύσει» καὶ τὸν αὐτόνομον πολίτη, τὸν «αὐτοῦ ἔνεκα καὶ μὴ ἄλλου ὄντος», μὲ πλειοψηφία τὸν ἐνεργὸ πολίτη, ἕως καὶ εἰς τὰς παρατηρήσεις τοῦ Διονυσίου Ἀλικαρνασσεύς, περὶ ἀμούσου ὀμιλίας· πολλοί, καὶ μᾶλλον οἱ περισσότεροι, ἀπεδέχθησαν τὴν ἔκπτωσή τους σὲ ἀπράγμονες ἀπ' τὸν τέταρτο αἰῶνα, ἀλλὰ ἀπ' τὴν ρωμαϊκὴ κατάκτηση ἔγιναν πολλαπλάσιοι οἱ ἀχρεῖοι καὶ οἱ κυνικοί, γνωστοὶ κι ὡς γραικύλοι καὶ μετέπειτα ὡς ραγιάδες τῆς τουρκοκρατίας, μὲ συνέχειά τους τοὺς φραγκολάγνους τῆς ἐποχῆς μας, μὲ τὴν κοινοβαρβαρικὴ ὡς γλῶσσα τους, στὴν φραγκία τοῦ Κολωνακίου, ἀλλὰ παρῆσαν ὀλοζώντανοι καὶ οἱ συνεχιστὲς τοῦ γνησίου ἑλληνικοῦ λόγου, οἱ ὀλίγοι ἀρχικῶς καταφυγόντες στὰ ψηλὰ βουνὰ καὶ στὰ μικρὰ κι ἄγρονα νησιά τότε, στὴν ἱστορία, ἀλλὰ κι ἡ τεράστια πλειοψηφία τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ στὶς συνοικίες καὶ στὰ χωριά σήμερα. Εἰς ἐπικουρίαν τους ἔρχεται ἡ ψηφιακὴ ἐπανάσταση κι ἡ ἀνάδειξη τῆς δημιουργικῆς συνθέσεως τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης, ὅποτε στρέφεται πρὸς τὶς ρίζες τῆς κι ἡ νεολαία τῆς φραγκίας· οἱ νέοι μας, μὲ πολιορκητικὸ κριθὸ τὴν θαλπωρὴ καὶ τὴν στοργὴ τῆς μαμᾶς καὶ τῆς γιαγιάς, κι ἴσως περισσότερο τῆς δεύτερης, ἀναζητοῦν τὴν δημιουργικότητα τοῦ λόγου τους, μέσα ἀπ' τὶς οἰκειῆς μνημῆες τους στὸ νανούρισμά τους, σὲ δημοτικὸς ρυθμοὺς καὶ τὸ ἀντίστοιχο τραγοῦδι στὴν συνέχεια, καθὼς ἡ ἐκπαίδευση ἔχει ἐπὶ σοσιαλισμοῦ ἐκβαρβαρωθεῖ καὶ τὴν ζήσανε στὴν ἀλαλία τους, μὲ τὴν ἐξαίρεση πολλῶν ἥρωικῶν ἐκπαιδευτικῶν, οἱ ὅποιοι ἄντεξαν τοὺς φρικτοὺς διωγμοὺς κι ἔμαθαν γράμματα στὰ παιδιά μας· μαζί ὅμως μὲ τὴν δημιουργικὴ σκέψη τους στὰ ψηφιακὰ ἐκπηγάζει ἀπὸ μέσα τους κι ἡ αἴσθησις τοῦ καλοῦ, τῆς ὥραιας φράσεως καὶ τοῦ πειστικοῦ λόγου, ἀλληλένδετα εἶναι αὐτά. Θυμίζουσι τὸν Διονύσιον Ἀλακαρνασσεῖα, μὲ τὸ «Ἐτεροι δ' εὐκαταφρόνητα καὶ ταπεινὰ λαβόντες ὀνόματα, συνθέντες δ' αὐτὰ ἠδέως καὶ περιττῶς πολλὴν τὴν ἀφροδίτην τῷ λόγῳ περιέθηκαν»...

«Άγαθοὶ δ' ἀριδάκρυες ἄνδρες»

Ἡ διατήρηση τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης, μὲ τὴν ἐμμέλειά της καὶ τὴν προσωδία της, ἐπετεύχθη χάρις σὲ ὅσους *ἐνεργοὺς πολίτας* «δραπέτευσαν» κυριολεκτικὰ ἀπ' τὴν ρωμαϊκὴ κατάκτηση καὶ ὑποδούλωσή τους καὶ προτίμησαν τὴν διάσωσή τους στὰ ψηλὰ βουνά, *ἀνοδίαις* μάλιστα κατὰ τὸν Πολύβιο, καὶ στὰ μικρὰ κι ἄγωνα νησιά, ὅπου διατήρησαν τὴν *ἀνθρωπομορφικὴ θρησκεία* τοῦ Ὁμήρου, μὲ τὴν *ἔμφυτη μουσικὴ ἄρμονία* της κι ἡ ὁποία μεταφέρθηκε ἀτόφια στὴν *ὀρθόδοξη ὑμνολογία*: «Στὶς ἑλλαδικὲς χῶρες εἶναι αὐτονόητη ἡ πεποίθηση, ὅτι ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα εἶναι μία καὶ ἑνιαία στὴν μακρὰ ἱστορία της, μὲ ἀδιαμφισβήτητη ἐκκίνησή της τὸν Ὁμηροῦ τὰ ἔχουμε ἀναλύσει πειστικώτατα αὐτά, κι ἄς προσθέσουμε τὴν πορεία της ἀπ' τὴν τουρκοκρατία καὶ μετὰ ἡ ἐπανάληψη εἶναι περισσὴ σὲ μεγάλο βαθμό, ἀλλὰ ἀναγκαία, ἐπειδὴ εἴμαστε ὑποχρεωμένοι νὰ προστατεύσουμε τὸν ἀναγνώστη ἀπὸ κουραστικὲς ἀναζητήσεις του σὲ ἄλλες δημοσιεύσεις. Οἱ *κοινότητες* καὶ τὸ δημοτικὸ τραγοῦδι διέσωσαν τὴν γνήσια προφορὰ τῆς ἑλληνικῆς καὶ τὴν *ἀδιάρρηκτη ἐνότητά* της μὲ τὴν *μουσικὴν ἄρμονία* της, ὅπως τὰ ἀναφέρει ὁ Φιλόστρατος τὸν τρίτο μ.Χ. αἰῶνα, μὲ «*τὴν ἄκρα ἀτθίδα ἀποψάλλειν εἰς τὴν Μεσογαίαν*»¹⁸ κι ὁ αὐτοκράτωρ Ἰουλιανὸς τὸν τέταρτο, «*μὲ τὸ ἐμπύρευμά τι μικρόν*», ἐνῶ ὅλοι οἱ γραμματικοὶ ἀπ' τοὺς ἑλληνιστικὸς χρόνους καὶ τοὺς ῥωμαϊκοὺς τὸ ἐπιβεβαιώνουν, μαζί μὲ τοὺς πατέρες τῆς ἐκκλησίας καὶ τὸν Ἀλέξανδρο Ἐλλάδιο τὸν Λαρισαῖο, 17ο, 18ο αἰῶνα.»

Ἡ ἀναδρομὴ στὴν ἑλληνικὴ ἱστορία γίνεται, ἀφοῦ εἶναι σχεδὸν ἡ μοναδικὴ στὴν Δύση, μὲ τεσσάρων χιλιάδων ἐτῶν ἀδιαλείπτου παρουσίας, ἐπειδὴ στὴν Ἀνατολὴ ὑπάρχουν τουλάχιστον ἡ κινεζικὴ κι ἡ Ἰνδική, μὲ ὀλοζώντανη συνέχεια, ὡς γλῶσσα κι ὡς πολιτισμός· ὁ ἑλληνικὸς λόγος παρέμεινε ὁ ἴδιος κι ὁ αὐτὸς στὴν διαδρομὴ του, ὡς προφορὰ του καὶ μουσικὴ του ἄρμονία, κατὰ τὸ «*λόγος μέλος ἄρμονία καὶ ῥυθμός*», ὡς *ἀδιάρρηκτη ἐνότης ἐκφράσεως* τοῦ *ἐλευθέρου πολίτου*, στὶς διάφορες ἱστορικὲς φάσεις του, καὶ σαφεστάτης διαφοροποιήσεώς του ἀπὸ ἐκείνη τοῦ ἀχρείου, κυνικοῦ καὶ φύσει δούλου. Στὴν ἴδια λογικὴ ἐντάσσονται κι οἱ ἀναφορὲς στὶς ἄλλες «ἀναλύσεις» μας, γιὰ δύο λόγους, γιὰ τὴν διευκόλυνση τοῦ ἀναγνώστη ἀπ' τὶς ἀναζητήσεις του στὰ προηγούμενα κείμενα, ἐπειδὴ δὲν ἔχει αὐτὴ τὴν ὑποχρέωση, καὶ γιὰ τὴν ὑπογράμμιση τοῦ γεγονότος, ὅτι οἱ διάφορες «ἀναλύσεις» ἐπήγασαν μέσα μας ὡς *ἀνάγκη σχολιασμοῦ* κι *ἐπεξηγήσεως* *τρεχόντων προβλημάτων* τῆς *διεθνοῦς καὶ ἑλληνικῆς ἐπικαιρότητας*, ἀλλὰ καὶ τῶν ἀλλαγῶν τῆς καθημερινῆς μας ζωῆς, ὅπως αὐτὲς ἀνακύπτουν αὐθορμήτως κι ἰδιαίτερος ἀπ' τὴν ἐφαρμογὴ τῆς ψηφιακῆς τεχνολογίας.

¹⁸ Ὅρα, εἰς τὰς «ἀναλύσεις» «Τοῦ Ἐμμελοῦς», «Ὁρθολογισμός, ἀσύμβατος...», σελ. 27.

Ἡ ἐποχή μας εἶναι μεταβατική, τὸ ἔχουμε ξαναγράψει, καθὼς ἐπιβάλλει ἄρδην ἀλλαγὰς εἰς τὴν ζωὴν τῆς ἀνθρωπότητος, ὄχι μόνο στὴν καθημερινὴ ὄλων τῶν κατοίκων τῆς, ἀλλὰ καὶ στὴν πολιτικὴ τους πρακτικὴ· ὁ ψηφιακὸς ἄνθρωπος εἶναι ἀσύμβατος σὲ ὅλα του πρὸς τὸν βιομηχανικό, μὲ τὴν ἐξαίρεση τῆς διαδοχῆς του εἰς τὸν κλεινὸν πλανήτη μας, τὸν μόνο πού διαθέτουμε καὶ ἄνευ οὐδεμιᾶς προοπτικῆς μεταβάσεώς μας εἰς ἄλλον, παρὰ μόνο σὲ σχήματα ἐπιστημονικῆς φαντασίας. Ἡ ἀλλαγὴ εἶναι βαθύτερη στὴν πράξη ἀπὸ ἐκείνη τοῦ Θαλοῦ εἰς τὴν Μίλητον, μετὰ τὴν περιήγησή του εἰς Μεσοποταμίαν καὶ Αἴγυπτον, ὅπως ἔχουμε ἀναφέρει, ἀλλὰ ἄς δώσουμε ἔμφαση στὴν εἰδικὴ πτυχὴ τῆς, τὴν ὁποία ἀναφέραμε μόνο προηγουμένως· ὁ πρῶτος τῶν ἑπτὰ σοφῶν τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος μετέφερε τὴν ἀνώτερη τεχνικὴ καὶ τεχνολογικὴ σκέψη στὴν πόλη του, στὴν καθυστερημένη ἀπὸ κάθε πλευρὰ πατρίδα του κατὰ τὰ κριτήριά μας, ἀπέναντι στὶς προηγμένες τῆς ἐποχῆς του, ἀλλὰ μὲ μία διαφορὰ. Μεσοποταμία καὶ Αἴγυπτος ἦταν ἱερατικῶς καὶ ἱεραρχικῶς συγκροτημένες κοινωνίες, μὲ τὴν γνώση κλειστὴ στὸ ἱερατεῖο τῆς καὶ μόνο τὴν κορυφὴν τοῦ ἐλέγχου ἀπολύτως τὸ σύνολο τῆς πολιτικῆς, θρησκευτικῆς καὶ οἰκονομικῆς γνώσεως, καὶ τὴν κατανομήν της στὰ κατώτερα στάδια, ἀναλόγως πρὸς τὴν διάρθρωση τοῦ πολιτικοῦ συστήματος, χωρὶς οὐδεμίαν δυνατότητα ἀμφισβητήσεώς του καὶ περισσότερο ἀπ' τοὺς κατοίκους τους· ἦταν ἀσφυκτικῶς κλειστὸ τὸ κοινωνικὸ τους σύστημα.

Στὴν Μίλητον, στὶς ἰωνικὲς πόλεις καὶ στὶς ὑπόλοιπες ἑλληνικὲς, ὡς κύριο θεσμό τους εἶχαν τὸν Ὅμηρον καὶ τοὺς Ὀλυμπίους θεοὺς τους, μὲ τὸ σύστημά του ἠθικῶν καὶ πολιτικῶν ἀξιῶν τους· ὁ συμπατριώτης μας ταξειδεύτης εἶναι γνωστὸ ὅτι ἀναγνώριζε καὶ διαφύλασσε τὰς ἀξίας αὐτάς, ἢ μᾶλλον καλύτερα εἶναι γνωστὸ ὅτι ἀποτελοῦσαν αὐτὲς τὴν ἀναλοίωτη δομὴν τῆς πολιτικῆς του καὶ ἰδιωτικῆς του προσωπικότητος, ὅποτε καὶ αἰσθάνθηκε τὴν ἀνάγκη προσαρμογῆς τῆς νέας γνώσεως εἰς τὰ ἰσχύοντα εἰς τὸν ἑλληνικὸν κόσμον, ὅσον μακρὰν καὶ ἀκατανόητα καὶ ἂν ἦσαν αὐτὰ ἀπ' τὰς ἀξίας τῶν συμπολιτῶν του. Ὑπῆρχε δηλαδὴ τὸ ὑπόβαθρον τῆς ἄλλης ἀντιλήψεως ζωῆς, ὡς ἐναλλακτικῆς πρὸς τὴν ἱερατικὴν καὶ ἱεραρχικὴν τῆς Ἀνατολῆς· οἱ ἐπιδράσεις καὶ ὁ ἀνταγωνισμὸς τῶν δύο αὐτῶν ἀντιλήψεων ζωῆς δεσπόζουν στὴν ἀνθρώπινον ἱστορίαν ἀπὸ τότε μέχρι σήμερον. Ἡ ἀναμέτρησή τους ἔγινε καὶ γίνεται πρωτίστως μὲ τὸν λόγο καὶ δευτερευόντως μὲ τὶς ἄλλες μορφάς της· τὴν διερεύνησίν τους, στὶς πολλὰς πτυχές της, ἐπιβάλλει ἡ ψηφιακὴ ἐπανάσταση.

Ὁ Θαλῆς μετέφερε τὴν νέα γνώση του εἰς τὴν Ἀγορὰν καὶ τὴν ἔθεσε εἰς τὴν διάθεσιν τῶν συμπολιτῶν του· τὴν συζήτησε δηλαδὴ μαζί τους, τὸ τί σημαίνει ἡ κατάκτηση τῆς νέας τεχνικῆς καὶ τεχνολογίας, τῶν νέων μεθόδων καλλιέργειας, μὲ τὴν παρακολούθησιν τῶν ἀλλαγῶν τοῦ καιροῦ -ὅταν μάλιστα κέρδισε καὶ πολλὰ χρήματα, ὅταν προέβλεψε, ἀπ' τὴν παρακολούθησιν τῶν ἀστρῶν, ὅτι θὰ εἶχαν γιὰ δευτέραν χρονίαν ἐσοδείαν οἱ ἐλιεὲς καὶ νοίκιασε, ὅλα τὰ ἐλαιουργεῖα τῆς Ἰωνίας, ὅποτε καὶ εἶπε τὸ γνωστὸ, «ὅτι ράδιόν ἐστι πλουτεῖν τοῖς φιλοσόφοις ἂν βούλωνται, ἀλλ' οὐ τοῦτ'»

ἐστὶ περὶ ὃ σπουδάζουσιν»¹⁹ «ὅτι εἶναι εὐκόλο τὸ πλουτίσαι τοῖς φιλοσόφοις ἐὰν τὸ ἐπιθυμοῦν, ἀλλὰ δὲν εἶναι αὐτὸ περὶ τὸ ὁποῖο ἀσχολοῦνται»- καὶ τὴν ἔνταξή τους στὴν καθημερινότητά τους, στὴν νοοτροπία τους. Ὁ Θαλῆς, στὴν μεγαλύτερη καὶ πλουσιώτερη ἑλληνικὴ πόλη τῆς προκλασικῆς περιόδου, παρουσίασε τὸ πῶς ἐπιτυγχάνουν τὰ ἐπιτεύγματα τους οἱ «ἀναπτυγμένες» χῶρες τῆς ἐποχῆς τους -τὸ ἀντίστοιχο τῆς τωρινῆς διαφορᾶς τῆς Νέας Υόρκης ἢ τῶν Παρισίων καὶ τοῦ Λονδίνου, μὲ τὸ Μογκαντίτσιο τῆς Σομαλίας ἢ τὸ Πόρτ Μόρεσμπι τῆς Νέας Γουινέας ἢ Παπούας- καὶ τί ὀφείλουν ἐφαρμοῶσαι οἱ Ἕλληνες. Στὴν πράξη πῆρε τὴν ἀναπτυγμένη γνώση καὶ τὴν προσάρμοσε στὶς ἑλληνικὲς πολιτικὲς συνθήκες, δηλαδὴ ἀπέρριψε ὁ ἴδιος πρῶτος, τὴν ἱερατικὴν καὶ ἱεραρχικὴν δομὴν τῆς κοινωνίας τους καὶ ἔθεσε τὴν γνώση, ἐνώπιον τῶν συμπολιτῶν του, ὅσοι καὶ ὅπως δύνανται κατανοῆσαι καὶ ἐφαρμοῶσαι αὐτήν· καὶ ἀπεδέχθησαν τὶς νέες γνώσεις, ἐκφέροντες ἕκαστος τὴν ἄποψή του, «τὸ μακρὺ του καὶ τὸ κοντὸ του», ἐφαρμόζοντας δηλαδὴ τὴν ἰσηγορίαν, ὅπως ἀπεκλήθη δύο αἰῶνες περὶ τοῦ ἀργότερα. Ἡ ἔναρξί της, τύποις φυσικά, ἐπειδὴ στὴν καθημερινότητά τους οἱ Ἕλληνες ἀσκοῦσαν τὴν ἐνεργὸν πολιτικὴν πρακτικὴν τους, ἔστω καὶ μὲ τὶς πρῶτες μορφές της τῶν ὁμηρικῶν ἐπῶν, ἀλλὰ εἶχαν καὶ τὴν αἴσθησιν, ὅτι αὐτὲς ἦσαν ἀνεπαρκεῖς· ἐνιωθάν, ὅτι ὁ σοφὸς συμπολίτης τους τοὺς ἀνοίγει νέους δρόμους καὶ τρόπους ζωῆς· ἢ ἀναγνώριση τοῦ περιστατικοῦ μὲ τὴν Θραῦττα Θεραπεινίδα εἶναι χαρακτηριστικὴ. Τὴν ἀπεκάλεσαν ἐμμελῆν καὶ χαρίεσσαν, καὶ ὁ χαρακτηρισμὸς δὲν ὀφείλεται μόνον στὸν Πλάτωνα, παρὰ ἦταν κοινὴ πεποίθησις καὶ ἀναγνώρισις τοῦ γεγονότος, ὅτι οἱ μετέχοντες τοῦ διαλόγου, καὶ οἱ γυναῖκες φυσικά, ἀπεδείκνυαν τὴν ἀνεσὴ τους ἐκφράσαι τὸν ἐμμελῆ καὶ χαρίεντα λόγον τῆς ἰσηγορίας, ἐκτὸς τῆς ἐπιπροσθέτου προβολῆς τῆς ὡραίας Θραῦττης Θεραπεινίδος. Αὐτὸ σημαίνει ἀπλοελληνιστί, ὅτι δὲν ὑπῆρχαν μεγάλες διαφορὲς τῶν ἐλευθέρων ἀνδρῶν ἀπ’ τὶς γυναῖκες καὶ τοὺς θεράποντες, ἀμφοτέρων τῶν φυλῶν, ὅπως διατηρήθηκαν καὶ ἐνισχύθηκαν αὐτὲς στὴν ἄμεσο δημοκρατία. Ἄλλωστε, ἢ ἐμμελῆς καὶ χαρίεσσα Θραῦττα Θεραπεινίς, ὅπως καὶ ἄλλες Θεραπεινίδες, πολλὰς καρδίαις θὰ εἶχαν κάψει στὴν πολύμορφον καὶ πλούσιαν Μίλητον...

Ἐνα ἔχει ἰδιαίτερη σημασία, οἱ «καθυστερημένοι» Ἕλληνες τῆς προκλασικῆς ἐποχῆς, προσήρμοσαν τὶς ἀρχές, πολιτικὲς, οικονομικὲς, τεχνικὲς καὶ τεχνολογικὲς, τῶν προηγμένων χωρῶν, στὶς δικές τους πολιτικὲς ἀξίες· οἱ σύγχρονοί μας προοδευτικοὶ τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος, ὅπως οἱ σοσιαλιστὲς, ἀκροδεξιῶν καὶ τραμποκομμουνιστὲς τῆς προσφάτου ἐποχῆς μας περισσότερο, ἐπιχείρησαν τὴν κοινωνικὴν μας ἐξαχρείωσιν μεταπολιτευτικὰ, μὲ τὴν ἄμεση καὶ δουλικότατην ἐφαρμογὴν τῶν ἀμερικανικῶν προτύπων καὶ τῆς κοινοβαρβαρικῆς τους γλώσσης. Στὴν καθημερινότητά μας αὐτὰ ἐπιβεβαιώνονται...

¹⁹ Ἀριστοτέλους, «Πολιτικά», Βιβλ. Α, κεφ. δ, παρ. 4, 1259α18-19.

Ἡ σύγκριση μὲ τὴν ἐποχὴ μας ἔχει ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον· στὴν μεταπολεμικὴ καὶ περισσότερο στὴν μεταπολιτευτικὴ περίοδο κι ἰδιαίτερος μετὰ τὴν ἄνοδο τοῦ σοσιαλισμοῦ στὴν ἐξουσία κατέκλυζε τὰ πάντα ἢ μίμηση τοῦ ἀμερικανικοῦ τρόπου ζωῆς, παρὰ τὸν προβαλλόμενο, ἀλλὰ προσποιητό, ἀντιαμερικανισμό τῆς ἀριστερῆς ἐκδοχῆς· ἀποκορύφωμά της ἦταν τὸ ἀμίμητο σύνθημα, «Οἱ βάσεις φεύγουν», ἐνῶ εἶχε ὑπογραφεῖ συμφωνία μὲ τὴν Οὐάσιγκτον, γιὰ ἀπεριόριστη παραμονή τους. Στὴν καθημερινότητά μας τὰ πράγματα ἦταν τρισχειρότερα· ὁ ἀμερικανικὸς τρόπος ζωῆς κατέστη τὸ ἰδανικὸ πρότυπο τῆς ἐλληνικῆς κοινωνίας, διανθισμένο μὲ ἀρκετὴ σοσιαλιστικὴ ἐπίστρωση· ἔτσι, ὡς χαρακτηριστικὸ παράδειγμα, ἡ Ἑνωσὴ Γυναικῶν Ἑλλάδος (ΕΓΕ) ἀποτελοῦσε τὴν προνομιακὴ μὴ κυβερνητικὴ ὀργάνωση, μὲ δημόσια χρηματοδότηση, τῆς συζύγου τοῦ πρωθυπουργοῦ καὶ κύριο ἐπίσημο σκοπὸ της τὶς ἄρδην ἀλλαγές τῶν συνθηκῶν διαβίωσης τῆς ἐλληνικῆς οἰκογενείας, μὲ ὅπλα της τὴν διακοπὴ τῆς «καταπίεσεως» τῶν γυναικῶν καὶ τὴν ἰσότιμη συμμετοχὴ τῶν ἀνδρῶν στὶς ἀνάγκες τῆς οἰκογενείας, ὅπως καὶ τῆς ἀνατροφῆς τῶν παιδιῶν, ἀλλὰ καὶ τῆς ἀντιστοίχου συμμετοχῆς τῶν γυναικῶν στὶς πολιτικὲς καὶ οἰκονομικὲς σχέσεις, ὅπως καὶ τῆς ἀμοιβῆς τους. Σὲ μεγάλο βαθμὸ ἐπέτυχαν οἱ Ἕγες στὴν ἀποστολή τους, ἐπειδὴ μειώθηκε αἰσθητὰ ἡ γεννητικότης τῶν Ἑλληνίδων, μαζὶ μὲ τὴν ἄλλη συμπεριφορὰ πολλῶν ἐξ αὐτῶν καὶ μὲ ἀποτέλεσμα τὸ δεινὸ δημογραφικὸ μας πρόβλημα· ἄλλωστε, παρακλάδι τους ἦταν κι ἡ προπαγάνδα τῶν καμακιῶν, μὲ τὴν παρουσίαση των, ὡς Ἑλληνοπαίδων, ἀσχημων κι ἀκαλαίσθητων νέων, μὲ ἄνεση προβολῆς ἀπ' τὴν κρατικὴ ραδιοτηλεόραση! Καθοριστικὰ χαρακτηριστικὰ ἦταν αὐτὰ τῆς καθημερινῆς ζωῆς μας τότε, ὅπως καὶ τὰ ἀντίστοιχα τῶν ἄλλων ἐποχῶν...

Στὴν ὑπόλοιπη ζωὴ μας τὰ ἀποτελέσματα ἦταν ἀντιφατικὰ κι οὐδόλως ἀποδοτικὰ γιὰ τοὺς ἐμπνευστές τους· ναὶ μὲν οἱ τηλεοράσεις καὶ τὰ κοινωνικὰ δίκτυα προβάλλουν συνέχεια τὸν ἀμερικανικὸν τρόπο ζωῆς καὶ τὴν μουσικὴν του, ἀλλὰ ἡ ἀπήχησή τους περιορίζεται στὸ Κολωνάκι καὶ στὰ βόρεια καὶ νότια προάστεια, στὴν γνωστὴ μας φραγκιά, μὲ κύρια προπαγάνδα τους τὴν «δημοτικὴ» γλῶσσα, ὅπως ὀνόμασαν τὴν καθιέρωση τοῦ μονοτονικοῦ· ἀλλὰ ἡ καταγιγιστικὴ πλύση ἐγκεφάλου εἶχε τὰ ἀντίθετα ἀποτελέσματα, ὁ ἐλληνικὸς λαὸς δὲν ἀπεδέχθη τὴν ἐξαχρείωση τῆς γλώσσας του καὶ τὴν ὑπονόμευση τῆς ἐλευθέρου πολιτικῆς πρακτικῆς του, παρὰ ἀντιστάθηκε καὶ προασπίθηκε καὶ προασπίζεται τὴν ἐλληνικὴ γλῶσσα του, τὸν προφορικὸν λόγον, μὲ πρώτη γραμμὴ ἀμύνης τὶς συνοικίαι καὶ τὰ χωριά, ὅπου δὲν εἶχε καὶ δὲν ἔχει διείσδυση ἢ κοινοβαρβαρικὴ. Ἔτσι, ἐμφανίσθηκε ἡ χειρότερη μορφή γλωσσικοῦ διχασμοῦ στὰ τέσσερες χιλιάδες χρόνια ἱστορίας μας· ἄλλη εἶναι ἡ γλῶσσα τῆς τηλεοράσεως καὶ τῶν κοινωνικῶν δικτύων κι ἐφημερίδων -ὄλων σχεδὸν μετὰ τὴν παραχώρηση ὑπὸ τῆς Ἑλένης Βλάχου τῆς «Καθημερινῆς» στὸν Γιώργου Κοσκωτᾶ-, τοῦ ἐπισήμου κράτους καὶ τῶν κομμάτων, κι ἄλλη ἐκείνη τοῦ γνησίου

έλληνικοῦ λαοῦ τῶν συνοικιῶν, τῆς ἀγορᾶς καὶ τῶν χωριῶν· ἔτσι δὲν θὰ ἀκούσεις ποτέ, τὴν μαμὰ στὸ σπίτι πρὸς τὸ μικρὸ της, στὴν ἀγορὰ στὸ καφενεῖο καὶ στὴν ταβέρνα, μὲ τὴν παραγγελία σου, «ἄμεσα ἔρχεται», παρὰ «ἀμέσως ἔρχεται», ἐνῶ κι ἡ νεολαία μπορεῖ νὰ ἀκούει ἀμερικάνικους ρυθμούς στὴν καθημερινότητά της, ἀλλὰ στὰ νυκτερινὰ κέντρα, σηκώνονται μερικὰ ζευγάρια μὲ ξένους ρυθμούς τὶς πρῶτες ὥρες, περισσότερα στῆς λαϊκῆς μουσικῆς κι ὅλα σχεδὸν στῆς δημοτικῆς τὶς πρῶτες ὥρες. Κι ὅταν ρωτᾶς τὰ κοριτσάκια κυρίως, «Ξέρετε δημοτικούς χορούς;» ἀπαντᾶνε, «Ὁχι, ἀλλὰ θὰ μάθουμε!» κι ἂν προσθέσεις τὴν ἐρώτηση, «Καὶ γιατί σηκώνεστε, ἀφοῦ δὲν ξέρετε;» Ἀπαντᾶνε μὲ τὴν ἀφοπλιστικὴ εἰλικρίνειά τους: «Δὲν μπορούμε νὰ καθόμαστε, θέλουμε νὰ συμμετέχουμε στὸν χορό!» Καὶ τί κάνουν; κλωθογυρίζουν στὴν πίστα κι ἀντιγράφουν τὶς φίλες τους πού ξέρουν τὰ βήματα· οἱ ἀντιδράσεις αὐτὲς δὲν εἶναι τωρινές, ἀλλὰ ἔχουν ἀρχίσει πρὸ τριακονταετίας τουλάχιστον, ὅταν καθιερώθηκαν καὶ τὰ δημοτικὰ τραγούδια στὰ νυκτερινὰ κέντρα κι ἡ γνήσια ἑλληνικὴ συνεχίσθηκε στὶς συνοικίες καὶ στὰ χωριά, ὅπως καὶ στὴν ἀγορὰ· δηλαδή, ὁ ἑλληνικὸς λαὸς ἐπανῆλθε, ἂν τὸ ἐγκατέλειψε ποτέ, εἰς τὸ λογιωτατίζειν, προκαλώντας τὴν ὀργὴ τῶν σοσιαλιστῶν ἡγετῶν, τῶν κύκλων τοῦ Κολωνακίου καὶ τῶν φραγκολάγων τῆς κοινοβουλευτικῆς.

Ἡ προσωπικὴ ἐκμυστήρευση τοῦ Γιάννη Μόραλη εἶναι ἀποκαλυπτικὴ τῶν προθέσεων τῆς σοσιαλιστικῆς ἐξουσίας, καθὼς ἀναφέρεται σὲ γεγονότα σχετικὰ μὲ τὴν καθιέρωση τοῦ μονοτονικοῦ:

“Πῆρε πάλι τὸ ποτήρι μὲ τὸ κρασί, εἶχε φέρει ὁ Αλέκος τὸ μῆλο καὶ λίγη γραβιέρα, «Στὴν υἰγιάνειά σου, πατριώτη», «Στὴν υἰγιάνειά σας, Δάσκαλε». Ἦπιε τὴν γουλιὰ του, πῆρε λίγη γραβιέρα, ἔδειχνε σκεπτικὸς, τὸν ἄφησα· πῆρε ἄλλη μία γουλιὰ, λίγο μῆλο. «Ξέρεις, λέει στὸ τέλος· ἀπὸ καιρὸ ἤθελα νὰ σὲ ρωτήσω, γιατί τὸ ἔχω ἀπορία πάνω ἀπὸ εἴκοσι χρόνια, περισσότερα καί, μόλις ἀρχίσαμε νὰ κάνουμε παρέα –γνωρίζομασταν κι ἀπὸ παλιά, φυσικά, ἀλλὰ ὄχι τόσο καλά-, σκέφθηκα ὅτι, μόνο ἐσὺ θὰ μπορούσες νὰ μοῦ λύσεις τὴν ἀπορία». Σταμάτησε πάλι. «Ἄκουσε προσεκτικά, συνέχισε, καὶ θὰ καταλάβεις. Ἦταν τὰ πρῶτα χρόνια τοῦ ΠΑΣΟΚ στὴν ἐξουσία, καὶ μᾶς εἶχε τραπέζι ὁ Μαρῖνος Καλλιγᾶς, στὸ σπίτι του στὴν Ρηγίλλης· πολλοὶ εἴμασταν, δὲν τοὺς θυμάμαι ὅλους, ὁ Γκίκας, ὁ Τέτσης. Ἐγὼ ἔτυχε νὰ κάθομαι δίπλα στὸν Νίκο Χατζηκυριάκο Γκίκα καὶ στὸν Κωνσταντῖνο Δημαρᾶ, ὁ ὁποῖος ἦταν ἀπ’ τοὺς λίγους πού δὲν ἦταν ζωγράφος, κι ἀπέναντί μας ἦταν ὁ Παναγιώτης Τέτσης. Εἴμασταν δέκα, δεκαπέντε...»

«Κάτι εἶπαμε γιὰ τὸ Σοῦλι κι ὁ Δημαρᾶς παρατήρησε ὅτι τὸ κατοικοῦσαν μόνο Ἀλβανίτες, δηλαδή ἀλβανικῆς καταγωγῆς· ἀντέδρασαν ὁ Γκίκας κι ὁ Τέτσης, οἱ

όποιοι είπαν ότι οί Αρβανίτες δέν είναι άλβανικῆς καταγωγῆς, αλλά ίλλυρικῆς κι ότι ή γλωσσα τους ἔχει πολλά κοινά στοιχεῖα με τήν έλληνική, κι αυτό τὸ ξέρουν, ἐπειδὴ κι οί ἴδιοι είναι Αρβανίτες. Ο Δημαρᾶς ἦταν ἀνένδοτος κι ἐπέμεινε στο θέμα τοῦ Σουλίου, ότι κατοικοῦσαν μόνο Άλβανοί και καμμία ἄλλη φυλή. Παρενέβην τότε κι ἐγὼ κι εἶπα, ότι ή γιαγιά μου, ἀπ' τήν μητέρα μου, ἦταν Βλάχα ἀπ' τὸ Συρράκο και με καταγωγή ἀπ' τὸ Σοῦλι. Μάλιστα θέλαμε νὰ τὸ ἐπισκεφθοῦμε, αλλά δέν προλάβαμε, λόγω τῶν πολέμων. "Ε! δέν εἶναι και οί Βλάχοι "Έλληνες", εἶπε με στόφο. Διαμαρτυρήθηκα ἔντονα, "Τί εἶναι αὐτὰ πὸν λές;" τοῦ ἀπαντᾶω, φώναζαν κι οί ἄλλοι. "Δέν εἶπα, δέν εἶναι. Εἶναι και παρὰ εἶναι "Έλληνες, και τὸ ἔχουν ἀποδείξει, αλλά ή καταγωγή τους δέν εἶναι ἑλληνική". Η ἀντίδραση ἦταν ἔντονη ἀπὸ ὄλους, κι ὄχι μόνο ἀπὸ μένα. Παρενέβησαν οί ψυχραιμότεροι, ἠρέμησαν τὰ πράγματα». Σταμάτησε και πάλι πῆρε τὸ ποτῆρι με τὸ κρασί, «Γειά σου, πατριώτη», «Γειά σας, Δάσκαλε», λίγη γραβιέρα, λίγο μῆλο. Πῆρε τήν ἀνάσα του. «Άλλο εἶναι τὸ θέμα, γιατί σ' αὐτὸ δέν βρῖσκαμε ἄκρη· ὑποχώρησε, ἄλλωστε, ὁ Δημαρᾶς, ἐπειδὴ εἶχε ἀπομείνει μόνος, καθὼς ὁ Γκίκας και ὁ Τέτσης ὡς Ὑδραῖοι τήν καταγωγή δέν δέχονταν λέξη γι' αὐτὰ τὰ πράγματα, αλλά μάθαμε ότι κι ὁ Καλλιγᾶς εἶχε κάποια σχέση με τοὺς Αρβανίτες, ἀπ' τήν γυναῖκα του, ἐπειδὴ καταγόταν ἀπ' τὰ Μεσόγεια». Πῆρε πάλι, λίγη γραβιέρα, λίγο μῆλο και τὸ ποτῆρι, «Γειά σου πατριώτη», «Γειά σας Δάσκαλε». Φαινόταν ότι δυσκολευόταν γιὰ ὄσα ἤθελε νὰ πεῖ. «Θὰ τὰ ἐξηγήσω μόνο σὲ σένα, διότι αἰσθάνομαι σὰν νὰ μιλάω με τις ρίζες τῆς γιαγιάς μου και τὰ ἐκμυστηρεῦμαι αὐτὰ γιὰ πρώτη φορά. Κάποια στιγμή ὁ Γκίκας, ὡς μεγαλύτερος πὸν ἦταν και πιὸ σεβαστός, λέει: "Αὐτὰ εἶναι ἀπόψεις ὄσων ὑποστηρίζουν τήν κατάργηση τοῦ πολυτονικοῦ, ὄπως οί διαφορες ὑποπτες ὀμάδες στα ἔθνικὰ θέματα". Ὅλοι περιμέναμε ότι θα ἀντιδροῦσε ἔντονα ὁ Δημαρᾶς και εἶμασταν προετοιμασμένοι, ἂν κι οί περισσότεροι, ὡς ζωγράφοι, δέν ἔχουμε και τόσο καλές γνώσεις γιὰ τὰ ἱστορικὰ και γλωσσικὰ ζητήματα. Κι ἐπιβεβαιωθήκαμε, αὐτὸς ἔμεινε ἀνένδοτος. "Παραμύθια εἶναι, λέει με ἔμφαση μάλιστα, τὸ πολυτονικό· ἔπρεπε νὰ καταργηθεῖ, γιατί δυσκολεύει πολὺ τὰ παιδιά, τὰ κουράζει χωρὶς λόγο και δέν μποροῦν μετὰ νὰ μάθουν περισσότερα. Άλλωστε δέν χρειάζεται, γιατί, ὄταν μιλάμε, δέν τὸ χρησιμοποιοῦμε. Αλλά, τὸ σημαντικό εἶναι ὄτι πρέπει νὰ ἐφαρμόσουμε και τὸ λατινικὸ ἀλφάβητο. Νὰ μὴν εἶμαστε ἐξαίρεση στὴν Εὐρώπη"».

Φαινόταν ὁ Δάσκαλος, ἤθελε νὰ πάρει ἀνάσα, σὰν κάτι νὰ τὸν ἔπνιγε· εἶχα ἐκπλαγεῖ κι ἐγὼ, γιατί δέν περιμένα, νὰ διατυπωθεῖ τέτοια ἀποψη σὲ τόσο

μορφωμένο περιβάλλον. Είχε τελειώσει το μήλο, ο Αλέκος στεκόταν λίγο πιο πέρα, τόν κοιτάζει ο Δάσκαλος, «Θέλετε κι άλλο μήλο, Δάσκαλε;» «Ναί, λέει, τὸ παρατραβήξαμε σήμερα με τὸν πατριώτη ἀπὸ δῶ, ἀλλὰ ἀξίζει τὸν κόπο». Ἐγὼ δὲν μίλησα, περίμενα τὴν συνέχεια· καταλάβαινα ὅτι ἦταν πολὺ σημαντικὰ αὐτὰ ποὺ θὰ ἐκμυστηρευόταν. Τσουγκρίσαμε πάλι τὰ ποτήρια, εἶδαμε γύρω μας μισοάδειο τὸ μαγαζί, συνέχισε ὁ Δάσκαλος. «Γιὰ πές μου, ἔχει ἀδικο γιὰ τὸ πολυτονικό; ἔτσι δὲν εἶναι;» «Δάσκαλε, σὲ πολυτονικὸ μιλάμε, εἶναι ἀπλό· μᾶς τὸ ἔλεγαν οἱ δημοδιδάσκαλοί μας στὸ Δημοτικὸ καὶ οἱ καθηγητές μας στὸ Γυμνάσιο, ὅταν μᾶς ἐξηγοῦσαν τὴν διαφορὰ τῆς ψιλῆς καὶ τῆς δασείας, τῶν τόνων». «Ἐχεις δίκαιο, τὰ θυμάμαι τώρα κι ἀπ' τὸν πατέρα μου».

«Σχετικὰ μὲ τὰ προηγούμενα, συνέχισε, πρῶτος ἀντέδρασε ὁ Καλλιγᾶς, ἂν κι ὡς οἰκοδεσπότης τηροῦσε στάση οὐδέτερη ἕως τότε –γιατὶ ξέρω ὅτι δὲν συμφωνοῦσε μὲ τὴν ἄποψη ὅτι οἱ Ἀρβανίτες ἦταν ἀλβανικῆς καταγωγῆς-, ἦταν πολὺ εὐγενικὸς καὶ διακριτικὸς, ἀλλὰ ἐξερράγη τότε: “Τί πράγματα εἶν’ αὐτά; ρωτᾶει. Ὑπάρχει πρόταση, γιὰ τὴν κατάργηση τοῦ ἑλληνικοῦ ἀλφάβητου καὶ τὴν ἀντικατάστασή του ἀπ’ τὸ λατινικό; Ποιὸς τὸ προτείνει αὐτό;” Ὅλοι μας μείναμε ἐκπληκτοί, γιατί ὁ Δημαρᾶς δὲν ὑποχώρησε, ὅπως γιὰ τοὺς Σουλιῶτες καὶ τοὺς Βλάχους, κι ἐπέμεινε. “Πολλοὶ ἔχουμε ὑποβάλει πρόταση, οἱ φιλόλογοι κι οἱ ἱστορικοί, ἀλλὰ ὁ πρόεδρος ὑποχώρησε, φοβήθηκε τὴν ἀντίδραση τῆς ἐκκλησίας”. “Ἐννοεῖς τὸν πρωθυπουργό;” διακόπτει ὁ Γκίκας ἑξαλλος. “Συζητᾶνε τέτοιο πρᾶγμα κι ἐμεῖς ἀγρὸν ἀγοράζουμε!” Κι ἀπευθυνόμενος πρὸς ὄλους μας ὁ Δημαρᾶς, λέει. “Ναί, εἶχαμε σχεδὸν καταλήξει, ἀλλὰ τὸν προειδοποίησε ὁ Σεραφεῖμ ὅτι θὰ ξεσηκώσει τὸ ἐκκλησιαστικὸ ποίμνιο κι ὑποχώρησε”. “Μά, αὐτὸ εἶναι ἔξω φρενῶν”, συνεχίζει ὁ Καλλιγᾶς. “Κι ὁ ἑλληνικὸς λαὸς νὰ μὴν ξέρει τίποτε. Ἐμεῖς νὰ κοιμόμαστε;” “Μά, δὲν χρειαζόταν”, προσθέτει ὁ Δημαρᾶς. “Τὸ θέμα τῆς γλώσσας εἶναι ἐπιστημονικὸ καὶ θὰ τὸ ἀντιμετωπίσουμε ἐμεῖς οἱ εἰδικοί”. “Ἐ! ὄχι καὶ τὸ θέμα τῆς γλώσσας εἶναι ὑπόθεση μόνο τῶν εἰδικῶν, λέγω ἐγώ. Εἶναι ὑπόθεση ὄλων μας, εἶναι ὑπόθεση τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ”».

Εἶχε ἀναψοκοκκινήσει ὁ Δάσκαλος, ὅπως τὰ ἔλεγε, καὶ τὸν ἄφησα νὰ ἡσυχάσει, ἐνῶ ὁ Αλέκος ἔφερε μιὰ κανάτα κρύο νερό· τὸ κατάλαβε. Χωρὶς νὰ πεῖ λέξη, γέμισε τὸ ποτήρι μὲ νερό καὶ τὸ ἤπιε σχεδὸν μονορουῖφι, πῆρε ἓνα κομμάτι μήλο ποὺ ἔφερε ὁ Αλέκος· πῆρε βαθειὰ ἀνάσα κι ἠρέμησε. «Ἐρείς, πατριώτη, ἐγὼ εἶμαι ἠπιος χαρακτῆρας καὶ σπανίως ἐκνευρίζομαι ἢ καὶ ὑψώνω τὸν τόνο τῆς φωνῆς μου. Ἀλλὰ ἐκείνη τὴν φορὰ τὸν ὑψωσα καὶ μάλιστα πολὺ· τὸ

κατάλαβα, γιατί όλοι γύρισαν και με κοίταξαν περίεργα. Πρὶν ἐπανέλθω στή συζήτηση αὐτή, θὰ σοῦ ἐμπιστευθῶ, ὅτι ὄσες φορές τὴν θυμᾶμαι –καὶ δὲν εἶναι τελευταῖα λίγες αὐτὲς οἱ φορές-, πάντα ἀνάβω, ἀκόμη κι ὅταν εἶμαι μόνος μου, ὅπως συμβαίνει τώρα. Διαπιστώνω πάλι, ὅτι καὶ τώρα πὺν τὸ συζητῶ μαζί σου ἐκνευρίζομαι, ταράσσομαι. Κάτι ἄλλο συμβαίνει». Δὲν ἀπάντησα, προτίμησα τὴν ὁμαλὴ ἐκτόνωση τοῦ Δασκάλου, γιατί κι ἐγὼ δὲν περιμένα, τέτοια ἔκρηξη. Ἦπια ἄλλο ἕνα ποτῆρι νερό, πῆρε τὸ ποτῆρι με τὸ κρασί, «Γειά σου πατριώτη», «Γειά σας Δάσκαλε».

«Ἦταν ἐκρηκτικὴ ἡ ἀντίδρασή σας. Κι αὐτὸς πῶς ἀπάντησε;» «Αὐτὸ εἶναι τὸ χειρότερο· μᾶς ἄφησε ὅλους ἀναυδους: “Τὸ ἔχουμε μελετήσει πολὺ τὸ θέμα, εἶπε, ἐμεῖς οἱ προοδευτικοὶ φιλόλογοι καὶ καταλήξαμε ὅτι, με τὸ λατινικὸ ἀλφάβητο, θὰ ἔχουμε τὴν ἴδια γραφὴ με τὴν ὑπόλοιπη Εὐρώπη καὶ δὲν θὰ ἀποτελοῦμε ἐξαίρεση. Ἀκόμη κι ἡ Τουρκία τὸ καθιέρωσε με τὴν ἐπανάσταση τοῦ Κεμάλ. Ἐμεῖς μόνο μείναμε, ἐξ αἰτίας τῆς ἀντιδραστικῆς ἐκκλησίας. Ὅσοι θὰ σπούδαζαν ἀρχαῖα ἑλληνικά, θὰ μάθαιναν τὸ ἑλληνικὸ ἀλφάβητο καὶ μάλιστα στὸ πολυτονικό”, κατέληξε». Πῆρε ἀνάσα πάλι ὁ Δάσκαλος· τὸν ἄφησα, ἦπια κι ἄλλο ποτῆρι νερό. «Εκεῖνος πὺν ἀντέδρασε χειρότερα ἦταν ὁ Νίκος, ὁ Γκίκας: “Αὐτὰ ἰσοδυναμοῦν με ἐθνικὴ προδοσία”, εἶπε, ἐνῶ ὅλοι μας φωνάζαμε, ἀκόμη κι ὁ Τέτσης, καὶ περισσότερο ἀπ’ ὅλους ὁ Καλλιγᾶς, ὁ οἰκοδεσπότης». «Εκεῖνος πῶς ἀντέδρασε;» «Ἐμεινε ψύχραιμος· ἔδειχνε ὅτι δὲν ἐνοχλήθηκε, μόνο εἶπε, “Δὲν ξέρετε, γι’ αὐτὸ μιλάτε, δὲν εἶστε εἰδικοί”. Τότε ὁ Γκίκας τοῦ λέει: “Μοῦ θυμίζεις τὸν Παττακό. Ἔτσι κι αὐτὸς μᾶς ἔλεγε, “δὲν εἶστε εἰδικοί”, γιὰ τὴν δημοκρατία καὶ τὴν ἐλευθερία”. “Στὰ θέματα τῆς ἐλευθερίας, τῆς δημοκρατίας, τῆς γλώσσης μας καὶ τῆς ἱστορίας, δὲν ὑπάρχουν εἰδικοί, ὅλοι οἱ Ἕλληνες ἔχουν ἴση γνώμη”, παρεμβαίνει ὁ Καλλιγᾶς. “Τότε δὲν ἔχω θέση μαζί σας”, μᾶς λέει καὶ σηκώνεται καὶ φεύγει. “Στὸ καλό,” τοῦ λέμε, καί, “με τὸ λατινικὸ ἀλφάβητο”, τοῦ ἀπαντᾶω ἐγώ».

Ἀνάσανε βαθειὰ ὁ Δάσκαλος, σὰν νὰ τοῦ ‘φυγε ἕνα βᾶρος ἀπὸ μέσα του· πῆρε πάλι τὸ κρασί του, εἶπαμε στήν ὑγειά μας, τὸν ἔβλεπες, ξαναγύρισε στή φυσικὴ του ἔκφραση. «Σᾶς βάραινε πολὺ αὐτό, Δάσκαλε, φαίνεται;». «Ἐχεις δίκαιο· φοβόμουννα πάντοτε ὅτι δὲν θὰ τὸ πῶ πουθενά, ὅτι θὰ τὸ πάρω μαζί μου, κι εἶχα αὐτὸ τὸ βᾶρος μέσα μου. Τὸ εἶχαμε συζητήσει με τὸν Γκίκα καὶ τὸν Τέτση, μᾶς εἶχε ἀφήσει ὁ Καλλιγᾶς, καὶ καταλήξαμε ὅτι ἔπρεπε σὲ κάποιον νὰ τὸ ποῦμε, ἀλλὰ δὲν βρῖσκαμε τὸν κατάλληλο ἄνθρωπο. Θυμᾶσαι τὴν ἐποχή;» «Βέβαια τὴν θυμᾶμαι». «Τώρα αἰσθάνομαι ὅτι ξαλάφρωσα. Τὸ ἔχεις ἀναλάβει

έσύ». «Εὐχαριστῶ πολύ, Δάσκαλε. Εἶναι ἐξαιρετική ἡ τιμὴ γιὰ μένα». «Μὴν τὸ παίρνεις ἔτσι. Αὐτὸ αἰσθάνομαι, αὐτὸ λέω. Ἐγώ, εἴκοσι χρόνια περίπου τώρα, δὲν μπορούσα νὰ τὸ ἀξιοποιήσω. Τὸ γνωρίζω. Ἐσύ, κάτι θὰ τὸ κάνεις, τὸ πιστεύω.»²⁰

Καλύπτει κάθε ἀπορία ἢ ἐκμυστήρευση τοῦ μεγάλου δασκάλου, ὅταν ὁμολογεῖ, ὅτι στὴν ὀκταετία τῆς πρώτης σοσιαλιστικῆς ἐξουσίας, μὲ τοὺς ὕμνους ὅλων τῶν κεντρῶν κι ἀριστερῶν πρὸς τὴν δημοκρατικότητά της -καὶ πολλῶν δεξιῶν, ὅπως ἀπεδείχθη τριάντα χρόνια μετά, μὲ τὸν τραμποκομμουνισμό-, πολλοὶ κορυφαῖοι τῶν καλῶν τεχνῶν καὶ τῶν γραμμάτων τῆς χώρας, ἀδυνατοῦσαν ἐπικοινωνῆσαι μὲ τοὺς διακεκριμένους τότε φιλόλογους κι ἀκαδημαϊκούς· ἦταν ἀδύνατη κι ἡ προφορική ἐξομολόγηση τῶν ἀνησυχιῶν τους, ὡς πρὸς τὴν πορεία τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης καὶ τὴν ἀπειλὴ τοῦ ἀφελληνισμοῦ μας κι ἦταν κοινοὶ ἐταῖροι τους τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν οἱ περισσότεροὶ ἐξ αὐτῶν· ἐννοοῦσε καὶ κάτι ἄλλο ὁ Δάσκαλος, ὅπως τὸ εἶχαμε συζητήσει ἄλλες φορές, τὸ ὅλο σύστημα ἐξουσίας πού εἶχε ἐπιβληθεῖ, μὲ τὴν δικαιολογία τοῦ «νὰ μὴν κουράζονται τὰ παιδιὰ», μὲ τὴν κατάργηση τῆς ἀξιολογήσεως τῶν δημοσίων ὑπαλλήλων καὶ τῶν ἐκπαιδευτικῶν καὶ τῆς ἀποφυγῆς κακῆς βαθμολογίας στὰ παιδιὰ, ὅποτε ὅλα προβιβάζονταν κι ἔπαιρναν ἀπολυτήριο καὶ δὲν ἤξεραν νὰ γράψουν τὸ ὄνομά τους...

«Γιατὶ γίνονται αὐτά;» εἶχε ρωτήσει ἄλλη φορὰ, σὲ μία ἀπ' τὶς πολιτικὲς συζητήσεις μας». «Εἶναι οἱ δύο βασικὲς ἀρχές τοῦ τυραννικοῦ καθεστώτος, Δάσκαλε! Ἡ ἀρχὴ τοῦ συντεχνιακοῦ κράτους, ἡ πρώτη, πού ἐπιβάλλει, ὅποιος ἐντάσσεται σὲ αὐτὸ δὲν ἀξιολογεῖται, ἀρκεῖ ὁ ζῆλος του γιὰ τὴν συμμετοχὴ στὴν συντεχνία, στὸν κλειστὸ κύκλο τῆς ἱεραρχικῆς ἐξουσίας, στὸ ἱερατεῖο της, κι ἡ ἀπόλυτη ὑπακοή του σὲ αὐτό· στὰ παιδιὰ εἶναι ἡ ἀρχὴ τῆς ἡσσοнос προσπαθείας, ἡ δεύτερη ἀρχὴ τοῦ τυραννικοῦ καθεστώτος, ὥστε νὰ ἀποβλακώνονται πλήρως καὶ νὰ μὴν ἔχουν δική τους γνώμη, ἐλεύθερη σκέψη καὶ κριτικὴ διάθεση, πρὸ παντός πρὸς τὴν ἐξουσία, νὰ εἶναι τυφλοὶ δοῦλοι τοῦ ὀλοκληρωτικοῦ συστήματος». «Τί μοῦ θυμίζεις; Τὸν πατέρα μου καὶ τοὺς φίλους του, τὰ συζητοῦσαν πολὺ αὐτά, κυρίως μὲ ἀφορμὴ τὰ πολλὰ πραξικομήματα τοῦ μεσοπολέμου, μᾶς τὰ ἔλεγαν κι ἐμᾶς καὶ μᾶς δίδασκαν, ὅτι ἡ παιδεία, ἡ ἐκπαίδευση θέλει ἐνεργὸ συμμετοχὴ, κούραση κι εὐγενῆ ἀμιλλα, ὅποτε τὰ παιδιὰ μαθαίνουν νὰ μὴν σκύβουν εὐκόλα τὸ κεφάλι! Συνέχιζαν οἱ δάσκαλοι ἐκεῖνοι τὴν παράδοση τῶν μεγάλων διδασκάλων τοῦ γένους, μὲ τὴν λάμπα καὶ τὸ κερὶ διάβαζαν κι αὐτοί, ὅπως οἱ παλαιότεροι καὶ μάλιστα, τότε ἐπὶ τουρκοκρατίας, ἄντε νὰ βρεῖς συγγράμματα τῶν ἀρχαίων, ἄλλα Εὐρωπαϊῶν καὶ κρατοῦσαν σημειώσεις καὶ τὶς μελετοῦσαν». «Ἦταν ἰσχυρὲς προσωπικότητες ἐκεῖνοι!» «Καὶ μάλιστα πολλὲς φορές τοὺς τὰ κατέστρεφαν ὅλα οἱ Τοῦρκοι καὶ

²⁰ Ὅρα, εἰς τὰς “ἀναλύσεις» «Τοῦ Ἐμμελοῦς», «Τὸ λατινικὸ ἀλφάβητο», σελ. 4-7.

μόλις ἔσωζαν τὴν ζωὴ τους, ὅπως θυμᾶμαι, ὅτι συζητοῦσαν μεταξύ τους, ὁ πατέρας μου κι οἱ φίλοι του καὶ ξανάρχιζαν ἀπ' τὴν ἀρχή, μὲ διπλὸ κόπο, ἀλλὰ μᾶς ἄφησαν τὸ πολύτιμο ἔργο τους!» «Κι οἱ σημερινοὶ δάσκαλε;» «Ἄς τους αὐτούς!» «Οἱ σημερινοὶ τὰ ἔχουν ὅλα ἔτοιμα, προσθέτω, καὶ τώρα μὲ τὸ διαδίκτυο στὸ γραφεῖο τους, ὅπως εἶναι δεδομένο, καὶ μόνο ἀντιγράφουν τὶς ξένες ἐκδόσεις, χωρὶς οὐδεμία ἀξιολόγηση, τοῦ ἂν ἀνταποκρίνονται πρὸς τὰ ἑλληνικά μας συγγράμματα». «Τὰ ἀκούω αὐτά, πολλοὶ διαμαρτύρονται, ἀλλὰ δύσκολα ἀσκοῦν δημόσια κριτική. Δείχνουν ὅτι φοβοῦνται». «Ἀλλά, νὰ σημειώσουμε καὶ κάτι ἄλλο Δάσκαλε, ὅτι πολλοὶ δάσκαλοι καὶ καθηγητὲς δὲν ἀκολούθησαν τὸ ἐπίσημο πρόγραμμα κι ἔμαθαν στὰ παιδιά τους τὰ σωστὰ γράμματα κι ὑπέστησαν διώξεις, μὲ μεταθέσεις στὰ σύνορα κι ἄλλες, ἀλλὰ αὐτοὶ τὰ ὑπέστησαν ὅλα καὶ χωρὶς δυνατότητες καταγγελίας τους, τὰ δίδαξαν τὸ τί σημαίνει ἐλεύθερη κριτική, μὲ παράδειγμα τὸν ἑαυτό τους κι ἀναφορὰ στὴν ἑλληνικὴ ἱστορία». «Τὰ ἄκουσα κι ἐγὼ αὐτά, ἀλλά, ὅπως γνωρίζεις, δὲν τὰ συζητοῦν καὶ πολὺ ἢ μᾶλλον τὰ ἀποφεύγουν συστηματικὰ στὸ Κολωνάκι!»

Ἡ φράση, «Θυμᾶσαι τὴν ἐποχή;» τὰ λέει ὅλα.

Ο Γιάννης Μόραλης κι οί κορυφαίοι τῶν καλῶν τεχνῶν τῆς χώρας ἀπέδειξαν, ὅτι διατήρησαν ὀλοζώντανες τὶς ρίζες τοῦ Ἑλληνισμοῦ, στήν ἴδια ἀκριβῶς κατεύθυνση μὲ τὶς λαϊκὲς συνοικίες, τὴν ἀγορὰ καὶ τὰ χωριά, σὰν νὰ ἦταν προσυνηνομημένοι, ἐνῶ εἶναι γεγονός, ὅτι οἱ περισσότεροί τους ἦταν κι ἀπὸ χρόνια συνταξιοῦχοι καὶ ἀκαδημαϊκοί· τὸ χάσμα ἐκάλυπτε καὶ καλύπτει καὶ τὴν Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, καθὼς πολλοὶ ἐταῖροι τῆς κι ἐπώνυμοι καθηγητὲς κλασικῆς γραμματείας, μὲ βιβλία καὶ μελέτες γιὰ τὴν μία καὶ ἐνιαία ἑλληνικὴ γλῶσσα, ἀπ' τὸν Ὅμηρο μέχρι τὶς μέρες μας καὶ κατὰ τῆς ἐρασμικῆς προφορᾶς καὶ τῆς ἀπόψεως, ὅτι τὸ πολυτονικὸ ἐφευρέθηκε ἀπ' τοὺς φιλόλογους τῆς ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς, ἄλλαξαν γνώμη μέσα σὲ λίγους μῆνες, ἐξ ἐπιφοιτήσεως τῆς φραγκολάγνου ἄνωθεν προπαγάνδας γιὰ ἐπιβολὴ τοῦ μονοτονικοῦ, ἐνῶ οὐδέποτε στήν συνέχεια διαμαρτυρήθηκαν γιὰ τὴν προβολὴ τῆς ἀφἑλληνιστικῆς κοινοβαρβαρικῆς. Ἀλλὰ, ὁ ἀπλὸς κόσμος δὲν τοὺς ἀκολούθησε ἢ μᾶλλον τοὺς ἀπέριψε, μὲ ἀποτέλεσμα τὸν χειρότερο γλωσσικὸ μας διχασμὸ, στήν ἱστορία μας, καὶ συνέχισε τὴν προφορὰ τῆς γνησίας ἑλληνικῆς, ὅπως τὸ ἀποδεικνύει στήν καθημερινότητά του· δηλαδὴ λογισματίζει κανονικά, θεωρώντας ἐμπράκτως ἱστορικὲς τοὺς ρίζες τὴν λογία παράδοση καὶ ξένη πρὸς τὴν γνήσια προφορὰ τοῦ τὴν μονοτονικὴ φραγικὴ προφορὰ, καθὼς ὁμιλεῖ σὲ πολυτονικὸ, καὶ τὸ αἰσθάνεται!

Ἡ ἀντίδραση τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ στήν προάσπιση τῆς γλώσσης του συνοδεύθηκε, αὐθορμήτως μάλιστα καὶ χωρὶς οὐδεμία ἐνιαία καθοδήγηση, μὲ τὴν ἐπιστροφή πρὸς τὸ λαϊκὸ καὶ δημοτικὸ τραγοῦδι -μὲ ἀποκορύφωσή του τὸν ἑορτασμὸ τοῦ Δεκαπενταύγουστου στὰ ψηλὰ βουνὰ καὶ στὰ νησιά, μὲ τὴν συμμετοχὴ ὅλων κάθε ἡλικίας- καὶ δὲν ἀνεκόπη οὔτε στήν περίοδο τῆς ἀπολύτου πολιτικῆς κυριαρχίας τοῦ Ἀνδρέα Παπανδρέου· ἡ κυβερνήσή του εἶχε ἀποδεχθεῖ ἀρκετὲς παραχωρήσεις ἐνισχύσεως τῆς ἀμερικανικῆς μουσικῆς, ἐνδίδων ἢ καὶ πρωτοστατῶν ὁ ἴδιος σὲ ἐπιδιώξεις τῆς Οὐάσιγκτον, γιὰ πλήρη προσαρμογὴ τῆς ζωῆς μας στὰ πρότυπά της, ἀλλὰ ὁ ἑλληνικὸς λαὸς δὲν τὰ ἀπεδέχθη στήν πλειοψηφία του· δὲν ἐπέτυχαν τοὺς στόχους τους, μὲ τὴν ἐξαίρεση τῆς ὑπογεννητικότητος πολλῶν γυναικῶν, ἀλλὰ οἱ οἰκογενειακοὶ δεσμοὶ παρέμειναν ἰσχυροὶ κι ἐνισχύθηκαν μάλιστα στήν μνημονιακὴ περίοδο, ἢ Ἑλληνίδα μάνα κι ἢ γιὰ γιὰ παραμένουν ἀξιοσέβαστα πρόσωπα.

Ἡ θεωρία κι ἡ πρακτικὴ τῆς ὑπεροχῆς τοῦ ἀνδρὸς ἦταν ἄγνωστη στήν ἑλληνικὴ κοινωνία, μὲ τὴν ὀλοκληρωτικὴ μορφή της στήν μετέπειτα δυτικὴ, ἂν κρίνουμε ἀπ' τὸν Ὅμηρο καὶ τὴν ἄμεσο δημοκρατία· ὁ Ζεὺς ἐκαλεῖτο, «πατὴρ θεῶν τε βροτῶν τε», ἀλλὰ γιὰ λόγους θρησκευτικούς, καθὼς ὅλοι γνώριζαν, θεοὶ καὶ θνητοί, ὅτι ἦταν ὁ νεώτερος υἱὸς τοῦ Κρόνου, μετὰ τὸν Πλούτωνα καὶ τὸν Ποσειδῶνα, τὴν Ἑκάτη, τὴν Ἑστία, τὴν Ἥρα, τὴν Λητώ καὶ τὴν Δήμητρα, ἀλλὰ ἐθεωρεῖτο, ὁ πιὸ δυνατὸς κι αὐτὸς πού ἀνέτρεψε τὸν πατέρα του, ἀπ' τὸν θρόνο τοῦ Ὀλύμπου, ἐνῶ δευτέρη σὲ ἐξουσία

έρχόταν ή Αθηνᾶ, ή όποία ταπεινώσε και τόν Άρη στον πόλεμο, ένῶ κι ή αδελφή του, τόν έξαπάτησε εις τήν Ίδην, μέ τήν έρωτική τους συνένυρεση εις τήν ραψωδίαν, «Διός άπάτη».²¹ Οί όμηρικοί ήρωες, μέ πρῶτον τόν Αχιλλέα, είναι άκατάβλητοι στην μάχη, αλλά ανθρώπινοι, μέ όλες τις καθημερινές αδυναμίες τους και περισσότερο στις όδυνηρές στιγμές τους: ό Αχιλλεύς, πρῶτος τὸ δείχνει, μέ τὸ κλάμα του, ένώπιον όλων και τήν αναζήτηση τῆς μάνας του. Τά δάκρυα δέν είναι ντροπή στους άνδρες, ως έγινε έθος αργότερα έκ τῶν βαρβάρων, ως ύποτιμητικά τῆς δεσποτικῆς νοοτροπίας τῶν άνδρῶν, παρὰ τιμητικός τίτλος τῆς άνδρείας τους κι απόδειξη άνθρωπίνης αδυναμίας κι έλευθέρου ήθους, άπαραιτήτου εις τήν ίσηγορίαν και τις ισότιμες σχέσεις μέ τούς θεούς τους: «Ότι συμπαθεῖς οί ήρωες παρὰ τῶ ποιητῆ και έτοιμοδάκρυες. και έστιν αγαθοῦ ήθους τὸ τοιοῦτον παραστατικόν. διὸ κι ή παροιμία φησίν· αγαθοὶ δ' αριδάκρυες άνδρες».²² Ήταν ή σκηνη πὸν ό Πάτροκλος παρέδιδε στους Ταλθύβιον και Εύρυβάτην, στους κήρυκες τοῦ Αγαμέμνονος και τοῦ Όδυσσέως, τήν Βρισηίδα, σχεδόν δακρύουσα κι αυτή, κι ό Αχιλλεύς άπευθυνόταν στην μητέρα του, όδυρόμενος κι αυτός και δακρύων· οί λεπτομέρειες δέν ενδιαφέρουν και πολύ, αλλά ή πολιτική στάση τοῦ μεγαλυτέρου ήρωος τῆς έλληνικῆς ιστορίας μετράει, όπως τόν παρουσίασαμε στην αρχή τῆς αναλύσεως.

Άλλωστε, ή Βρισηίς δείχνει εύχαριστημένη και συμπάσχουσα για τόν Πάτροκλο, όταν τήν έπιστρέφει ό βασιλεύς τῶν Δαναῶν στον Αχιλλέα, κατὰ τὰς «Λιτάς», και μάλιστα ό Αγαμέμνων, παίρνει όρκον βαθύν, ότι δέν έκοιμήθη ποτέ μαζί της,

...έπι δέ μέγαν όρκον όμοῦμαι
μή ποτε τῆς έννῆς έπιβήμεναι ήδὲ μιγῆναι,
ή θέμις άνθρώπων πέλει, άνδρῶν ήδὲ γυναικῶν.²³

Ήταν ειλικρινής ό Αγαμέμνων, ένώπιον τῶν άλλων βασιλέων και τῆς άπειλῆς τῶν Τρώων, κάτω άπ' τὸ πρόχειρο άνάχωμα τῶν Αχαιῶν, για τήν προστασία τῶν πλοίων τους· μάλιστα τοῦ προσφέρει ως σύζυγό του μία τῶν τριῶν θυγατέρων του, Χρυσοθέμιδος, Λαοδίκης και Ίφιανάσσης, ή πρώτη γνωστή μέ τὸ ίδιο όνομα, ή δεύτερη, ή Ηλέκτρα κι ή τρίτη, ή Ίφιγένεια, όποια αυτός διαλέξει, και θα τόν έχει ισότιμο μέ τόν υίόν του Όρέστην, «τίσω δέ μιν ίσον Όρέστη» «θα σε τιμήσω, όπως και τόν Όρέστη»:

...κι όρκονε θαν τ' όρκιστῶ μεγάλο,
ποτές πῶς δέν τήν άγγιξα, στὸ στρῶμα της δὲ μπῆκα,
π' όλoi στον κόσμo σύστημα γυναῖκες τῶχουν κι άντρες.

²¹ Όρα, εις τὰς «αναλύσεις» «Τοῦ Έμμελοῦς», «Ό κεστός ίμάς».

²² Αρχιεπισκόπου Εύσταθίου, ό.ά. ραψωδία Α', «Μῆνις», στ. 349, 11530, 30.

²³ Όμήρου, ό.ά. «ράψωδία» I, «λιταί», στ. 132-134.

Ὁ λόγος τοῦ ἥρωος, τοῦ ἐνεργοῦ πολίτου ἀργότερα, εἶναι κατηγορηματικός κι εὐθύς μόνο τὴν ὥρα τῆς μάχης, ἢ σὲ ἄκρως ἐπείγουσες στιγμές, ὅταν ἀπαιτεῖ τὴν ἀπόλυτη πειθαρχία τῶν συμπολεμιστῶν του, ἀλλὰ σὲ ὅλες τὶς ἄλλες ἐκδηλώσεις του εἶναι πλάγιος τείνει πρὸς τὴν διαλεκτικότητα καὶ τὴν συναίνεση, παραμυθητικός καὶ προτρεπτικός περισσότερο εἶναι, ὅπως τὸ ἀποδεικνύουν κι οἱ ἄκρως μακροσκελεῖς πολλές φορές διάλογοι τῶν ὀμηρικῶν ἐπῶν, στὴν ἄσκηση τῆς ἰσηγορίας ἀποβλέπουν αὐτοί· τὸ ἔχουμε ὑπογραμμίσει ἐπανειλημμένως, ὅπως καὶ ὅτι ἄλλος εἶναι ὁ λόγος τοῦ Θερσίτου κι ἄλλος τοῦ Ἀχιλλέως καὶ τοῦ Ὀδυσσεὺς ἢ τοῦ Ἀγαμέμνονος. Ἡ ἀνθρώπινη εὐαισθησία τους στὶς δύσκολες στιγμές τους, ὅπως κορυφαῖες εἶναι αὐτὲς τοῦ Ἀχιλλέως μὲ τὴν μητέρα του, αἴρουν σὲ μεγάλο βαθμὸ τὴν μυθικὴ διάσταση τοῦ ἥρωος, ἢ μᾶλλον καλύτερα τὴν καθιστοῦν ἀναπόσπαστο τμῆμα τῆς ἰσηγορίας του· ὁ ἀρχηγὸς τῶν Μυρμιδόνων εἰς τὰς «λιτάς», πῆγε περίπατο στὴν ἄκρη τῆς θαλάσσης καὶ μετὰ ἐπέστρεψε στὶς σκηνές, εἰς τὰς κλισίας του, πλησίον τῶν πλοίων, καὶ πῆρε στὰ χέρια του τὴν φόρμιγγά του, ὅπου καὶ τὸν συνάντησαν οἱ βασιλεῖς τῶν Ἀχαιῶν,

*Τὸν δ' εὔρον φρένα τερπόμενον φόρμιγγι λιγείη
καλῆ, δαιδαλέη, ἐπὶ δ' ἀργύρεον ζυγὸν ἦεν.²⁴*

Τὰ σχόλια τοῦ Ἀρχιεπισκόπου δίδουν τὴν εὐρύτερη διάσταση τῆς χρήσεως τῆς μουσικῆς ἀρμονίας ὑπὸ τοῦ μεγάλου ἥρωος...

...μετὰ χεῖρας ἔχει νῦν τὴν κιθάραν, θυμοῦ καὶ λύπης παραμύθιον, μάλιστα δὲ νυκτὸς οὔσης, τὸν τε θυμὸν οὕτω παρηγορεῖτο καὶ τὸν ζωπυρούμενον σπινθῆρα τῆς ἀνδρίας ἀνεβρίπιζε, παλαιῶν πράξεων μεμνημένος ἡρώων κι ὧν ἐκεῖνοι κατῶρθον. φησὶ γάρ. τῇ ὅ γε θυμὸν ἔτερπεν, ἄειδε δ' ἄρα κλέα ἀνδρῶν, οὐ μὴν γυναικῶν καταλόγου κλέα κατὰ τοὺς ἐν θηλυδρόδεσι κωμάζοντας μέλεσιν ἢ καὶ κατὰ τὸν καλὸν Ἡσίοδον, ὃς Ὀμήρου, καθά τις παλαιὸς ἔφη, τὸν ἡρωικὸν ἀνδρῶνα σεμνύναντος, αὐτὸς ἐν τῷ τῶν ἡρωίδων καταλόγων τῆς γυναικωνίδος γέγονε...²⁵

...στὰ χέρια του ἔχει τώρα τὴν κιθάρα, θυμοῦ καὶ λύπης παρηγορία, μάλιστα δὲ καθὼς ἦταν νύκτα, ἔτσι ἀνακουφιζόταν ἀπ' τὸ θυμὸ καὶ συνδαύλιζε τὸν ἀναζωογονούμενο σπινθῆρα τῆς ἀνδρίας, ἐνθυμούμενος παλαιὲς πράξεις ἡρώων κι ὅσες ἐκεῖνοι εἶχαν κατορθώσει. διότι λέει. μὲ αὐτὲς ἀπάλυνε τὸν θυμὸ του, καθὼς τραγωδοῦσε ἔπη ἀνδρῶν, ἀλλὰ καὶ γυναικῶν γνωστοὺς ἄθλους κατὰ τὰ

²⁴ Αὐτόθι, I, 186-87.

²⁵ Ἀρχιεπισκόπου Εὐσταθίου, ὁ.ἀ. I, 745,46-49

σὲ θηλυδρωειδεῖς διακωμωδούμενα μέλη ἢ κατὰ τὸν καλὸν Ἡσίοδον, ὁ ὁποῖος σὰν τοῦ Ὀμήρου, ὅπως κάποιος παλαιὸς εἶπεν, τὸν ἥρωικὸν ἀνδρῶνα ἐγκωμιάζοντα, αὐτὸς εἰς τὰ γεγραμμένα στοὺς καταλόγους τῶν ἡρωϊδῶν διέτριβεν...

Εἶναι σαφέστατος ὁ καλύτερος σχολιαστής τοῦ Ὀμήρου, ὅτι μὲ τὴν κιθάραν τοῦ ὁ Ἀχιλλεὺς παρηγοῦσε τὸν ἑαυτό του ἀπ' τὸν θυμὸ του καὶ τὸν ὀλοζώντανο μέσα του σπινθῆρα τῆς ἀνδρίας ἀναζωογονοῦσε, ἐνθυμούμενος παλαιῆς πράξεις ἡρώων κι ὅσα ἐκεῖνοι εἶχαν κατορθώσει. διότι λέει, «*παλαιῶν πράξεων μεμνημένος ἡρώων*», στὴν πλούσια παράδοση -ἀλλὰ καλύτερα ἴσως, μ' αὐτήν, «*τῇ ὁ γε θυμὸν ἔτερπεν*», καθὼς τραγουδοῦσε τὰ κλέα τῶν ἀνδρῶν-, ἀλλὰ καὶ τῶν γυναικῶν κλέα κατὰ τοὺς πλέκοντας τὰ μέλη τῶν *θηλυτέρων γυναικῶν*, (θηλυδρώδεις ἢ θηλυδριώδεις, αἱ θηλυτέραι γυναῖκες, αἱ εὐκαρποὶ, πολύφοροι καὶ γενναῖαι, ἀλλὰ κι οἱ θηλυπρεπεῖς ἄνδρες, πολὺ σπάνια λέξις καὶ μνημονευομένη κι ἀπ' τὸν Ἀριστοφάνη, «*Θεσμοφοριάζουσαι*, 131, κι ἀπ' τὸν Ἀρχιεπίσκοπο ἐπίσης, ὡς ἡ εὐγονος κι ἡ στοργικὴ μητέρα κι ἡ ἡρωικὴ στὴν πολιτικὴ τῆς στάση)... Ἔχει σημασία ὅμως τὸ γεγονός, ὅτι εἰς τὸ *Πανεπιστήμιο τῆς Κωνσταντινουπόλεως* ἦταν γνωστὴ ἡ πτυχή αὐτῆ τοῦ ρόλου τῶν γυναικῶν ὡς ἡρώων τῆς *ἐλληνικῆς παραδόσεως*, ἔστω κι ἐντὸς τοῦ κύκλου του, ἀλλὰ καὶ τῶν ἀναλόγων σπουδῶν στὰ ἄλλα κέντρα τῆς αὐτοκρατορίας, οὐχὶ κι ὀλίγα, ἀλλὰ κι ἀπὸ ἄλλα διασωθέντα ἔργα, ὅπως ἀφήνει εὐθέως νὰ νοηθεῖ ἄλλωστε, εἰς τὰς «*Παρεκβολάς*» του ἀναφέρει πολλὰ ἔργα τῶν ἀρχαίων, τὰ ὁποῖα ἔχουν χαθεῖ, κατὰ τὰς δηώσεις τῶν *Σταυροφόρων* καὶ τῶν *Ὀθωμανῶν* στὴν συνέχεια, ὅποτε σὲ αὐτὰ περιλαμβάνεται κι ἡ τρέχουσα ἀναφορὰ.

*τὸν ἥβραν ποὺ διασκέδαζε μ' ὠριόφωνο λαγοῦτο,
ὁμορφοπλούμιο, κι ἀργυρὸ εἶχε ζυγὸ ἀπὸ πάνου.*

Ὁ ἀρίδακρος καὶ μετὰ τῆς λιγύης φόρμιγγός του ἀρχηγὸς πλέκει τὸ ἐγκώμιο τῶν ἡρώων, ἀλλὰ καὶ τῶν ἡρωϊδῶν τῆς ἐλληνικῆς ἱστορίας· τὸ ἐνδιαφέρον εἶναι, ὅτι αὐτὸ ἐθεωρεῖτο *ζωντανὴ παράδοση* στὴν ὀμηρικὴ κοινωνία του κι ἀποτελεῖ ἀπτή ἐπιβεβαίωση τῆς διατηρήσεώς της μέχρι τὶς μέρες μας· τὴν ἴδια παράδοση συναντᾶμε καὶ στὸ δημοτικὸ τραγοῦδι, μὲ τὴν «*Ἀντρεία ἐρωμένη*», τὴν «*Λένκω Μπότσαρη*», τὴν «*Τζαβέλλαινα*», τὴν «*Δέσπω Σέχου*», στοῦ *Δημουλᾶ τὸν πύργο*, κι ἄλλες ἀμέτρητες. Ἀλλὰ ἡ διερεύνηση τῶν πτυχῶν αὐτῆς τῆς παραδόσεως μᾶς ὀδηγεῖ εἰς ἄλλας ἀτραπούς, ὅποτε ὀφείλουμε παραμενῖν εἰς τὴν μελέτην τῆς διαμορφώσεως τοῦ ἥθους τῶν λαῶν, ὅσων τὴν ἐνσωματώνουν στὴν πολιτικὴ τους ὑπόσταση.

«Αφείς υπέρ αὐτῆς δάκρυα...»

Ὁ ἄλλος ἡγέτης, γνωστός ὅτι ἔχυσε δημοσία πολλά δάκρυα, ἦταν ὁ Περικλῆς, ἐνώπιον χιλιάδων δικαστῶν τῆς Ἡλιαίας, γιὰ τὴν ἀπαλλαγὴ τῆς συζύγου του καὶ διασήμου ἐταίρας Ἀσπασίας, ἀπέναντι στὴν κατηγορία τῆς ἀσεβείας, σχετιζομένης μὲ τὶς ἀπόψεις τοῦ φίλου του φιλοσόφου Ἀναξαγόρου· γνώριζε ἀρκετὰ καλά, ὅτι κύριος στόχος τῶν κατηγορῶν του ἦταν ὁ ἴδιος, ἀλλὰ ἐπειδὴ τοὺς ἦταν πολὺ δύσκολη ἡ συγκέντρωση τοῦ ἀπαραιτήτου ἀριθμοῦ τῶν ἕξι χιλιάδων μιᾶς ψήφων, γιὰ τὸν ἐξοστρακισμό του, ἐστράφησαν τότε κατὰ τῆς συζύγου του, ἐνῶ φρόντισε κι ἔφυγαν ἐγκαίρως ἐκτὸς Ἀθηνῶν ὁ ἀγαπητός του φιλόσοφος κι ὁ κύριος μουσικός του σύμβουλος Δάμων· ὁ Περικλῆς εἶχε τὴν ἐπωνυμία Ὀλύμπιος στὴν καθημερινή του συμπεριφορὰ καὶ νοοτροπία, καὶ δὲν εἶχε δεῖξει ποτὲ στιγμὲς ἀδυναμίας, ἦταν περιποιητικὸς καὶ φιλικὸς πρὸς ὅλους, ἀλλὰ ὄχι καὶ διαχυτικὸς, οὔτε ἐκρηκτικὸς, πάντα προσεκτικὸς καὶ μειλίχιος μᾶλλον διατήρησε τὴν διακριτικὴ στάση του σὲ ὅλη του τὴ ζωὴ. Λέγεται μάλιστα, γράφει ὁ Πλούταρχος, «Λοιδορούμενος γοῦν ποτε καὶ κακῶς ἀκούων ὑπὸ τινος τῶν βδελυρῶν καὶ ἀκολάστων ὅλην ἡμέραν ὑπέμεινε σιωπῆ κατ' ἀγοράν, ἅμα τι τῶν ἐπειγόντων καταπραττόμενος· ἐσπέρας δ' ἀπήει κοσμίως οἴκαδε παρακολουθοῦντος τοῦ ἀνθρώπου καὶ πάση χρωμένου βλασφημία πρὸς αὐτόν. Ὡς δὲ ἔμελλεν εἰσιέναι σκότους ὄντος ἤδη, προσέταξέν τινι τῶν οἰκετῶν φῶς λαβόντι παραπέμψαι καὶ καταστήσαι πρὸς τὴν οἰκίαν τὸν ἄνθρωπον».²⁶ «Κάποτε λοιπὸν ἐλοιδορεῖτο κι ἐκακολογεῖτο ἀπὸ κάποιον βδελυρὸ κι ἀκόλαστο ἄνθρωπο, κι ὅλη μέρα τὰ ὑπέμεινε σιωπηλὸς στὴν ἀγορὰ, ἐνῶ ταυτοχρόνως ἀσχολοῦταν μὲ τὰ ἐπείγοντα θέματα· τὸ βραδάκι δὲ ἐπέστρεφε ἤσυχα στὸ σπίτι του παρακολουθούμενος ἀπ' τὸν ἄνθρωπο πὸν χρησιμοποιοῦσε κάθε βλασφημία ἐναντίον του. Ἐνῶ δὲ ἐπρόκειτο νὰ εἰσέλθει στὴν οἰκία του, εἶχε ἤδη σκοτεινιάσει, ἔδωσε ἐντολὴ σὲ ἕναν ἀπ' τοὺς οἰκέτες του, νὰ πάρει ἕνα φανάρι καὶ νὰ ὀδηγήσει σπίτι του τὸν ἄνθρωπο».

Ἡ ἀναφορὰ ἔχει σκοπὸ τὴν ὑπογράμμιση τῆς καθημερινότητος τῆς ἀμέσου δημοκρατίας, μὲ τὴν ἀνοχὴ τῆς ἐξυβρίσεως τοῦ κορυφαίου πολιτικοῦ της ἀπὸ γνωστὸ βδελυρὸ τῆς πόλεως, ἐνῶ κι ὁ Πλούταρχος δὲν χρησιμοποιεῖ τὴν λέξη *δοῦλος*, ἀλλὰ *οἰκέτης*, ὅπως ὁ Ὅμηρος καὶ στὴν ἐποχὴ τοῦ Θαλοῦ, θεράπων, παρ' ὅλο ὅτι ζεῖ στὴν ῥωμαϊκὴ ἐποχὴ. Εἶχε ὁ Περικλῆς ἐκπληκτικὴ ρητορικὴ δεινότητα, τὴν ὁποία ἀναγνώριζε κι ὁ πολιτικὸς του ἀντίπαλος, ὁ Θουκυδίδης ὁ Μελησίου, ὁ ὁποῖος κι ἐξοστρακίσθηκε: «Ἀρχιδάμου δὲ τοῦ Λακεδαιμονίων βασιλέως πυνθανομένου, πότερον αὐτὸς ἢ Περικλῆς παλαίει βέλτιον, “Ὅταν” εἶπεν “ἐγὼ καταβάλω παλαίων, ἐκεῖνος ἀντιλέγων, ὡς οὐ πέπτωκεν, νικᾷ καὶ μεταπίθει τοὺς ὀρώντας».²⁷

²⁶ Πλούταρχου, “Περικλῆς», κεφ. Ε', (μετάφραση δική μου)

²⁷ Αὐτόθι, κεφ. Η', ΛΒ', ΛΣΤ'.

Οί δημόσιες δραματικές του σκηνές είναι δύο· ή πρώτη, όταν ἔχυσε ἄφθονα δάκρυα εἰς τὴν Ἡλιαίαν, γιὰ τὴν ἀπαλλαγὴ τῆς συζύγου του Ἀσπασίας, μετὰ ἀπὸ ψήφισμα τοῦ ἀντιπάλου του Διοπέιθους: «Ἀσπασίαν μὲν οὖν ἐξητήσατο, πολλὰ πάνυ παρὰ τὴν δίκην, ὡς Αἰσχίνης φησίν, ἀφείς ὑπὲρ αὐτῆς δάκρυα καὶ δεηθεὶς τῶν δικαστῶν». «Καὶ τὴν Ἀσπασίαν ἀπήλλαξε, ἀφήνοντας πολλὰ δάκρυα ὑπὲρ αὐτῆς, ὅπως λέει ὁ Αἰσχίνης, καὶ θερμοπαρακαλώντας τοὺς δικαστές». Τὸ ἐρώτημα εἶναι ἓνα, πόσοι ἄλλοι ἡγέτες ἔχουν χύσει δημόσια δάκρυα ὑπὲρ τῶν συζυγῶν τους, ἀκόμη καὶ στὴν ἐποχὴ μας, ὅσοι κόπτονται ὑπὲρ τῶν δικαιωμάτων τῶν γυναικῶν;

Ἡ δευτέρα περίπτωση εἶναι, λίγα χρόνια μετὰ, κατὰ τὴν περίοδο τοῦ δευτέρου κύματος τοῦ λοιμοῦ, ὅταν ἔχασε καὶ τὸν δεύτερο νόμιμο υἱό του, Πάραλο, λίγο καιρὸ μετὰ τὸν πρῶτο, Ξάνθιππο, κατὰ τὴν κηδεΐα του: «Ἐπὶ τούτῳ δὲ καμφθεὶς ἐπειράτο μὲν ἐγκαρτερεῖν τῷ ἤθει καὶ διαφυλάττειν τὸ μεγαλόψυχον, ἐπιφέρων δὲ τῷ νεκρῷ στέφανον ἠττήθη τοῦ πάθους πρὸς τὴν ὄψιν, ὥστε κλαυθμόν τε ῥῆξαι καὶ πλήθος ἐκχέαι δακρῦων, οὐδέποτε τοιοῦτον οὐδὲν ἐν τῷ λοιπῷ βίῳ πεποιηκώς». «Κατὰ τὴν διάρκεια τῆς κηδεΐας προσπαθοῦσε διατηρῆσαι τὸ ἦθος του καὶ διαφυλάξαι τὴν μεγαλοψυχία του, ἀλλὰ ὅταν προσέφερε τὴν στεφάνον πρὸς τὸν νεκρὸν ἐκάμφθη ἀπ' τὴν συγκίνησιν τὸ πρόσωπό του, ὥστε ξέσπασε κι ἔχυσε ποταμὸ δακρῦων, ὅσα οὐδέποτε δὲν εἶχε πράξει στὴν ὑπόλοιπη ζωὴ του», δηλαδὴ ὑπερέβη ἐκεῖνα γιὰ τὴν Ἀσπασία.

Ἡ ἀναφορὰ εἰς τὸν Περικλῆ ἔχει πολλαπλὴ σημασία· πρώτη εἶναι, ἡ ἐπιβεβαίωσις τῆς ἰσχύος τῶν ὁμηρικῶν ἠθῶν καὶ τῆς πολιτικῆς πρακτικῆς τους στὴν πορεία τοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ τῆς ἐπιβιώσεως τῶν θεσμῶν τῆς ἀμέσου δημοκρατίας, ὡς τῶν ἀκρογωνιαίων λίθων τῶν ἐθνικῶν παραδόσεών μας, μέχρι τὸν Διονύσιο Σολωμό, τὶς κοινότητες καὶ τὶς μέρες μας· δευτέρα εἶναι, ἡ ἀξιολόγησις τοῦ ρόλου τοῦ ἦθους στὴν σημερινὴ δημοκρατία, ὡς καθοριστικοῦ παράγοντός της, ἐπειδὴ ὁ Περικλῆς δὲν ἦταν μόνο ὁ ἀδιαμφισβήτητος ἡγέτης της, ἀλλὰ κι ὁ πρῶτος φιλόσοφος βασιλεύς, κατὰ τὸν ἐπόμενο αἰῶνα, μὲ τὶς ἀναφορὰς του στὸν Δάμωνα, μὲ δεύτερο τὸν Ἰουλιανό, παρὰ τὸ ρωμαϊκὸ καθεστῶς, καθὼς ἀμφότεροι εἶχαν θεμελιώσει καὶ θεωρητικὰ τὴν σημασία τῆς δημοκρατίας, μὲ τὴν κατάκτηση καὶ διατήρησις τοῦ ἐλευθέρου πολιτικοῦ ἦθους· τρίτη εἶναι, ἡ ἀδιάρρηκτη σύνδεσις μουσικῆς ἀρμονίας καὶ ἐλευθέρου ἦθους, ἀλλὰ κι ἀρνήσεώς τους τοῦ ἀνελευθέρου καὶ τοῦ ἀχρείου, ὡς ἀποδεικνύεται ἀπ' τὸν Ἐπιτάφιον καὶ τὰς δημογορίας του, ἀλλὰ καὶ τὴν καθημερινή του ζωὴ, μὲ τοὺς μουσικούς, Δάμωνα, Πυθοκλείδη, Λάμπρον καὶ Λαμπροκλῆν, ὅπως καὶ τοὺς φιλοσόφους, Ζήνωνα τὸν Ἐλεάτην, Ἀναξαγόραν, Πρωταγόραν, Παρμενίδην, μὲ τὸν Σωκράτη μικρότερό τους, ἀλλὰ καὶ τὸν Σοφοκλῆ, τὸν ὁποῖο εἶχε καὶ συστράτηγό του μερικὲς φορές, ὄχι καὶ πολὺ πετυχημένο, καὶ τὸν Εὐριπίδη, καθὼς αὐτὴ ἦταν ἡ κυρία συντροφία τῶν Ἀθηναίων τῆς ἐποχῆς τοῦ χρυσοῦ αἰῶνος των.

Οὐδέποτε ἄλλοτε, μία πόλις πεντακοσίων χιλιάδων κατοίκων περίπου, μὲ τὶς διακόσιες πενήντα τριακόσιες, στὴν ἔναρξιν τοῦ πολέμου, ἐλευθέρων, μὲ πολῖτες κληρωτοὺς γύρω στίς ἐξήντα, μετοίκους συνολικὰ ἑκατό, ἑκατὸν πενήντα, ὡς

οικογένειες, και τους δούλους στις εκατονπενήντα με διακόσιες, είχε παρουσιάσει τόση πνευματική δραστηριότητα σε όλες τις μορφές της· ένα παράδειγμα είναι χαρακτηριστικό, με πρόχειρο λογαριασμό. Στους επίσημους δραματικούς αγώνες του θεάτρου του Διονύσου εδιδάσκοντο ετησίως τουλάχιστον δώδεκα τριλογίες τραγωδιών, μετά των σατιρικών δραμάτων τους, αν και υποβάλλονταν πολύ περισσότερες κι αξιολογούνταν οί καλύτερες· σε ποιά άλλη κοινωνία στην ιστορία είχαν την άνεση εξήκοντα χιλιάδες πολίτες περίπου αναδείξει δώδεκα τραγωδίες ετησίως κι αντίστοιχες κωμωδίες, επειδή απαγορευόταν ή επαναδιδασκαλία της τριλογίας στο θέατρο του Διονύσου; Στά περιφερειακά θέατρα της Αττικής και της υπόλοιπου Ελλάδος εδιδάσκοντο, αλλά όχι στο επίσημό της, εκείνο του Διονύσου. Είχαν την απόλυτη βεβαιότητα οί Αθηναίοι, ότι θα εμφανίζονταν οί νέες τριλογίες, όπως και συνέβη, ακόμη και στην διάρκεια του πολέμου, αλλά και παρωδιών, χορικών, άλλων μουσικών έργων· ή πνευματική γονιμότης των Αθηναίων δεν στέρεψε, παρὰ μόνο δέκα χρόνια μετά την τυραννία των τριάκοντα, διαρκείας όμως μόνο οκτώ μηνών, αλλά με εξόντωση ενός τρίτου των απομεινάντων πολιτών και άλλου τρίτου εξορισθέντων, καθώς δραπέτευαν όσοι ήδύναντο. Τò 393 π.Χ, μία δεκαετία μετά την τυραννία, έγινε ή πρώτη επαναδιδασκαλία τραγωδίας, με τον «Παλαμήδη» του Εϋριπίδου, όταν ο Χορός ετραγουδήσε,

έκάνετ' έκανετε τάν
πάνσοφον, ώ Δαναοί,
τάν ουδέν' αλγύνουσαν αηδόνα Μουσᾶν.²⁸

έκάνατ' έκάνατε τόν
πάνσοφον, ώ Δαναοι,
τήν σ' όλα ατρόμητη αηδόνα κελαηδεῖν.

Τò αποτέλεσμα ήταν, οί Αθηναίοι να χύσουν ποταμούς δάκρυων, όταν άκουσαν τον στίχο, κι αισθάνθηκαν τύψεις για την καταδίκη του Σωκράτους, όποτε άμέσως τον απέκατέστησαν και καταδίκασαν τους τρεις κατηγορούς του, ενώ τον άνεκήρυξαν θεο και έστησαν προτομή προς τιμήν του κι έτσι άρχισε ή αναγνώριση της πολιτικής και φιλοσοφικής διδαχής του. Είναι ζήτημα τò εάν είχαν επιζήσει στην αποκατάσταση της άμέσου δημοκρατίας τους, τò ένα έκτο ή ένα πέμπτο του προπολεμικού πληθυσμού, με την φυσική παρουσία έλαχίστων, όπως του Σωκράτους, ό όποιος όμως και τους θύμιζε, με την κριτική του, τὰ πολλά κι ασυγχώρητα λάθη τους και γι' αυτό τον καταδίκασαν σε θάνατο κι ό ίδιος προτίμησε τò κώνειον, παρὰ την σωτηρία του, με την δραπέτευσή του στην Θεσσαλία...²⁹

²⁸ Εϋριπίδου, άπ. 591.

²⁹ Χρήστου Ζ. Καρανίκα, «Τὰ ιδεολογικά δεσμά», σελ. 217, κ.έ.

2

Οί ἄλλοι Ἕλληνες δὲν ἦταν ὅλοι ἐκδικητικοὶ κατὰ τῶν Ἀθηναίων, ὅπως ὁ Λύσανδρος, κατὰ τὸν Πελοποννησιακὸ πόλεμο, ἕνας ἀπ' τοὺς αὐταρχικότερους στρατηγούς στὴν ἱστορία, ὅπως δὲν τὸν παρουσιάζουν πολλοὶ ἀντιστόρητοι κι αὐταπόδεικτοι φραγκολάγνοι. "...ἡ θεώρηση ἀπ' τὸν φιλόσοφο τῆς μεταβατικῆς ἐποχῆς, διότι τὴν μετάβαση ἀπ' τὴν ἄμεσο δημοκρατία τοῦ πέμπτου αἰῶνος μὲ ἐνεργούς πολῖτες ἀποπνέει ἡ «Πολιτεία» καὶ ὁλόκληρο τὸ πλατωνικὸ ἔργο, στὴν «ἄμεσο» μὲ ἀπράγμονες τοῦ τετάρτου αἰῶνος, ἢ καὶ ἀχρείους! πρὸς τὸ τέλος του, ἢ στὴν πεφωτισμένη βασιλεία (ἐνδιαφέρει)· ἡ πορεία εἶναι καθοδική γιὰ τὴν ἐλεύθερη πολιτικὴ πρακτικὴ, μὲ τὴν σταδιακὴ συρρίκνωσή της πρὸς τὴν συσταλτικὴ ἠθικὴ ὡς κυρίαρχη· ἀπεικονίζεται σὲ ὅλα σχεδὸν τὰ σωζόμενα φιλοσοφικὰ ἔργα καὶ ἀκόμη περισσότερο στὸν Ἀριστοτέλη, τὸν μεγάλο μαθητὴ τοῦ Πλάτωνος, ἂν καὶ οἱ τραγικοὶ καὶ ὁ Ἀριστοφάνης κι οἱ λογογράφοι μᾶς ἔχουν ἀφήσει ἀρκετὰ καὶ πολὺ διδακτικὰ δείγματα αὐτῆς τῆς ταλαντεύσεως. Ἡ διασταλτικὴ ἠθικὴ ὑποχωροῦσε ἐμφανέστατα.

Στὴν ἱστορία ὁ φιλοσοφικὸς διαλογισμὸς πάντα ἔπεται τῶν πραγματικῶν γεγονότων, μὲ πρώτη, καλύτερη καὶ πληρέστερη μαρτυρία τὸν τέταρτο π.Χ. αἰῶνα· ἐπομένως δύναται νὰ θεωρηθεῖ ὡς καλὸ καὶ πειστικὸ παράδειγμα γιὰ τὴν ἐποχὴ μας, μεταβατικὴ καὶ αὐτὴ καὶ εὐελπιστοῦμε πρὸς τὴν ἀντίθετη κατεύθυνση. Ὁ Πλάτων ἔγραψε τὴν «Πολιτεία» του ὡς ἀπάντηση στὴν ἀπραγμοσύνη τῶν συμπολιτῶν του, καὶ τοῦ ἰδίου ἀκόμη, τὴν ταπεινωτικὴ ἐποχὴ μετὰ τὴν συντριβὴ τῶν Ἀθηναίων στὸν Πελοποννησιακὸ πόλεμο, τὴν κατάληψη τῆς πόλεως τῶν ἀπ' τὸν Λύσανδρο καὶ τὴν ἐπιβολὴ τῆς μαρτυρικῆς τυραννίας τῶν τριάκοντα, ἀλλὰ καὶ τῆς καταδίκης τοῦ διδασκάλου του, λίγα χρόνια μετὰ τὴν ἀποκατάσταση τῆς δημοκρατίας· ὁ Σωκράτης ὅμως προτίμησε τὴν «αὐτοκτονία» καὶ δὲν δραπέτευσε ἐκτὸς τῆς πόλεως, ὅπως τὸν παρακαλοῦσε ὁ πλούσιος μαθητὴς του Κρίτων καὶ ἄλλοι, παρὰ ἤπιε τὸ κώνειο, ὡς ὑπέριστα ὑπηρεσία πρὸς τὴν πόλιν του, ἔμεινε ἐνεργὸς πολίτης καὶ εἰς τὸν θάνατόν του. Ὁ «πιστὸς» ὅμως μαθητὴς του ἀπουσίαζε ἀπ' τὶς τελευταῖες στιγμὲς τοῦ διδασκάλου του -ἦταν λέει ἄρρωστος!- ἀλλὰ καὶ δραπέτευσε ἀπὸ φόβο στὰ Μέγαρα, μετὰ τὸν θάνατό του, ὅπως καὶ ὅλοι οἱ συμμαθητές του· ἐξαίρεση εἶχε ἀποτελέσει μόνον ὁ Ἰσοκράτης, ὁ ὁποῖος κυκλοφόρησε στὴν Ἀγορὰ τὴν ἐπομένη φορῶντας μαῦρα, θρηνῶν γιὰ τὸν μεγάλο φιλόσοφο καὶ πρῶτο πολίτη τῆς πόλεως."³⁰

“Ἡ ἀναφορὰ εἰς τὰ γεγονότα αὐτὰ ἀποβλέπει ἀποκλειστικῶς καὶ μόνον εἰς τὴν σκιαγράφηση τῆς καθημερινότητος τῆς μεταβατικῆς ἐκείνης ἐποχῆς· οἱ φιλοσοφικὲς

³⁰ Ὅρα εἰς τὰς «ἀναλύσεις» «Τοῦ Ἐμμελοῦς», «Ὁ λόγος τοῦ Οἰδίποδος», σελ. 36, κ.έ.

θεωρίες και ή διδασκαλία, από καθέδρας μάλιστα, διαμορφώνουν την παγκόσμια σκέψη και θεωρία και την πολιτική αντίληψη των ανθρώπων επί πολλές γενιές ή και περισσότερους αιώνες, αλλά το πώς αντιδρά ο άπλος άνθρωπος εκάστης εποχής είναι άλλο θέμα και χρειάζεται διαφορετική προσέγγιση. Απ' την ανατροπή της τυραννίας των τριάκοντα, της χειρότερης τυραννίας στην ιστορία τους, και μέχρι το 393 π.Χ, όταν ο στρατηγός Κόνων με περσικό χρυσό ανοικοδόμησε πρόχειρα τὰ μακρὰ τείχη και επέτρεψε την ναυπήγηση εκατό τριήρων, ήτοι επί δεκαετία περίπου, ζούσαν οί Αθηναίοι έξουθενωμένοι και περίλυποι την χλεύη των άλλων Έλλήνων και των ξένων· έσώθησαν απ' τον έξανδραποδισμό, χάρις στους προγόνους τους, στην μεγαλοψυχία των Σπαρτιατών έφόρων, του να μην καταστραφεί ή πόλις τους που τόσα προσέφερε στην ανεξαρτησία και στο μεγαλείο του Έλληνισμού, και στην παρέμβαση ενός άγνωστου Φωκέως, ο οποίος το βράδυ παρὰ πότον, στο συμπόσιο, μετά την παράδοση της πόλεως, τραγούδησε όλόκληρη την άροδο της «Ηλέκτρας» του Εύριπίδου και της οποίας ή άρχή είναι:

*Άγαμέμνονος ὦ κόρα, ήλυθον, Ηλέκτρα,
ποτι σαν άγρότειραν αυλάν.³¹*

Όλοι ξέσπασαν σε δάκρυα τότε και συμφώνησαν εις το να μην έξανδραποδισθεί ή πόλις, αλλά και εις την έπιβολήν των σκληρών μέτρων του άυταρχικού Λυσάνδρου· δέκα χρόνια πριν είχε διδαχθεί ή «Ηλέκτρα», στην διάρκεια του πολέμου, αλλά είχε επαναδιδαχθεί σε πολλές έλληνικές πόλεις και πάρα πολλοί τραγουδούσαν τὰ χορικά της από στήθους· δηλαδή, δεν ήταν και τόσο μισητός έχθρος ο Αθηναίος, όταν είχαν ισχυρότατους δεσμούς μαζί του, όχι μόνο στην ιστορία, στην θρησκεία, στην καταγωγή τους και στην κοινή πολιτιστική τους παράδοση, αλλά και στην προσφορά των τραγικών και κωμικών ποιητών, ακόμη και στα χειρότερα χρόνια του πολέμου,

*ὦ κόρη του Άγαμέμνονος, ήρθα, Ηλέκτρα,
μπροστά στην άγροτική αυλή σου.''*

Ο κορυφαίος του Χοροῦ, ως παιδαγωγός του Όρέστου, ο οποίος τον είχε σώσει μικρό απ' την αίμοβόρο μάνα του, τὰ λέει αυτά, προαναγγέλοντος την έπιστροφή του αδελφου της στην απόμακρη άγροτική κατοικία της, καλύβα δηλαδή, και την στιγμή

³¹ Πλουτάρχου, «Λυσάνδρος», κεφ, ιε', παρ, 3-4, «Ηλέκτρα», στ. 167-168, μετάφραση δική μου, και στο ανέκδοτο έργο του Χρήστου Ζ. Καρανίκα, «Δημοκλής ο καλός», σελ. 68 και εις τὰς «άναλύσεις» «Του Έμμελου», «Η παρέμβασις της θεᾶς Αθηνᾶς», σελ. 5, κ.έ.

ἀποδόσεως τῆς δικαιοσύνης, μὲ τὴν ἐκτέλεση τῆς *Κλυταιμνήστρας* καὶ τοῦ *Αἰγίσθου*, ἀλλὰ καὶ τὶς ἀπάνθρωπες διώξεις τοῦ στῆν συνέχεια ἀπ’ τὶς Ἑρινύες· ἡ μάνα εἶναι μάνα στῆν ἑλληνικὴ οἰκογένεια καὶ κοινωνία καὶ δὲν ἀντικαθίσταται τὸ χᾶδι τῆς καὶ τὸ φιλί τῆς μὲ τίποτε ἄλλο. Ἡ μητροκτονία εἶναι πολὺ σπάνια στῆν ἑλληνικὴ παράδοση, ὅσο κακὴ κι ἂν εἶναι ἡ μάνα στὰ παιδιά τῆς. Ἀλλὰ εἶναι γεγονός, ὅτι ὁ Ὀρέστης δὲν ἐβίωσε οὔτε αἰσθάνθηκε πάνω του τὸ μητρικὸ φιλί καὶ τὸ ἀπαλὸ χᾶδι τῆς μάνας, παρὰ μόνον τὴν στοργὴ καὶ τὴν θαλπωρὴ τοῦ παιδαγωγοῦ του καὶ τῶν συγγενῶν τοῦ στῆν *Φωκίδα*, ἂν αὐτὰ εἶναι ἴδια μὲ ἐκεῖνα τῆς μητέρας του κι ὄχι ἀπλᾶ ὑποκατάστατα, ἀλλὰ αὐτὸ εἶναι ἄλλη ἱστορία...

Ἡ ἀγάπη κι ἡ πρόσδεση μὲ τὴν μητέρα συνεχίζεται στῆν ἑλληνικὴ ἱστορία, ἀλλὰ ἡ ἀναζητήσή τους δὲν ἐμπίπτει εἰς τὴν πραγματεῖαν αὐτὴν· ἀξίζει ὅμως ἡ ἀναφορὰ σὲ δύο ἄλλες μεγάλες προσωπικότητες τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Ὁ μέγας Ἀλέξανδρος εἶναι γνωστό, ὅτι ἦταν πολὺ στενὰ δεμένος μὲ τὴν φιλόδοξη κι ἀνταρχικότητα μητέρα του κι ὅτι πάντα σχεδὸν ἱκανοποιοῦσε τὶς ἀπαιτήσεις τῆς, ἀλλὰ καὶ τὴν περιορίζε, ὅταν ζητοῦσε περισσότερὴ πολιτικὴ ἐξουσία ἀπ’ τὸν ἀντιβασιλέα Ἀντίπατρον, μὲ τὸν ὁποῖον ἦταν σὲ συνεχεῖς ἀντεγκλήσεις, ἀλλὰ αὐτὸς τηροῦσε συνήθως ἀνεκτικὴ πρὸς αὐτὴν στάση. Ὅταν κάποτε ὁ Ἀντίπατρος τοῦ ἔστειλε μακροσκελέστατη ἐπιστολὴ γιὰ τὶς ὑπερβολὲς τῆς μητρὸς του, πάλιν δὲν ἀντέδρασε ἐναντίον τῆς: «Πλὴν ἅπαξ ποτὲ Ἀντίπατρον μακρὰν κατ’ αὐτῆς γράψαντος ἐπιστολὴν ἀναγνοῦς ἀγνοεῖν εἶπεν Ἀντίπατρος ὅτι μυρίας ἐπιστολὰς ἔν δάκρυον μητρὸς ἀπαλείφει».³² «Πλὴν ὅταν μία φορὰ κάποτε διάβασε μακροσκελῆ ἐπιστολὴ τοῦ Ἀντίπατρον ἐναντίον τῆς, ἀγνοεῖ εἶπε ὁ Ἀντίπατρος, ὅτι, μυριάδες ἐπιστολὰς ἔνα δάκρυ τῆς μητέρας τὶς ἀπαλείφει». Φαίνεται, ὅτι ἡ πονηρὴ Ὀλυμπιάς ψιλόβρεχε τὶς περγαμηνές, γράφοντας ὅτι εἶναι δάκρυά τῆς, γιὰ ὅσα ὑποφέρει ἀπ’ τὸν ἀντιβασιλέα!

Ὁ Ἰουλιανός, δεῦτερος, ὁμολογεῖ τὴν ἀπουσία τῆς μητέρας του *Βασιλίνας*, τὴν ὁποία ἐξέθρεψε ὁ παιδαγωγός τῆς, μὲ ἑλληνικὴ γραμματεῖαν, παρ’ ὅλο ὅτι ἦταν Σκύθης τὸ γένος, μὲ ὄνομα *Μαρδόνιος*: ἡ *Βασιλίνα* ἦταν κόρη εὐγενοῦς καταγωγῆς τῆς Θεσσαλονίκης καὶ παντρεύθηκε τὸν Ἰούλιο, ἑτεροθαλῆ ἀδελφὸ τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου: «ἐπεὶ δ’ ἐκεῖνη πρῶτον ἐμὲ καὶ μόνον τεκοῦσα μῆσιν ὕστερον ἐτελεύτησεν ὑπὸ τῆς ἀμήτορος παρθένου συμφορῶν ἐκλαπεῖσα κόρη καὶ νέα, μετ’ ἐνιαυτὸν ἑβδομον αὐτῶ παρεδόθη».³³ «Ἀφοῦ δ’ ἐκεῖνη ἐγέννησε πρῶτον καὶ μόνον ἐμένα μετὰ ἀπὸ μῆνες ἀπεβίωσεν ὑπὸ τῆς ἀμήτορος παρθένου, τῆς Ἀθηνᾶς, ἀπὸ πολλὰς συμφορὰς ἀπαλλαγεῖσα κόρη καὶ νέα, μετὰ ἀπὸ ἑπτὰ χρόνια παρεδόθη εἰς αὐτόν», τὸν *Μαρδόνιον*. Καὶ τὸν εἶχε ὡς πατέρα του καὶ ὡς μητέρα του...

³² Πλουτάρχου, «Ἀλέξανδρος», κεφ. 39.

³³ Ἰουλιανοῦ αὐτοκράτορος, «Ἀντιοχικὸς ἢ Μισοπώγων», 352,βγ.

Οί αναφορές στην ελληνική ιστορία αποβλέπουν στην ανάδειξη της ολοζωντάνου διατηρήσεως τῶν προσωπικῶν καταβολῶν τοῦ ρόλου τῆς μάνας καὶ τῆς ιδιαίτερας ἐπιρροῆς της στὸν *υἱό της* κατὰ τὴν διαμόρφωση τῆς *νοοτροπίας του* καὶ τῆς πολιτικῆς *ιδιοσυγκρασίας του*, μὲ τὴν ἐλεύθερη *πνοή τους*. ὄχι μόνο ὡς ἔκφρασή της στὶς κρίσιμες στιγμές του, ἀλλὰ κι ὡς καθοριστικὸ στοιχεῖο τῆς *κοινωνικῆς ζωῆς του* καὶ τῆς ἐμπεδώσεως τῆς *πολιτικῆς του ἀντιλήψεως*. Στὴν ἑλληνικὴ ιστορία εἶναι καθοριστικὸς ὁ ρόλος τῆς γυναικὸς καὶ τῆς μητέρας, ὅπως, μὲ τὴν *Ἐκάβην* στὴν *Τροία*, *ἄξιοσέβαστην* καὶ μὲ ἰσχυρὴ ἐπιρροή στὴν πορεία τῶν γεγονότων, τὴν *Θέτιδαν* τοῦ *Ἀχιλλέως*, τὴν *Ἀντίκλειαν*, τοῦ *Ὀδυσσεῶς*, τὴν *Ἀρήτην*, στὸν *Ἀλκίνοο*, καὶ *μητρὸς τῆς Ναυσικᾶς*, ἐπίσης *ἄξιοσεβάστου* εἰς τοὺς *Φαίακας*. ὁ Πλάτων πρωτοστατεῖ εἰς τὸν ρόλον τῆς γυναικὸς εἰς τὴν ἑλληνικὴν κοινωνίαν, μὲ τὴν *Διοτίμαν κορυφαίαν*, πλέκειν αὐτὴ τὸ *ἐγκώμιον* τοῦ *ἔρωτος*, τὴν *μοναδική* στὴν *παγκόσμια* *ιστορία*, καὶ τῆς *ἐμμελοῦς* καὶ *χαριέσσης* *Θράπτης* *θεραπαινίδος*, ἐνῶ εἶχε καὶ δύο γυναικὲς μαθητές, *Λασθένειαν* *Μαντινικὴν* καὶ *Ἀξιοθέαν* *Φλειασίαν*. Ἀπάντηση εἶναι αὐτὰ εἰς τὴν *παραμυθίαν* τῆς *βικτωριανῆς ἠθικῆς*, ὅτι *περιφρονοῦσαν* τὶς γυναικὲς στὴν Ἑλλάδα.

Ἡ ἄρμονία κι ἡ προσωδία τοῦ ἐλευθεροῦ λόγου συνοδεύεται ἀρρήκτως, μετὰ τῆς ἐγγενοῦς *θαλπωρῆς* καὶ *στοργῆς* τῆς μητρὸς, στὴν παιδικὴ ἡλικία πρωτίστως, ὅταν *διαμορφώνεται* ὁ *χαρακτήρ* τοῦ ἀνθρώπου κι αὐτομάτως *κατακτᾷ* τὴν *ἀμοιβαία ἐρωτικὴ συμβίωση* εἰς τὴν πόλιν, ἐμμελῶς καὶ *χαριέντως*, ὡς αὐτονοήτου *πρακτικῆς* προῖον αὐτῆς τῆς *νοοτροπίας* εἶναι τὸ γεγονός, ὅτι δὲν ὑπάρχει *ἀπεικόνιση* *σαδομαζοχιστικοῦ φαινομένου* στὴν *ἀρχαία ἑλληνικὴ γραμματεία* καὶ στὴν *καλλιτεχνικὴ καταγραφή* της· δὲν ἔγινε *τυχαία* αὐτό, ὅταν οἱ Ἕλληνες ἔχουν ἀπεικονίσει καὶ περιγράψει *κάθε μορφή ἐρωτικῆς πράξεως*, ἀλλὰ ὡς *διαστροφὴν* εἰς οὐδεμίαν *περίπτωσιν*. Ὅποιος ἔχει *μελετήσῃ* τὶς *τραγωδίας*, τὶς *κωμωδίας*, τὶς *παρωδίας*, τὰ *ἀγάλματα*, τοὺς *πίνακες* καὶ *ἄλλα* δὲν θὰ *συναντήσῃ* *σκηνὴ βιαίας συνουσίας* σὲ οὐδεμίαν *περίπτωση* στὴν *κλασικὴ ἐποχὴ*· τὸ *βινεῖν* ἦταν *περιθωριακὸ* κι *ἄγνωστο* καὶ *καταδικαστέο ὁμοφώνως*, μὲ *ἐξαίρεση* τὸν *Βάκχον* ἢ ἄλλους θεοὺς. Στὴν *ρωμαϊκὴ ἐποχὴ* ὅμως εἶναι *πολλὲς αὐτὲς* οἱ *περιπτώσεις* κι ἴσως οἱ *περισσότερες*.

Τὴν *πτυχή* αὐτῆ τῆς *ιστορίας* δὲν τὴν ἔχουν *μελετήσῃ* *σχεδὸν καθόλου* στὴν *δυτικὴ γραμματεία*, ἐνῶ στὴν ἑλληνικὴ τὴν ἔχουν *ὑπογραμμίσῃ* *δεόντως ὅλοι* τοὺς *σχεδὸν οἱ συγγραφεῖς* της· ἀποτελεῖ *πάντα* τὸ *ἐπόμενο βῆμα* τῆς *μελέτης* τοῦ *ἤθους* καὶ τῆς *ἀρρήκτου συνδέσεώς του* μετὰ τῆς *μουσικῆς ἄρμονίας* στὴν *νοοτροπία* τοῦ ἀνθρώπου· ὅσο *περισσότερο* *μάλιστα* ἐντάσσουν στὴν *καθημερινή* τοὺς *πρακτικὴ* τὸ *ἦθος* καὶ τὴν *ἐμμέλεια* του, *ἀνεξαρτήτως* τῶν *θεωρητικῶν γνώσεών τους*, τόσο *βαθύτερα* ἐκτιμοῦν καὶ *σέβονται* τὴν *θαλπωρὴ* καὶ *στοργὴ* τῆς *μητέρας* τους, ὡς *πρῶτο* καὶ *κύριο βῆμα* στὴν *γνησίᾳ ἔκφραση* τῆς *ἐρωτικῆς* τοὺς *διαθέσεως*...

Ἡ ἔστω καὶ πρόχειρη ἀνάγνωση τῶν πατέρων τῆς ἐκκλησίας δείχνει τὶς πολλὰς ἀναφορὰς τοὺς στὸν ρόλο τῆς μητέρας στὴν οἰκογένεια καὶ στὴν κοινωνία, ἐνῶ οἱ συχνὰς στὴν Παναγία χρωματίζουν τὴν ὀρθόδοξη πίστη σὲ ὅλες τὶς ἐκφράσεις τῆς προέκτασής της εἶναι ἡ Παρθένος Μαρία στὴν ὀρθόδοξη οἰκογένεια, ἐνῶ ἡ ἴδια θεωρεῖται ὁ ἀκοίμητος φρουρὸς τῆς βασιλίδος τῶν πόλεων ἐπὶ χίλια τόσα χρόνια καὶ μάχεται στὰ τεῖχη της, δίπλα δίπλα μὲ τοὺς ὑπερασπιστὰς της, ὅπως ἀναφέρει ἡ λαϊκὴ δοξασία, ἀλλὰ καὶ πίστευαν οἱ κάτοικοί της ἐπὶ μακρόν. Φυσικὰ δὲν ἔλειπαν κι οἱ ἀκραῖες τυραννίαις γυναικῶν, αὐταρχικότητες στὴν καθημερινότητά τους, ὅπως τῆς Εἰρήνης τῆς Αθηναίας, κόρης γνωστῆς οἰκογενείας τῆς ἐποχῆς, ὡραίας καὶ εὐφυοῦς, καὶ τὴν ὁποία πῆρε σύζυγο στὸν υἱὸ του, Λέοντα Δ', ὁ αὐτοκράτωρ Κωνσταντῖνος ὁ Ε' ὁ Ἰσαυρος, ἡ κοπρώνυμος, ὅπως τὸν ἀποκάλεσαν οἱ εἰκονολάτρεις τὴν ἐποχὴ τῆς εἰκονομαχίας· ἔγινε ἀπ' τοὺς χειρότερους τυράννους τοῦ Βυζαντίου, τυφλώσασα καὶ τὸν υἱὸ τῆς Κωνσταντῖνο τὸν Στ', γιὰ τὴν ἄσκησιν τῆς προσωπικῆς της ἐξουσίας, ὅταν οἱ βασιλικοὶ νόμοι ὑπεγράφοντο, ὁ βασιλεὺς, Εἰρήνη...

Ἡ ἐξιστόρηση συγκεκριμένων περιπτώσεων δὲν ἀρμόζει στὸ παρὸν πόνημα, καθὼς δὲν ἔχει θέμα τοῦ τὴν μελέτη τῶν διαφορῶν καθεστώτων, παρὰ τὴν ἱστορικὴ πορεία τῆς νοοτροπίας καὶ τῆς συμπεριφορᾶς τοῦ ἀνθρώπου, καὶ μόνον ἐνδεικτικὴ εἶναι ἡ ἀναφορὰ κάποιων περιπτώσεων· ἡ ἔμφασις ὅλων τῶν Ἑλλήνων γραμματικῶν στὴν βαρῦτητα τοῦ ρόλου τοῦ ἥθους καὶ τῆς μουσικῆς ἀρμονίας συνοδεύεται πάντα μὲ τὸ χᾶδι τῆς μάνας καὶ τὴν ἀρχή, «βία γὰρ ἔρωτος οὐχ ἄπτεται»³⁴, κατὰ τὸν Ἀγάθωνα εἰς τὸ «Συμπόσιον» καὶ ὑπογραμμίζεται ἀπ' τὴν Διοτίμαν καὶ τὸν Σωκράτην, δηλαδὴ τὸν Πλάτωνα, κι αὐτὸ εἶναι σαφέστατη συμπληρωματικὴ πολιτικὴ στάση πρὸς τὴν ἀπουσία σαδομαζοχιστικῶν σκηνῶν στὴν κλασικὴ ἑλληνικὴ κοινωνία, τουλάχιστον γιὰ τοὺς ἐλευθέρους πολιτικῆς πρακτικῆς τοὺς δημότες της...

Ὁ ρόλος τοῦ ἥθους τοῦ ἀτόμου εἰς τὴν ἀνάδειξή του εἰς ἐλεύθερον πολίτην -ἂν καὶ ἀνελεύθερος πολίτης δὲν ὑπάρχει, ἀλλὰ λέγεται ὡς πλεονασμός-, ἀποδίδεται εἰς τὴν ἐπίδρασιν τῆς μουσικῆς ἀρμονίας κι εἰς τὴν ἀπόκτησιν ὑπ' αὐτοῦ ἀρμονικοῦ, ἐμμελοῦς κι ἐμμέτρου λόγου, μὲ τὴν ἀρχικὴ καλλιέργειά του ὑπὸ τῆς θαλπωρῆς καὶ τῆς στοργῆς τῆς μητρὸς, μαζὶ μὲ τὸ εὐρυθμὸ νανούρισμά του καὶ τὴν ἀναγνώρισιν τοῦ ρόλου τῆς γυναικὸς στὴν κοινωνία· ἀρρηκτὴ εἶναι ἡ διασύνδεσις αὐτῶν τῶν παραγόντων, τὸ ἐπαναλαμβάνουμε, στὴν διαμόρφωσιν τῆς πολιτικῆς ὄντοστος τοῦ ἀτόμου στὶς διαφορὰς φάσεις τῆς ἱστορίας. Ἡ διερεύνησίν τους, ὡς πρὸς τὶς δυνάμεις διαμορφώσεώς του, εἶναι πληρέστερη κι ἀντικειμενικότερη, ὅταν γίνεται ἐπὶ τῆ βάσει τοῦ συστήματος ἀξιών τῆς ἐποχῆς τους κι ὄχι ἐπὶ τῆ ἀξιολόγησιν κατὰ τὰ κριτήρια ἄλλης ἐποχῆς, ὅπως ἔγινε στὴν βικτωριανή, μὲ τὴν ὑπαγωγὴ ὅλων τῶν πολιτισμῶν στὶς ἀξίες της, δηλαδὴ, ἐκεῖνες τοῦ ὀρθολογισμοῦ τῆς βιομηχανικῆς κοινωνίας.

³⁴ Πλάτωνος, «Συμπόσιον», 196β.

Λόγος μέλος ἄρμονία καὶ ῥυθμός

Ἡ διατύπωση τοῦ Πλάτωνος, ὅτι λόγος μέλος ἄρμονία καὶ ῥυθμός, χαρακτηρίζει τὴν ἐλεύθερη πολιτικὴ πρακτικὴ τῆς ἀμέσου δημοκρατίας, ἄλλο ἂν ἐγράφη, ὡς ἀρμόζουσα στὸ ἦθος τῶν φρουρῶν τῆς πολιτείας του, συνάδει μὲ τὴν θαλπωρὴ καὶ τὴν στοργὴ τῆς μάνας, ἀλλὰ καὶ τὸ «βία γὰρ ἔρωτος οὐχ ἄπτεται», ὅπως καὶ μὲ τὶς ἄρχες τῆς, τὶς ὁποῖες θέσπισε ὁ Περικλῆς εἰς τὸν «Ἐπιτάφιόν» του· εἶναι ἢ προᾶξις, ὡς ἀρχὴ τῆς φιλοσοφίας του κι ἔχει ὡς συμπληρωμὰ τῆς, τὴν ἰσότητα ἢ ἀνεξαρτησία τῶν σχέσεων τοῦ πολίτου πρὸς τὸν θεόν του ἢ τοὺς θεοὺς του, τὴν ἀναγνώριση τῆς χαριέσεως καὶ ἐμμελοῦς Θράττης θεραπαινίδος καὶ τὴν ἀπόρριψη τοῦ μονήρους κι ἐκτὸς πόλεως φιλοσόφου, ὀρθολογιστοῦ ἢ ὄχι, «ταῦτὸν δὲ ἀρκεῖ σκῶμμα ἐπὶ πάντα ὅσοι ἐν φιλοσοφίᾳ διάγουσι. Τῷ γὰρ ὄντι τὸν τοιοῦτον ὁ μὲν πλησίον καὶ ὁ γείτων λέληθεν, οὐ μόνον ὅτι πράττει, ἀλλ' ὀλίγου εἰ ἄνθρωπός ἐστιν ἢ τί ἄλλο θρέμμα»³⁵. Ὁ συγγραφεὺς τοῦ τελειότερου συγγράμματός ὀλοκληρωτικῆς κοσμοθεωρίας στὴν παγκόσμια γραμματεία διαφοροποιεῖται πλήρως ἀπ' τὶς ἄλλες ἀπόψεις του ὡς «φιλόσοφος», περὶ ἰδέας κλπ, καὶ καταδικάζει, ὡς πολίτης πλέον, τὶς φιλοσοφικὲς σχολές, καὶ πρῶτα τὴν δική του. Ἀλλὰ αὐτὰ δὲν τὰ ἀναφέρει κἂν ἢ δυτικὴ σκέψη, ὅπως καὶ τὴν σύνδρομη σαφῆ βαρύτητα τῆς μουσικῆς ἄρμονίας στὴν ἐλεύθερη πολιτικὴ πρακτικὴ. Εἰσαγωγικὰ εἶναι αὐτά, γιὰ τὴν ἐπιστροφή στὴν ἐποχὴ μας.

Ἡ μεγάλη ἀλλαγὴ τοῦ Θαλοῦ τοῦ Μιλησίου στὴν ἀνθρώπινη κοινωνία, μὲ τὴν μεταφορὰ τοῦ πολιτικοῦ κέντρου τῆς ἀπ' τὸ ἱερατεῖο καὶ τὴν ἱεραρχικὴ του δομὴ στὴν Ἀγορὰ καὶ στὸν ἀπλὸ ἄνθρωπο, ἔχει ἀλλάξει τὴν ὀργάνωσή της κι ἔχει ἐνισχύσει τὶς διεργασίες, γιὰ τὴν θέσπιση τῆς ἀμέσου δημοκρατίας, ὅπως προαναφέραμε· ἡ μελέτη τῆς πορείας αὐτῆς ἔχει γίνεαι ἀπὸ πλευρᾶς ἐξελίξεως τῶν θεσμῶν, μέχρι τὴν καθιέρωση τῆς ἀμέσου δημοκρατίας, τῆς κοινωνικῆς ζωῆς τῶν πολιτῶν τῆς, δραματικοὶ ἀγῶνες, καλλιέργεια γραμμάτων καὶ τεχνῶν, ἱστορία, ἀθλητικοὶ ἀγῶνες, καλὲς τέχνες, ἀλλὰ καὶ τῆς ἐλευθέρας πρακτικῆς αὐτῶν, ὡς ἀτόμων τῆς, γιὰ πρώτη φορὰ στὴν ἱστορία. Οἱ τρεῖς αὐτὲς διεργασίες, θεσμῶν, καθημερινῆς πολιτικῆς πρακτικῆς, ἀλλὰ καὶ προσωπικῆς ἐκάστου, ἀναδύονται ὡς ἀνάγκη ὅλων τῶν λαῶν κι ὄχι μόνο τῆς ἰδιαιτέρου ἱστορίας ὀλίγων ἐξ αὐτῶν, ὅπως καὶ τοῦ συνόλου τοῦ ἱστορικοῦ κόσμου, μὲ τὴν ψηφιακὴ τεχνολογία· ἐπιστρέφουμε στὴν πράξη στὴν διάκριση τῶν τριῶν μεγάλων πολιτισμῶν σὲ γενικὲς γραμμές: ἐκείνου τοῦ γραπτοῦ λόγου, γιὰ τὶς μονοθεϊστικὲς θρησκείες καὶ μὲ τέλος του τὸν ὀρθολογισμό, τὶς ἰδεολογίες καὶ τὸν βιομηχανικὸ ἄνθρωπο, ἐκείνου τῆς αἰσθητικῆς τῆς γραφῆς, μὲ ἐκκίνησή της τὸν

³⁵ Ὁ.ἀ. σελ. 19, κ.έ, γιὰ Θαλῆ, 19 κ.έ.

κινεζικό, κι εκείνου του προφορικού λόγου και της άρμονίας του, δηλαδή, του λόγου μέλους άρμονίας και ρυθμού, με κοιτίδα τόν έλληνικό και τόν ίνδικό και την άνοχη ή καλλιέργεια σχέσεων ίσοτιμίας με τούς θεούς τους και τούς λαούς της έλευθέρας έπιλογής των ιδεολογικών τους άρχων, δηλαδή της άνέσεως άμφισβητήσεως των...

Η μελέτη της τρίτης διεργασίας, της έλευθέρας πρακτικής των πολιτών της στην καθημερινότητά τους, όπως και του ρόλου του ήθους και της μουσικής άρμονίας, δέν έχει τύχει της προσοχής της δυτικής σκέψεως και φυσικά ούτε της παραδόσεως του γραπτού λόγου· ή έμφαση στην διάκριση αυτή έχει υπογραμμισθει πολλαπλως στο μυθιστόρημα, στην μουσική και στις καλές τέχνες κατά την ρωμαντική περίοδο και των έκφραστών της, Γιόχαν φόν Γκαίτε, Φρειδερίκος Σίλλερ, Βίκτωρ Ουγκώ, Λόρδος Βύρων, Ουίλλιαμ φόν Βιλαμόβιτς κι άλλοι πολλοί, κυρίως ποιητές και συγγραφείς, αλλά έχει διεισδύσει έλάχιστα ή καθόλου στην φιλοσοφική σκέψη· την ίδια εποχή ως συνάδουσα του όρθολογισμού έμφανίσθηκε ή συναφής θεωρία του έλληνορωμαϊκού πολιτισμού κι ή ίσοπέδωση της έλληνικής ιστορίας ως έχουσας ένιαίας διαδρομής με την ρωμαϊκή, χωρίς την άναγνώριση του σαφέστατου διαχωρισμού τους εκ μέρους όλων των παλαιών Έλλήνων και Ρωμαίων σοφών, αλλά κι ο έγκλωβισμός της μετέπειτα στην ρωμαϊκή επικάλυψη της, όπως τó έχουμε έπισημάνει άρκετές φορές.

“Η διερεύνηση της πορείας της δυτικής κοινωνίας συμπληρώνεται με τις διαπιστώσεις του Μάξ Βέμπερ· στην πράξη ο φιλόσοφος άρνεϊται την έννοια του έλληνορωμαϊκού πολιτισμού, κυρίαρχου τότε στη δυτική σκέψη, κι ίσως γι' αυτό την προσπερνάει, ή πιθανόν έπειδή δέν άπτεται και πολύ της προβληματικής του· μετά τόν μεγάλο πόλεμο, τά ένδιαφέροντα της εύρωπαϊκής φιλοσοφικής σκέψεως, άμέσως μετά την φρίκη των καταστροφών του και της άνόδου της σοβιετικής έξουσίας στη Ρωσία, ήταν άλλα, άν και ο Μάξ Βέμπερ ήταν σφοδρός πολέμιος της κομμουνιστικής ιδεολογίας. Περρασμένα αυτά...

Οί παρατηρήσεις του φιλοσόφου ένδιαφέρουν την προβληματική μας, ότι οί Έλληνες δέν είχαν άρχουσα τάξη αντίστοιχη με τούς εύγενεις της Ρώμης, την Σύγκλητο, οί όποιοι θεωρούσαν ως άπαξιωτική την άσκηση της μουσικής και του χορού, όταν εις την Ελλάδα, οί δύο αυτές τέχνες κατατάσσονταν ως κορυφαίες, μαζί με την ποίηση και τó δρᾶμα, εις την κοινωνικήν αξιολόγηση· ή ανάπτυξη, άλλωστε, της κλασικής λατινικής λογοτεχνίας, άρκετά αξιολόγου, έγινε ως στρατευμένη κουλτούρα την εποχή του Αύγουστου³⁶, και μάλλον του Άριστέιδου του Κοϊντυλιανού. Παραμένουν, όμως οί παρατηρήσεις αυτές μετέωρες και χωρίς συνέχεια, διότι και ή

³⁶ Όρα, εις τας «άναλύσεις» «Του Έμμελου», «Όρθολογισμός, ασύμβατος της μουσικής άρμονίας», σελ. 50, «Η επάνοδος του Απόλλωνος», σελ. 45 κ.έ., «Απ' τη μουσική στη γραμματική», σελ. 15, ό. ά. και «Οί μικροί βάρβαροι», σελ. 10, ό. ά.

σημασία τῆς μουσικῆς εἰς τὴν Ὀρθοδοξίαν ἔχει μελετηθεῖ ἐλάχιστα στὴ Δύση, ἐνῶ αὐτὴ ἀναφέρει τὴν ἐπίδραση τῆς μουσικῆς στὸ πολιτικὸ ἦθος· πολλὰ εἶχε διαισθανθεῖ, ὀλιγώτερα εἶχε ἀναπτύξει, «προσεκτικὰ ἀξιολογοῦσαν οἱ Ἕλληνες τὸ ἦθος τῆς μουσικῆς γιὰ πολιτικούς σκοπούς»³⁷. Ἡ ἀξιολόγηση τῶν ἀναφορῶν γίνεται ἐπιλεκτικῶς, διότι δὲν εἶναι δυνατὴ ἡ πλήρης ἀνάπτυξη τῶν θεμάτων στὰ πλαίσια τοῦ πονήματος τούτου, ἀλλὰ ἐνισχυτικὰ εἶναι ὅσα προσφέρουν οἱ ἔρευνες τῶν Αὐστριακῶν ἱστορικῶν καὶ μουσικολόγων, στὸ ἐκπληκτικὸ βιβλίον τους, «Ἱστορία τῆς βυζαντινῆς λογοτεχνίας»³⁸.

Ἡ πορεία τοῦ λόγου, τοῦ ζῶντος κι ἀρμονικοῦ, τοῦ προφορικοῦ, εἶναι ἐντελῶς διάφορη ἐκείνης τοῦ γραπτοῦ λόγου, τοῦ παγίου κι αἰώνιου Λόγου τοῦ Θεοῦ ἢ τῆς ἰδεολογίας, κι αὐτὴ ἡ διαφορὰ καταγράφεται στὴν ἑλληνικὴ παράδοση, ἀπὸ ὅποιον τὴν μελετᾷ, ἔστω κι ἐπιφανειακά· ἡ καθοριστικὴ διαφορὰ τῆς ἐστιάζεται εἰς τὸν λόγον, ἀπ' τὸ ἀποπνεόν ἦθος του καὶ τὴν ἐμμέλειάν του, τὰ ὁποῖα καὶ διαμορφώνουν τὴν πολιτικὴ νοοτροπία τοῦ ἀσκοῦντος αὐτὸν μέχρι τὸν τέταρτο π.Χ. αἰῶνα, ὅπως ἐπικρίνει, ὅσους ἔχουν ἐκπέσει τοῦ ἐλευθέρου ἦθους κι ἔχουν ὑποταγεῖ στὴν ἀχρεία καὶ κυνικὴ νοοτροπία, ἀλλὰ ὄχι ὅλους, καθὼς διατηρεῖται στὰ χαμηλὰ κι ἀνυπότακτα στρώματά του ἡ ἐμμέλειά του κι ἡ προσωδία του, κατὰ τὴν ἀξιολόγησή της ἀπ' τὸν Διονύσιον τὸν Ἀλικαρνασσεῖα, μὲ ἱστορικὴ ἀπόσταση τεσσάρων αἰώνων καὶ ριζικῶν ἀλλαγῶν τῆς ἑλληνικῆς καὶ ῥωμαϊκῆς κοινωνίας: «Τοῖς μὲν οὖν ἀρχαίοις ὀλίγου δεῖν πᾶσι πολλὴ ἐπίδοσις ἦν αὐτοῦ (τοῦ συντιθέναι δεξιῶς τὰ ὀνόματα), παρ' ὃ καὶ καλὰ ἐστὶν αὐτῶν τὰ μέτρα καὶ τὰ μέλη καὶ οἱ λόγοι. Τοῖς δὲ μεταγενεστέροις οὐκ ἔστι πλὴν ὀλίγων... Καὶ τί δεῖ τούτους θαυμάζειν, ὅπου γε καὶ οἱ φιλοσοφίαν ἐπαγγελλόμενοι καὶ τὰς διαλεκτικὰς ἐκφέροντες τέχνας οὕτως εἰσὶν ἄθλιοι περὶ τὴν σύνθεσιν τῶν ὀνομάτων ὥστε αἰδεῖσθαι καὶ λέγειν;»³⁹ «Εἰς τοὺς ἀρχαίους λοιπὸν ὀλίγον ὑστεροῦν ὅλοι σὲ καλὴ ἐπίδοσις (τῆς ἐπιδεξίου συνθέσεως τοῦ λόγου τους), γι' αὐτὸ κι εἶναι ἀρμονικὰ σὲ αὐτοὺς τὰ μέτρα καὶ τὰ μέλη καὶ οἱ λόγοι. Εἰς δὲ τοὺς μεταγενεστέρους δὲν ἰσχύει αὐτό, παρὰ σὲ ὀλίγους... Καὶ τί πρέπει θαυμάζειν σὲ αὐτούς, ὅπου μάλιστα κι οἱ ἐπαγγελλόμενοι τὴν φιλοσοφίαν καὶ τὴς διαλεκτικῆς λεγόμενες τέχνες τόσο εἶναι ἄθλιοι στὴν σύνθεσιν τῆς γλώσσης ὥστε εἶναι ντροπὴ καὶ νὰ τὸ ἀναφέρεις». Εἶναι ἀπόλυτος στὴν κριτικὴ του· πέραν τῆς ὀργῆς του γιὰ τὴν ἐξαχρείωση τῆς γλώσσης εἰσάγει καὶ τὸν ρόλο τοῦ ἦθους στὴν καθημερινὴ πρακτικὴ τοῦ ἀνθρώπου, ἐπικρίνων ὅλους ὅσοι ἐθεωροῦντο, ὅτι τηροῦν τοὺς κανόνες τῆς γραμματικῆς, ὅτι εἶναι ἄθλιοι στὴν σύνθεσιν τοῦ λόγου,

³⁷ Max Weber, ὁ. ἀ. σελ. 162, μετάφραση δική μου.

³⁸ Hebert Hugner, «Ἱστορία τῆς βυζαντινῆς λογοτεχνίας», ἐκδόσεις, «Μορφωτικοῦ Ἰδρύματος Ἐθνικῆς Τραπέζης», καὶ Christian Hannick, «Βυζαντινὴ μουσικὴ», τομ. Γ', κεφ. ΙΓ'.

³⁹ Ὁ.ἀ., σελ. 20, 21.

«ὥστε αἰδεῖσθαι καὶ λέγειν», ὥστε νὰ εἶναι ντροπὴ καὶ νὰ τοὺς ἀναφέρει: «Πολλοὶ γοῦν ποιηταὶ καὶ συγγραφεῖς φιλόσοφοί τε καὶ ῥήτορες λέξεις πάνυ καλὰς καὶ πρεπούσας τοῖς ὑποκειμένοις ἐκλέξαντες ἐπιμελῶς, ἀρμονίαν δὲ αὐταῖς περιθέντες εἰκαίαν τινὰ καὶ ἄμουσον οὐδὲν χρηστὸν ἀπήλαυσαν ἐκείνου τοῦ πόνου. Ἔτεροι δ' εὐκαταφρόνητα καὶ ταπεινὰ λαβόντες ὀνόματα, συνθέντες δ' αὐτὰ ἡδέως καὶ περιττῶς πολλὴν τὴν ἀφροδίτην τῷ λόγῳ περιέθηκαν».⁴⁰ Μᾶς λέει, ὅτι «πολλοὶ λοιπὸν ποιητὲς καὶ συγγραφεῖς καὶ φιλόσοφοι καὶ ῥήτορες ἐπέλεξαν ἐπιμελῶς πολὺ καλὰς λέξεις καὶ ἀντίστοιχες τῶν φράσεών τους, ἀλλὰ συνέδεσαν αὐτὲς μὲ ἀρμονία ἀστόχαστη, τυχαία καὶ ἄμουσο, ὅποτε τίποτε τὸ χρηστὸ δὲν ἀπήλαυσαν τοῦ κόπου τους. Ἄλλοι ὁμως χρησιμοποίησαν εὐκραταφρόνητη καὶ ταπεινὴ γλῶσσα, ἀλλὰ τὴν συνεδύασαν μὲ περιττὴ εὐφράδεια καὶ εὐχαρίστηση καὶ προσέθεσαν στὸν λόγο τους πολλὴν ἡδύτητα, ἀφροδίτην». Τὴν διατήρηση τοῦ ἤθους τους εἶχαν ἐξασφαλίσει, τῆς νοοτροπίας τους.

Τὸ ἤθος ἔχει κύρια πηγὴ τοῦ τοῦ οἰκογενειακοῦ μας περιβάλλον ἀπ' τὴν βρεφικὴ μας ἡλικία, ἀπ' τὴν μάνα μας καὶ τὴν γιαγιά μας, κι ἐνσταλάχθηκε μέσα μας ὡς ἡ κοινωνικὴ κι ἀργότερα ἡ πολιτικὴ ὀντότης μας· ἡ ἀποχώρησή πολλῶν στὰ βουνά, «ἀνοδίαίς» κατὰ τὸν Πολύβιον, ἀπετέλεσε σανίδα σωτηρίας τοῦ Ἑλληνισμοῦ, γιὰ τὴν διατήρηση τῶν παραδοσιακῶν ριζῶν καὶ θεσμῶν του, κοινωνικῶν καὶ πολιτικῶν, ὡς σαφεστάτης διαφοροποιήσεώς του ἀπ' τοὺς ἀντίστοιχους ῥωμαϊκοὺς, ὅπως τὸ ἀπέδειξε καὶ μὲ τὴν ἄρνησή του μεταφράσεως ἔστω καὶ μιᾶς φράσεως λατινικῆς λογοτεχνίας στὴν ἑλληνικὴ, μέχρι τὸ 1330· ἦταν ἡ πρώτη γλῶσσα τοῦ Χριστιανισμοῦ, μὲ ἀφετηρία τὸ *Εὐαγγέλιον*, διανθισμένη μὲ τὴν μουσικὴν τῆς ὑμνολογίας της. Οἱ δύο κρίσιμες διαφορὲς εἶναι, ἡ γενικὰ ἀποδεκτὴ ἀδυναμία κατανοήσεως τοῦ λόγου τοῦ Ἰησοῦ στὰ λατινικὰ καὶ οἱ δομικὲς δυσκολίες ἀποδοχῆς τῆς μουσικῆς του ἀρμονίας...

Ἡ συμβολὴ τῆς μουσικῆς ἀρμονίας στὴν διαμόρφωση ἡπίου καὶ διαλλακτικοῦ χαρακτῆρος δὲν ἔχει διερευνηθεῖ ἀρκετὰ ἢ μᾶλλον καθόλου στὴν δυτικὴ σκέψη, ὅπως τὸ ἀφήνουν νὰ ἐννοηθεῖ σαφέστατα ὁ Μᾶξ Βέμπερ κι ἄλλοι ρομαντικοὶ φιλόσοφοι, καθὼς δὲν ὑπάρχουν στὴν λογικὴ της οἱ ἐννοιες τοῦ ἤθους καὶ τῆς ἐμμελείας· ἡ καλλιέργεια τοῦ διαλόγου, ἀπ' τὸν ἀρμονικὸ λόγον τοῦ νανουρίσματος καὶ τῶν γλυκῶν λόγων τῆς μητέρας καὶ τῆς γιαγιάς, ἀποτελοῦν τὸ γόνιμο ἔδαφος τῆς ἀναδύσεως ἀργότερα τοῦ δημοκρατικοῦ διαλόγου καὶ τῆς ἰσηγορίας. Ὁ κύκλος τῆς πορείας ἀπ' τὴν ἄμεσο δημοκρατία καὶ τὴν ἰσηγορία της στὶς κοινότητες τῶν ψηλῶν βουνῶν καὶ στὸ δημοτικὸ τραγοῦδι κλείνει μὲ τὴν ἀναζήτησή τους ἀπ' τὴν ψηφιακὴ τεχνολογία καὶ τὴν ἀπαιτήσή της γιὰ δημιουργικὴ καὶ σύνθετη σκέψη ἐκ μέρους τοῦ παραγωγοῦ στὴν ἐργασία του καὶ στὴν καθημερινότητά του· ὁ ἐργάτης τῶν

⁴⁰ Ὅπου ἀν. σελ. 21, κ.έ.

«Μοντέρνων Καιρῶν» τοῦ Σαρλώ, πού ἔβλεπε τήν ρόγα τοῦ στήθους τῆς χοντρῆς κυρίας ὡς βίδα, τελειώνει καί παραχωρεῖ τήν θέση του εἰς τήν ἐμμελῆ καί χαρίεσαν θεραπαινίδα τοῦ Θαλοῦ, μέ τόν ἀρμονικό της λόγο καί τήν θαλπωρή καί στοργή ὡς μητέρα πλέον καί καθοριστικοῦ παράγοντος τῆς καθημερινότητός μας. Αὐτὲς ἦταν οἱ κύριες ἀρχές τῆς ἀμέσου δημοκρατίας, ἀναποσπάστου στήν ἔκφρασή της, ὡς λόγος μέλος ἀρμονία καί ρυθμός· ἄλλωστε, ἡ ἀναφορὰ εἰς αὐτὴν συμπληρώνεται, πάντα εἰς τήν ὀλοκληρωτικῆς δομῆς πραγματεῖαν τῆς «Πολιτείας», μέ τις ἀρχές, «εἶδος γὰρ καινὸν μουσικῆς μεταβάλλειν εὐλαβητέον, ὡς ἐν ὄλῳ κινδυνεύοντα· οὐδαμοῦ γὰρ κινοῦνται μουσικῆς τρόποι ἄνευ πολιτικῶν νόμων τῶν μεγίστων, ὡς φησὶν τε Δάμων καὶ ἐγὼ πείθομαι», καὶ «ἐλευθερίας δὲ καὶ φιλίας ἀληθοῦς τυραννικῆ φύσις ἀεὶ ἄγευστος».⁴¹ Τὴν λεπτὴν αὐτὴν κι εὐαίσθητον εἰς τὰς ἐννοίας της λογικὴν τοῦ Πλάτωνος ἀδυνατεῖ παρακολουθεῖσαι ὁ ὀρθολογικὸς καὶ βιομηχανικὸς ἄνθρωπος.

Τί μᾶς λέει ὁ Πλάτων, λίγο μετὰ τὴν ἀναφορὰ του, γιὰ τὴν ταύτιση, λόγου μέλους ἀρμονίας καὶ ρυθμοῦ: ὅτι, «ἡ ἀλλαγὴ οἰουδήποτε νέου εἶδους μουσικῆς εὐλαβητέον, πρέπει νὰ γίνεται μέ πολλή προσοχή, καθὼς τὰ πάντα κινδυνεύουν· ἐπειδὴ οὐδαμοῦ ἀλλάζουν οἱ τρόποι τῆς μουσικῆς χωρὶς τὴν ἀλλαγὴ τῶν βασικῶν νόμων τῆς πόλεως, τῶν συνταγματικῶν θεσμῶν θὰ λέγαμε σήμερα, ὅπως λέει ὁ Δάμων καὶ ἐγὼ πείθομαι» καὶ πέντε βιβλία μετὰ συμπληρώνει, «ἐλευθερίας κι ἀληθοῦς φιλίας ἡ τυραννικὴ φύσις εἶναι ἄγευστος, δὲν ἀντιλαμβάνεται οὔτε τὴν γεύση τους». Ἀνατρέπει, μέ τις δύο αὐτὲς ἀναφορὲς του στὴν πράξη, ὅλες τις ἄλλες θεωρίες του περὶ ιδεῶν καὶ ὀλοκληρωτικοῦ συστήματος, τοῦ τελειότερου, ὅπως εἶπαμε, στὴν ἱστορία. Ἡ ἀπλὴ προσέγγιση, καὶ πολὺ περισσότερο ἢ μελέτη, τῶν ἀναφορῶν περὶ τοῦ ρόλου τῆς μουσικῆς καὶ τοῦ ἥθους εἰς τὸν Πλάτωνα, εἶναι ἄγνωστες στὴν ἀκαδημαϊκὴ κοινότητα τῶν ἡμερῶν μας, ἐξ αἰτίας τῶν ῥωμαϊκῶν ριζῶν της, μέ ἐκκίνησή τους τὴν θεμελίωσή τους ἀπ' τὸν Ἅγιο Αὐγουστῖνο. Τὰ ἔχουμε ἐξηγήσει λεπτομερῶς εἰς τὴν «ἀνάλυσή» μας, «Ὀρθολογισμὸς, ἀσύμβατος τῆς μουσικῆς ἀρμονίας» πρωτίστως.

Ἡ διδασκαλία τοῦ πολυτονικοῦ, κατὰ τὴν χρησιμοποίησιν τῆς μικρογραμμάτου ἢ ἐπισερσυμένης γραφῆς, κατὰ τὸν ἔννατο αἰῶνα καὶ μετὰ τις κοσμογονικὲς ἀλλαγές τῆς εἰκονομαχίας, ἀπέβλεπε στὴν διατήρησιν τῆς ἑλληνικῆς παραδόσεως, ὅπως τὸ ὑπογραμμίζει ἐμμέσως πλὴν σαφῶς ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Εὐστάθιος· ἀλλὰ ἀπὸ τότε τὰ παιδιὰ τὰ διάβαζαν, τὰ ἀναγίνωσκαν, μεγαλοφώνως ἐπίσης, τὰ σημεῖα τονισμοῦ καὶ προφορᾶς πάνω στὸ κείμενο, ἀλλὰ καὶ τὰ ἐδιδάσκοντο ἐπίσης. Τότε ἔγινε κι ἡ μεταγλώττιση τῆς ἀρχαίας γραμματείας σὲ μικρογράμματη γραφή...

⁴¹ Πλάτωνος, «Πολιτεία», Βιβλ. Δ', 424γ καὶ Θ', 576α.

2

Ἡ βαρύτης τοῦ ρόλου τοῦ ἦθους καὶ τῆς προσφῶδίας κρίνεται καλύτερα στὴν καθημερινότητα ἐκάστης κοινωνίας κι ἀπὸ δευτερευούσης σημασίας, ἐκ πρώτης ὄψεως, γεγονότα, συμπληρωματικὰ πάντα πρὸς τὸν πολιτικὸ περίγυρό τους· τὸ 408 π.Χ. ἐδιδάχθη ὁ «Ὀρέστης» τοῦ Εὐριπίδου εἰς τὸ θέατρον τοῦ Διονύσου, μὲ τὸν ὑποκριτὴν Ἡγέλοχον στὸν ὁμώνυμο ρόλο του, ἀλλ' ὅταν ἐξέφρασε τὴν αἰσιοδοξία του γιὰ τὶς ἐπόμενες μέρες, μετὰ τὴν κατάθλιψή του, ἀπ' τὸν φόνου τῆς μητρὸς του,

ἐκ κυμάτων γὰρ αὐθις αὐ γαλήν' ὄρω,⁴²

ὁ ὑποκριτὴς πρόφερε λάθος, μὲ περισπωμένη στὸ γαλήν,

ἐκ κυμάτων γὰρ αὐθις αὐ γαλήν ὄρω,

οἱ θεατὲς ξέσπασαν σὲ εἰρωνικὰ γέλια, μόλις ἄκουσαν τὴν διαφορὰ τοῦ τόνου, ἀπὸ ψιλὴ σὲ περισπωμένη. Ποιοὶ ἦταν αὐτοὶ οἱ θεατὲς; ἓνα ἐλάχιστο μέρος τῶν καταταβεβλημένων Ἀθηναίων, μετὰ ἀπὸ 23 χρόνια πολέμου, φρικτοῦ λοιμοῦ, μὲ τὸ ἓνα τρίτο τῶν συμπολιτῶν τοὺς θύματά του, τὴν καταστροφικὴ ἥττα τῆς ἐκστρατείας τῆς Σικελίας, μὲ ἄλλο τόσο ποσοστὸ περίπου χαμένο, ἑπτὰ χρόνια πρὶν, καὶ τὴν πολύμηνη περιπέτεια τῆς ὀλιγαρχίας τῶν τετρακοσίων, μόλις τρία χρόνια προηγουμένως; Τὶς μέρες ἐκεῖνες, τὸ ἄνθος τῆς νεολαίας τοὺς ἦταν στὴν Σάμο κι οἱ περισσότεροι μάχιμοι φρουροὶ κι ἡλικιωμένοι μάλιστα στὰ τεῖχη ἀπέναντι στοὺς Πελοποννησίους τοῦ Δεκελικοῦ πολέμου.

Τὸ περιστατικὸ τὸ περιγράφει ὁ Ἀριστοφάνης, κατὰ τὴν διδασκαλία τῶν «Βατράχων», τρία χρόνια ἀργότερα, ὅταν προετοιμάζουσαν ὁ Διώνυσος κι ὁ θεράπων του Ξανθίας τὴν κάθοδό τους στὸν κάτω κόσμον:

Θάρρει· πάντ' ἀγαθὰ πεπράγαμεν,
ἔξεστί θ' ὥσπερ Ἡγέλοχος ἡμῖν λέγειν·
«Ἐκ κυμάτων γὰρ αὐθις αὐ γαλήν ὄρω».
Ἥμπουσα φρούδη.⁴³

⁴² Εὐρουπίδου, «Ὀρέστης», στ. 279.

⁴³ Ἀριστοφάνους, «Βάτραχοι», 302-305, 731 καὶ εἰς τὰς «ἀναλύσεις» «Τοῦ Ἐμμελοῦς» «Τούτοις τοῖς πονηροῖς χαλκίοις».

Ο μεγάλος κωμικός ποιητής και μεγαλύτερος πολιτικός κριτής τῆς ἀμέσου δημοκρατίας προετοιμάζει τοὺς θεατὲς του, δηλαδή τοὺς Ἀθηναίους, γιὰ τὴν χειρότερη κριτικὴ του, ὅτι ἔχασαν τὴν ἐλεύθερη πολιτικὴ πρακτικὴ τους κι ἀπεδέχθησαν ἐκείνην τῶν «πονηρῶν καὶ πονηρῶν», τῶν ἀχρείων στὴν πράξη· ἡ διδασκαλία τῶν «Βατράχων» γίνεται ἕναν χρόνο μετὰ τὴν τελευταία μεγάλη νίκη τῶν Ἀθηναίων εἰς τὰς Ἀργινούσας κι ἀμέσως ὕστερα τὴν καταδίκη σὲ θάνατο τῶν δέκα στρατηγῶν, εἰς τὰ Λήναια τοῦ 405 π.Χ. ἀλλὰ κι ἐνάμισυ ἔτος πρὸ τῆς συντριβῆς τοῦ στόλου τους εἰς τοὺς Αἰγὸς Ποταμούς κι τὴν παράδοσή τους ὀκτῶ μῆνες ἀργότερα εἰς τὸν Λύσανδρον. Συσσωρευμένα τὰ δραματικὰ γεγονότα:

Ἔχε θάρρος· ὅλα τὰ κάναμε σωστά,
ταιριάζει σ' ἐμᾶς αὐτὸ πὺν εἶπε ὁ Ἡγέλοχος·
«Γιατὶ μέσα ἀπ' τὰ κύματα αἰφνιδίως, τώρα βλέπω γάτα».
Ἡ Λάμια ἔφυγε.

Τὸν σαρκασμὸ του γιὰ τὴν πολιτικὴ ζωὴ τῶν Ἀθηναίων ἐκείνων τῶν τραγικῶν ἡμερῶν διατυπώνει εὐθαρσῶς ὁ μεγάλος κωμικός, κι τοὺς παρομοιάζει μὲ τὸν θεὸ νὰ φοβᾶται πολὺ περισσότερο ἀπ' τὸν ὑπῆρέτη του, ἀλλὰ αὐτὰ στὴν ἄλλη ἀνάλυση· ὡς ἀποστομωτικὸ ἐπιχείρημά του, γιὰ κάθε ἀντίθετη ἄποψη, προβάλλει τὴν προσωδία κι τὴν ἐμμέλεια τοῦ ἰδίου, μὲ αὐτονόητη εὐασθησία τῶν συμπολιτῶν του κι ἐπιβεβαιώνεται αὐτό. Ἡ χρήση, ὡς προφορᾶς και ἀκοῆς, τῆς διαφορᾶς τοῦ τόνου, τῶν πνευμάτων και τῶν χρόνων, ὅπως ὀξείας, βαρείας, και περισπωμένης, δασείας και ψιλῆς, μακροῦ και βραχέως χαρακτηρίζει τὸν ἐλεύθερο κι ἐνεργὸ πολίτη και τὸ ἐπιβεβαιώνουν οἱ κριτὲς προσφέροντάς του τὸ πρῶτο βραβεῖο.

Οἱ Ἀθηναῖοι ὑπετάγησαν εἰς τὸν ἀδυσώπητο και φιλόδοξο Λύσανδρο πὺν συνοδεία ἀυλητρίδων κατεδάφισε τὰ μακρὰ τους τείχη, ἀλλὰ δὲν ἐξηνδραποδίσθησαν τελικά, ὅπως ἤθελε ὁ ἀδίστακτος Σπαρτιάτης στρατηγός, ἐνῶ ἠρνήθησαν κι οἱ Ἐφοροὶ τῆς Σπάρτης, ἐπειδὴ δὲν ἠθέλησαν ἐξαφανίσει μία πόλη πὺν τόσα προσέφερε εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἀλλὰ κι οἱ στρατιῶτες τους, ὅταν τραγούδησαν, στὸ ἐνδιάμεσο συμπόσιο, τὸν ἀνάπαιστο ἀπ' τὴν «Ἡλέκτρα» τοῦ Εὐριπίδου, διδαχθεῖσα δέκα ἔτη πρῖν, πὺν τὸν ἄρχισε ἕνας Φωκεὺς ὀπλίτης, κι ὅλοι τότε ξέσπασαν σὲ κλάματα:

“Ὁ Πελοποννησιακὸς πόλεμος χάραξε τὴν μετάβαση ἀπ' τὸν ἐνεργὸ πολίτη στὸν ἀπράγμονα και στὸν ἀχρεῖο, ὄχι μόνου στὸ κλεινὸν ἄστου μὲ τίς ἐπιπτώσεις κι ἀπ' τὸν λοιμὸ, ἀλλὰ και σὲ ὀλόκληρο τὸν Ἑλληνισμό· ἦταν ἐντελῶς ἄλλος ὁ Ἕλληνας και ὁ Ἀθηναῖος πολὺ περισσότερο τοῦ 431 π.Χ. και ἄλλος τοῦ 403· ἡ καθημερινότητά τους

δὲν εἶχε σχεδὸν κανένα σημεῖο ἐπαφῆς, ὄχι μόνο στὴν πολιτικὴ πρακτικὴ, ἀλλὰ καὶ στὴν γλῶσσα περισσότερο, μὲ μοναδικὴ ἴσως ἐξαίρεση τὴν μουσικὴ καὶ τὴν ποίηση. Ἀπομονωμένη ζοῦσε γιὰ πολλὰ χρόνια ἡ Ἥλέκτρα, μᾶς λέει ὁ ποιητής, σὲ μιὰ φτωχικὴ καλύβα τοῦ πατέρα της, ἐξόριστὴ ἀπ' τὴν ἄκαρδη μητέρα της καὶ τὸν αὐταρχικὸ ἐραστή της καὶ σφετεριστὴ τῆς βασιλείας τοῦ Ἀγαμέμνονος· ὁ κορυφαῖος τοῦ Χοροῦ τῆς ἀναγγέλλει τὴν ἐπιστροφή τοῦ ἀδελφοῦ της, τῆς μοναδικῆς της ἐλπίδος. Ὁ Ὀρέστης ἀποδίδει τὴν δικαιοσύνη, σκοτώνει τὸν Αἴγισθο καὶ τὴν Κλυταιμνήστρα, καὶ πληρώνει αὐτὸς μὲ τὴν καταδίωξη τῶν Ἐρινύων γιὰ τὴν μητροκτονία· ἀλλοῦ μᾶς ὁδηγεῖ ὁ μῦθος, ἀλλὰ τὸ θέμα μας εἶναι ὅτι οἱ Πελοποννήσιοι, νικητὲς καὶ ἀδίστακτοι, καὶ οἱ σύμμαχοί τους, μὲ πολλὰ ἐγκλήματα γενοκτονίας στὸν πόλεμο, συγκινήθηκαν ἀπ' τὴν πάροδο τῆς Ἥλέκτρας. Δὲν εἶχαν χαθεῖ ὅλες οἱ κοινές τους ρίζες μὲ τοὺς ἄλλους Ἕλληνες· διατηροῦσαν ζωντανὴ τὴν ἐπικοινωνία τους, στὰ χορικά, ὡς τραγούδια τῆς ἐποχῆς, στὶς διονυσιακὲς ἐορτές..."⁴⁴

Ἄς ἐστιάσουμε τὴν προσοχή μας στοὺς Ἕλληνες ἐκείνης τῆς στιγμῆς τοῦ συμποσίου, τοῦ πότου· οἱ νικητὲς τοῦ πολέμου, ὑπερόπτες καὶ ὑπερφίαλοι, βρενθούμενοι, ἀπολάμβαναν τὰ τρόπαιά τους, μὲ τὴν συνοδεία ἀνλητριδῶν, ἀλλὰ καὶ συγκινήθηκαν μέχρι δακρύων ἀπ' τὴν ᾠδὴ τοῦ ἀναπαίστου τῆς «Ἥλέκτρας» καὶ τὸν τραγούδησαν ὅλοι τους σχεδόν, ὅπως γράφει ὁ Πλούταρχος, ἀπὸ στήθους, ἀλλὰ κι ἀποφάσισαν τὴν σωτηρία τῶν Ἀθηναίων, ἀποκλείοντες τὸν ἐξανδραποδισμό τους. Πόσοι ἦταν οἱ Ἀθηναῖοι κατὰ τὴν ὑποταγή τους; μᾶλλον γύρω στὸ ἓνα πέμπτο τοῦ πληθυσμοῦ τῆς πόλεως ἢ λιγώτεροι, τριάντα χρόνια πρὶν στὴν ἔναρξη τοῦ πολέμου, ὅλοι τους καταπτοημένοι καὶ σὲ κατάσταση ὀξείας καταθλίψεως, ὅταν μάλιστα τὶς ἐπόμενες μέρες εἶδαν, τοὺς Σπαρτιάτες, μὲ τοὺς τριάκοντα τυράννους, τοὺς ἐνδῶσαντες δικούς τους καὶ τοὺς ἀνθρώπους τους, τοὺς προδότες τους ποὺ ἀσκοῦσαν καὶ τὴν ἐξουσία, τοὺς ἔβλεπαν μὲ τὴν συνοδεία τῶν ἀνλητριδῶν, νὰ γκρεμίζουν τὰ μακρὰ τους τείχη κι οἱ ἴδιοι περίλυποι νὰ παρακολουθοῦν ἀπὸ μακρὰ. Παγκόσμιος πόλεμος ἦταν ὁ Πελοποννησιακὸς καὶ μὲ τὶς χειρότερες ἐπιπτώσεις στὴν πολιτικὴ πρακτικὴ τῶν συμμετεχόντων του. Μᾶλλον ὅμως ὁ Φωκεὺς δὲν συμμετεῖχε στὴν κατάπτυστὴ αὐτὴ σκηνὴ γιὰ τὸν Ἑλληνισμό, ὅπως κι οἱ «ὑποκριτὲς» τοῦ ἀναπαίστου τὶς προηγούμενες μέρες· δὲν ἦταν γενικὴ ἢ ἐξαχρείωση τοῦ ἠθους τῶν Ἑλλήνων, διαφορετικὰ θὰ εἶχαν ἐξαφανισθεῖ οἱ δραματικοὶ ἀγῶνες κι ἡ ἐμμελὴς γλῶσσα μαζί τους, μὲ τὴν προσῶδιά της καὶ τὶς σχέσεις ἰσοτιμίας μὲ τοὺς θεοὺς τους τοῦ Ὀλύμπου. Ἐξέπεσαν, ἀλλὰ ἐπέζησε τὸ ἦθος τους στὰ διάφορα στρώματα τῶν Ἀθηναίων...

⁴⁴ Ὁπου ἀν. σελ. 40, κ.έ.

Ταύτισις διανοίας καὶ λόγου

Ἡ ἔμφαση στὰ γεγονότα αὐτὰ τοῦ τέλους τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου καὶ τῆς καταλύσεως τῆς ἀμέσου ἀθηναϊκῆς δημοκρατίας μᾶς προσφέρει τὴν δυνατότητα ἀξιολογήσεως τῶν ἀλλαγῶν τῆς καθημερινῆς πρακτικῆς τῶν Ἑλλήνων τῆς ἐποχῆς ἐκείνης· ἔχουν καταγραφεῖ τὰ γεγονότα κι ἔχουν μελετηθεῖ ἀπ' τοὺς μετέπειτα σοφοὺς, ἀρκετὰ διεξοδικὰ μάλιστα, κι ἔχουν ἀξιολογηθεῖ συστηματικά, μὲ πρῶτο τὸν Πλάτωνα, μὲ τὴν ἔννοια, τοῦ «λόγος μέλος ἀρμονία καὶ ρυθμός» καὶ τὴν ἀρχή, «ἐλευθερίας καὶ φιλίας ἀληθοῦς τυραννικῆ φύσις ἀεὶ ἄγευστος», τὸν Ἀριστοτέλη, μὲ τὶς δικές του ἀρχές, «ἐν τυραννίδι οὐδὲν ἢ μικρὸν φιλίας», «ἐλεύθερος ἄνθρωπος ὁ αὐτοῦ ἔνεκεν καὶ μὴ ἄλλου ὄν» καὶ τὸ βιβλίον του, «Περὶ σοφιστικῶν ἐλέγχων», τὴν φιλοσοφία τῆς ψηφιακῆς ἐποχῆς, μὲ θέμα του τὸν ρόλο τῆς διανοίας, τοῦ νοός.

Ἡ μελέτη τῶν ἱστορικῶν γεγονότων, ὑπὸ τὴν ὀπτική τῆς κοινωνικῆς καὶ πολιτικῆς διαστάσεώς των, μᾶς ἐπιτρέπει τὴν ἀξιολόγησι τῶν ἐξελίξεων τῶν πολιτειῶν, μεγάλων ἢ μικρῶν, ὅπως συνήθως γίνεται στὴν ἱστορία, καὶ τὴν κριτικὴ ἐξέτασι τῶν πολιτευμάτων καὶ τῶν συνθηκῶν διαβιώσεως τῶν λαῶν τους, μὲ ζωντανὸ παράδειγμα τὴν ἑλληνικὴ ἱστορία. Ὁ Θουκυδίδης πρῶτος καθιερῶνει τὴν διαφορὰ αὐτή, καθὼς μελετᾷ τὶς συνθηκῆς ἀνταγωνισμοῦ Ἀθηνῶν καὶ Σπάρτης, ὡς πολιτικὰ συστήματα κι αὐτοκρατορικὲς διεκδικήσεις, ἀλλὰ ἐστιάζει τὴν προσοχή του καὶ στὴν διαφορὰ τοῦ ρόλου τοῦ πολίτου στὶς δύο πόλεις, δίδει τὸν ὅρισμό τῆς δημοκρατίας, ἀλλὰ καὶ τὴν διαφορὰ τῆς πρακτικῆς τοῦ πολίτου, ἐνεργός, ἀπράγμων κι ἀχρεῖος, μὲ τὴν αὐστηρότατη ἐπιτίμησι τῶν ἀκροτήτων τους, εἰς τοὺς ἐμφυλίους πολέμους, τὴν θανάτωσι τῶν Μηλίων, τὴν συμπεριφορὰ τοῦ Ἀλκιβιάδου καὶ τῶν ἄλλων δημαγωγῶν στρατηγῶν, Κλέωνος, Θηραμένους, Βρασίδου, Λυσάνδρου, ὅπως καὶ τὴν διαφθορὰ κι ἀπαξίωσι τῆς ἐμμελοῦς γλώσσης.⁴⁵ Ἀλλὰ, οἱ περισσότεροι δυτικοὶ σοφοὶ ἀποφεύγουν τὴν διερεύνησι τῶν γεγονότων, μὲ τὰ κριτήρια τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, καὶ τὴν ἐπιχειροῦν ὑπὸ τὴν παροπίδαν τῶν ἀξιῶν τῶν μετέπειτα δικῶν τους ἡμερῶν καὶ προδήλως πρώτης τῆς βικτωριανῆς, ἢ τὸν τελευταῖο καιρὸ τῶν ἀντιρατσιστικῶν ἀρχῶν τῶν ἡμερῶν μας! Φαινόμενα μᾶλλον παρακμῆς ἢ τέλους τοῦ ὀρθολογισμοῦ!

Αἱ Ἀθηναῖοι ἐπιβίωσαν, γιὰ δύο λόγους, ὅπως προαναφέραμε, γιὰ τὴν πολιτικὴ ὀριμότητα τῶν Ἐφόρων τῆς Σπάρτης καὶ τὴν συγκίνηση τῶν συμμάχων, παρὰ πότον, «πάντας ἐπικλασθῆναι, καὶ φανῆναι σχέτλιον ἔργον τὴν οὕτω εὐκλεᾶ καὶ τοιούτους ἄνδρας φέρουσαν ἀνελεῖν καὶ διεργάσασθαι πόλιν»· «ὅλοι τους ξέσπασαν σὲ κλάματα, καὶ τοὺς φάνηκε, ὅτι ἦταν ἄθλιο ἔργο τὴν τόσον ἔνδοξον πόλιν καὶ μὲ κορυφαίους

⁴⁵ Θουκυδίδου, Ἱστορία, Β', 37, 38, 40, 54, Γ', 82, Ζ, 63 καὶ ὁ.ἀ. σελ. 11-12.

ἀναδείξασα ἄνδρας νὰ τὴν ἐξανδραποδίσουν καὶ νὰ τὴν ἐξαφανίσουν». Ὁ φιλόσοφος τοῦ δευτέρου μ.Χ. αἰῶνος, ὁ Πλούταρχος, ἐκφράζει τὸν πόνο του καὶ ἐκεῖνον τῶν συμπολιτῶν του, γιὰ τὴν ἄλωση τῶν Ἀθηνῶν, μὲ βαθεῖα συγκίνηση, λιτὴ γλῶσσα καὶ εὐηχες φράσεις. Τί μᾶς λέει; ὅτι οἱ σκληραγωγημένοι κι ἀδίστακτοι στὶς μάχες Πελοποννήσιοι, στὶς κακουχίες, ἀλλὰ καὶ στὴν βία κατὰ τῶν ἀντιπάλων τους, κι ἰδιαίτερος τῶν Ἀθηναίων, τῶν ὁποίων ἀπέκοπταν τὸν δεξιὸ ἀντίχειρα τῶν συλληφθέντων αἰχμαλώτων, ὥστε νὰ δύνανται νὰ κωπηλατοῦν, ἀλλὰ νὰ μὴν ρίχνουν δόρυ, συγκινήθηκαν ἀπ' τὸν ἀνάπαιστο τοῦ Εὐρυπίδου· τὸν τραγούδησαν ὅλοι τους καὶ συζήτησαν μετὰ, μὲ τὸν Λύσανδρο παρόντα, καὶ τοῦ ἐπέβαλαν τὴν γνώμη τους, στὸν ἀγερωχο κι ἀδίστακτο στρατηγὸ, ὁ ὁποῖος μάλιστα μεθόδευε τυραννία στὴν Σπάρτη. Ἡ ᾠδὴ τοῦ ἀναπαιστού κι ἡ ἐμμελὴς γλῶσσα του τοὺς ἄλλαξε τὴν γνώμην, ἀλλὰ καὶ συνέβαλε τὰ μέγιστα στὴν διατήρηση τῶν βασικῶν θεσμῶν τους καὶ τῆς ἑναρμονίου λειτουργικότητός τους στὴν ἱστορία τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Δύσκολα βρίσκεται ἀνάλογη περίπτωση στὴν παγκόσμια ἱστορία.

Οἱ Ἀθηναῖοι κατὰ τὰ ἄλλα ὑπέστησαν τὴν μοῖρα τους, ἀλλὰ στὴν πόλιν τους κι ὄχι ὡς πουλημένοι στὰ σκλαβοπάζαρα δοῦλοι· ὁ Λύσανδρος συγκέντρωσε ὅλες τὶς αὐλητρίδες ἀπ' τὸ στρατόπεδο καὶ τὴν πόλιν καὶ κατεδάφισε τὰ μακρὰ τεῖχη, ἐνῶ ἐγκατέστησε τοὺς τριάκοντα τυράννους εἰς τὰς Ἀθήνας, μὲ ἀρχηγὸ τους τὸν Κριτία, μαθητὴ τοῦ Σωκράτους, καὶ τοὺς δέκα στὸν Πειραιᾶ, μὲ τὶς γνωστὲς τραγικὲς συνέπειες. Ἀλλὰ, πολὺ σύντομα ὀργανώθηκε ἡ ἀντίσταση τοῦ Θρασυβούλου, μὲ λίγες δεκάδες ἄνδρες στὴν Φυλὴ καὶ μέσα σὲ ὀκτῶ μῆνες ἡ πτώση τῆς τυραννίας, μὲ τὴν ἐργῶδη προσπάθειά τους μετὰ ἀνακάμψεως τῆς πόλεώς τους ἀπ' τὰ συντρίμια τῆς.

Τὸ ἐνδιαφέρον εἶναι, ὅτι κι αὐτὰ τὰ τραγικὰ χρόνια, χωρὶς στόλο καὶ στρατό, χωρὶς δυνατότητες ἀμύνης, σὲ ἐσχάτη κοινωνικὴ κι οἰκονομικὴ ἐξαθλίωση, συνέχισαν κανονικὰ τοὺς δραματικούς, μουσικούς, χορικούς κι ἄλλους θεατρικούς ἀγῶνες τους· ἔδειξαν ὅτι εἶχαν τὴν ἄνεση παρουσιάσαι νέους ποιητές, ἴσως ὄχι τῆς ποιότητος τῶν παλαιῶν, ἀλλὰ διατήρησαν ζωντανούς τοὺς θεσμούς τους καὶ τοὺς μετέφεραν στοὺς ἀπογόνους τους, ὡς ἐλάχιστη συνεισφορὰ μετὰ τὰ τόσα λάθη τους.

Τὰ σχόλια τοῦ Ἰωάννου Συκουτρῆ εἰς τὸν πρόλογον τοῦ Συμποσίου ἀποδίδουν καλύτερα τὴν αἴσθησιν συντριβῆς τῶν Ἀθηναίων: «Ποτὲ εἴσοδος νέου αἰῶνος δὲν ἦτο τόσο αἰσθητὴ εἰς τοὺς ἀνθρώπους, ὅσον ἡ ἑναρξίς τοῦ 4. αἰῶνος εἰς τοὺς Ἀθηναίους τὸ 400». Ἀλλὰ, ἀλλαγὴ ἐποχῆς εἶναι κι ὄχι αἰῶνος, διότι εἶχαν ἄλλη χρονολόγησι οἱ Ἕλληνες τῆς ἐποχῆς· ἡ αἴσθησις τῆς συλλογικῆς ἐνοχῆς ἦταν διάχυτη κι ὁδήγησε τοὺς Ἀθηναίους εἰς τὴν καταδίκη τοῦ Σωκράτους, τοῦ «μὺνὸς τινος... ὑμᾶς ἐγείρων»...

2

Αυτή την εποχή έλαβαν όριστική μορφή τὰ δύο κύρια ρεύματα τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης, δημιουργικῆς, ἐμμελοῦς ἐκφράσεως ἢ ἀχρείας, σκοταδιστικῆς, βαρβάρου καὶ τῆς ἀναποσπάστου μαζί τῆς πολιτικῆς πρακτικῆς, ἐλευθέρας ἢ ὑποτακτικῆς, δουλικῆς· τὸ ἓνα ἐκφράζει τὴν ἀδιάσπαστη ἐνότητα, λόγου μέλους ἀρμονίας καὶ ρυθμοῦ καὶ τὸ ἄλλο, τὸν ἐκφυλιστικὸ καὶ ἀνελεύθερο λόγο. Οἱ ἀναφορῆς πολλῆς κι οὐσιαστικῆς, τὸν τέταρτο αἰῶνα, ὅσο διεισδύει ἡ διάβρωση τοῦ ἀπράγμονος στὴν πολιτικὴ ζωὴ καὶ βιώνει στὸ τέλος τοῦ τὴν ἐπιβολή του, μαζί μὲ τὸν ἀχρεῖο καὶ τὸν κυνικό, κατὰ τὴν ρωμαϊκὴ κατάκτηση· ὅλοι οἱ πνευματικοὶ ἡγέτες τῆς ἐποχῆς ὑπογράμμισαν τὴν διαφορὰ στὴν πολιτικὴ πρακτικὴ τῶν Ἑλλήνων κι ἰδιαίτερος τῶν Ἀθηναίων, ἄλλοι εὐθέως, ὅπως ὁ Ἀριστοφάνης κι ὁ Ἴσοκράτης, ἀλλὰ κι ὁ Ἀριστοτέλης, κι ἄλλοι ἐμμέσως, πλὴν εὐθαρσῶς, ὅπως ὁ Πλάτων κι οἱ δικανικοὶ ῥήτορες.

Ὁ λόγος διαμορφώνει τὴν γένεση τοῦ ἀτόμου καὶ τὴν ἀνάδειξή του σὲ ἐλεύθερο πολίτη, ἢ σὲ ὑποτακτικὸ καὶ δούλο· ἡ ἐμβάθυνση τῆς μελέτης τοῦ θέματος σὲ πολλῆς λεπτομέρειες τῆς παρακμῆς τῆς ἀμέσου δημοκρατίας καὶ τῆς κατακτῆσεως τῶν Ἀθηνῶν ἀπ’ τὸν Λύσανδρο, μᾶς ἐπιτρέπει τὴν διασάφισή τους, ἂν κι αὐτὲς εἶναι ἐλάχιστες, σὲ σύγκριση μὲ τὶς πραγματικῆς. Ὁ Ἀριστοτέλης ἐπιχειρεῖ πληρέστερη παρουσίαση τῆς ἐκπτώσεως, ἔστω κι ἂν δὲν εἶναι Ἀθηναῖος πολίτης, μέτοικος ἦταν, κι ἴσως γι’ αὐτὸ οἱ παρατηρήσεις του εἶναι βαθύτερες· μὲ τὴν ἐκ τῆς πολιτικῆς ἀποστάσεως ὀπτικῆ, ἀπουσίας προσωπικοῦ συναισθηματισμοῦ περισσότερο, καὶ ἀνιδιοτελοῦς θεωρήσεως τῶν ἱστορικῶν καὶ τρεχόντων γεγονότων, μᾶς παρέχει σαφέστερη εἰκόνα τῆς ἐξελίξεως τῆς πορείας τῆς ἐλευθέρας πολιτικῆς πρακτικῆς, ἀπὸ ὅσους εἶχαν ἐμπειρία τῆς ἀσκήσεώς της καὶ τῆς ἐκπτώσεώς της μέχρι τὸ τέλος τῆς ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς, σὲ ἀπράγμονα καὶ ἀχρεῖο, μᾶλλον ἐπειδὴ ἀπουσίαζε τὸ πάθος τῆς προσωπικῆς ἀντιδικίας στὴν ἐξέλιξη τῶν γεγονότων· ταυτοχρόνως δὲν συμμετεῖχε καὶ τῆς ἐκπτώσεως τοῦ λόγου τους, στὶς πολιτικῆς ἀντιδικίες τους, στὴν γλώσσα τῶν ἀνθρώπων της, ὅπως καὶ τῆς ἐξαχρειώσεως τῆς ἑλληνικῆς, μὲ τὴν ἀπόδοσή της, γιὰ τὶς ἀνάγκες τους, τῶν «ἀνελευθερίας καὶ ὕβρεως ἢ μανίας καὶ ἄλλης κακίας», κατὰ τὸν Πλάτωνα ἢ «τὰ ἄγρια μέλη λέξει πεποιημένα παραπλησία τοῖς κρωγμοῖς τῶν τραχὺ βοώντων ὀρνίθων ἄδοντας κι εὐφραινομένων ἐπὶ τοῖς μέλησιν», τοῦ ἀντοκράτορος Ἰουλιανοῦ, γιὰ τοὺς ὑπὲρ τὸν Πῆνον βαρβάρους, δηλαδὴ τοὺς Σάξονας⁴⁶, καὶ μὲ ἄμεση ἀναφορὰ στοὺς Ἀρειανούς τῆς Ἀντιοχείας. Ἡ ποιοτικὴ ὁμοιότης τους ἦταν ἐμφανέστατη κι ἡ πρακτικὴ τους ταυτόσημη.

⁴⁶ Ὅρα, εἰς τὰς «ἀναλύσεις» «Τοῦ Ἐμμελοῦς», σελ. 19, «Ὁρθολογισμός, ἀσύμβατος τῆς μουσικῆς ἀρμονίας», σελ. 19, 52, 53.

Ἡ μελέτη τῶν δύο ἐποχῶν, μὲ τὴν διαφορὰ τους ὀκτῶ αἰῶνων περίπου, μετράει ἐπειδὴ στὴν ἐποχὴ τοῦ Ἰουλιανοῦ ἐμφανίζονται οἱ πρῶτες ἐνδείξεις ἄλλης πολιτιστικῆς καὶ πολιτικῆς ῥωμαϊκῆς παρουσίας, ἀνεξαρτήτου ἀπ’ τὴν ἑλληνικὴ, ἀφοῦ ὁ αὐτοκράτωρ εἶχε καθιερώσει τὴν ἑλληνικὴ ὡς ἐπίσημη γλῶσσα· ἀλλὰ ὁ Ἅγιος Ἀύγουστίνος εἶναι ἡ ἀρχή, μὲ τὴν οὐσιαστικὴ διαφοροποίησή του ἀπ’ τὴν ἑλληνικὴ γλῶσσα, ἔστω κι ἂν χρειάσθηκαν ἄλλα ἑπτακόσια χρόνια, γιὰ τὴν θεμελίωσή της ὡς αὐτονόμου πόλου τοῦ Καθολικισμοῦ, μὲ τὴν ἀπογαλάκτωσή του ἐκ τῆς γνησίας χριστιανικῆς πίστεως τῆς Ὁρθοδοξίας, τὸ σχίσμα καὶ ἐπιστέγασή του, ἄλλους τόσους αἰῶνες μετὰ, μὲ τὸν ἑλληνορωμαϊκὸ πολιτισμὸ. Οἱ περιπέτειες ἐκ τοῦ σχίσματος τῶν χριστιανικῶν ἐκκλησιῶν κι ἡ ὑποτονικότης τῆς Ὁρθοδοξίας τοὺς τελευταίους αἰῶνες, κυρίως στὸ ἀνεξάρτητο ἑλληνικὸ κράτος, εἶναι γνωστές, ἀλλὰ δὲν θὰ μείνουμε σὲ αὐτές, καθὼς τὸ κύριο πρόβλημα τῆς ἐποχῆς μας εἶναι ἡ ψηφιακὴ ἐπανάστασις κι οἱ ἐπιπτώσεις της στὴν ἀνθρώπινη δράση· ἡ μεταφορὰ τῆς ἐστίας τῆς ἐνεργείας καὶ κυρίως τῆς παραγωγικῆς καὶ πολιτικῆς διαδικασίας ἀπ’ τὴν ἐξειδίκευση τῆς χειρὸς εἰς τὴν ἀπόδοσις τῆς διανοίας, τῆς σκέψεως, τοῦ νοός, καθορίζει τὴν ζωὴ μας.

Ὁ Ἀριστοτέλης ἔχει ἐντοπίσει τὴν διάστασις αὐτὴ τῆς καθημερινῆς μας ζωῆς καὶ τὴν προβάλλει, ὡς κύρια διαφορὰ ἀπ’ τὸν διδάσκαλό του: «Οὐκ ἔστι δὲ διαφορὰ τῶν λόγων, ἣν λέγουσιν τινες, τὸ εἶναι τοὺς μὲν πρὸς τὸ ὄνομα λόγους, ἐτέρους δὲ πρὸς τὴν διάνοιαν».⁴⁷ «Δὲν ὑπάρχει δὲ διαφορά, ὅπως ἰσχυρίζονται μερικοί, ὅτι εἶναι ἄλλοι οἱ λόγοι πρὸς τὴν γλῶσσα κι ἄλλοι οἱ λόγοι πρὸς τὴν διάνοιαν»· τὸν Πλάτωνα ἐννοεῖ ὁ Σταγειρίτης, ὅτι εἶναι κάτι διαφορετικὸ ἢ διάνοια πρὸς τὴν γλῶσσα, τὸ ὄνομα, κι ὄχι ἡ ἴδια ἢ διαδικασία διαμορφώσεως τοῦ λόγου. Τελικὰ σχολιάζει τὴν ἐννοια τῆς ἰδέας καὶ προβάλλει τὴν εἰρωνεία του μὲ τίς λέξεις «αὐτοάνθρωπος» κι «αὐτοέκαστος», ὡς πρὸς τὴν ἀπόδοσις τῆς ἰδέας τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ ἀνθρώπου: «ἀπορήσειε δ’ ἂν τις τί ποτε καὶ βούλονται λέγειν αὐτοέκαστον, εἴπερ ἔν τε αὐτοανθρώπῳ καὶ ἀνθρώπῳ εἷς καὶ ὁ αὐτὸς λόγος ἐστὶν ὁ τοῦ ἀνθρώπου»· «θὰ ἀπορήσει δὲ κάποιος καὶ τὸ τί θὰ ἐπιθυμοῦν νὰ ποῦν αὐτοέκαστον, ὅπως καὶ ἔν τε αὐτοανθρώπῳ καὶ ἀνθρώπῳ ἕνας κι ὁ αὐτὸς λόγος εἶναι ὁ τοῦ ἀνθρώπου».

Ἡ διολίσθησις τοῦ λόγου, ἀπὸ ζωντανὸ κι ἐνεργό, ἔμμετρο, τῆς ἐμμελείας καὶ τῆς προσωδίας, σὲ θεϊκὸ κι ἰδεολογικὸ, ἄμετρο κι ἰσοπεδωτικὸ, μὲ κατάληξις τὸν «ἀνελευθερίας καὶ ὑβρεως», ἀρχίζει μὲ τὴν ἔκπτωσις τῆς καθημερινῆς πρακτικῆς τοῦ ἀτόμου καὶ τὴν ἐνδοτικότητά του σὲ ἀπράγμονα κι ἀχρεία πρακτικῆ· ἐπανάληψις εἶναι αὐτά, ἀλλὰ χρήσιμη. Σὲ ἱστορικὴ προσέγγισις ἔχουμε τὴν ἔκπτωσις στὸν πολιτισμὸ τοῦ γραπτοῦ λόγου καὶ τὴν ἀπομάκρυνσή του ἀπὸ τὸν ἑλληνικὸ τοῦ

⁴⁷ Ἀριστοτέλους, «Περὶ σοφιστικῶν ἐλέγχων», κεφ. Γ', (170β12-13) καὶ εἰς τὰς «ἀναλύσεις» «Τοῦ Ἐμμελοῦς», «Ὁρθολογισμὸς, ἀσύμβατος τῆς μουσικῆς ἀρμονίας», σελ. 13 καὶ «Ἠθικὰ Νικομάχεια», Βιβλ. Α', κεφ. ΣΤ', παρ. 5, (1096α34-36)

προφορικοῦ· ἡ θεωρητικὴ του θεμελίωση ὀλοκληρώθηκε μὲ τὸν Ἅγιο Αὐγουστῖνο κατὰ τὴν ἀνάδειξη τοῦ Χριστιανισμοῦ ὡς ἐπικρατοῦσης θρησκείας τῆς ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας, ἀλλὰ μὲ οὐσιαστικὴ παρανόηση τοῦ λόγου τοῦ Ἰησοῦ, ἐπειδὴ ὁ Καθολικὸς ἅγιος δὲν γνώριζε ἑλληνικά, δὲν τὰ ἔμαθε ποτέ του, κι ἔτσι μελέτησε τὸ Εὐαγγέλιο τὸν κρίσιμο τέταρτο καὶ πέμπτο μ.Χ. αἰῶνα ἀπὸ μετάφρασή του στὴν λατινικὴ, ὄχι καὶ τόσο γνήσια, τὴν «ἐνδεῆ καὶ βάρβαρο» γλῶσσα, κατὰ τὸν πατριάρχη Φώτιο, ἡ ὁποία ὀδηγεῖ σὲ σοβαρὴ παρερμηνεία τῆς διδασκαλίας τοῦ Χριστοῦ. Ἀλλὰ ἡ καθιέρωσή του, ὡς ἀκρογωνιαίου λίθου τῆς δυτικῆς σκέψεως, ἔγινε χίλια χρόνια ἀργότερα καὶ μετὰ τὴν κατάρρευση τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας...

Ἡ ἀπόλυτη ἐξάρτηση τῆς σκέψεως, τῆς διανοίας, τοῦ ἀνθρώπου ἀπ' τὴν ἀνώτερη λογικὴ ἢ ἰδέα τοῦ ἐπιβλήθηκε, μὲ τὸν πλέον ἀπόλυτο τρόπο, μὲ τὸν ὀρθολογισμό καὶ τὴν βιομηχανικὴ κοινωνία, μὲ συμπλήρωμά της, τὸν ἑλληνορωμαϊκὸ πολιτισμὸ, ὡς ἐκ τῶν ὑστέρων δικαίωσή τους. Ἀλλὰ αὐτὰ τὰ ἀνέτρεψε ὅλα ἡ ψηφιακὴ ἐπανάστασις. Ἡ Καθολικὴ ἐκκλησία, μὲ τὸν Ἅγιο Αὐγουστῖνο πρωτίστως, ἀγνόησαν ἢ ἀπαξίωσαν τὴν βαρύτητα τῆς μουσικῆς ἀρμονίας στὴν θρησκευτικὴ τελετουργία καὶ τῆς ἐμμελείας καὶ προσωδίας τῆς ἑλληνικῆς εἰς τὴν κατανόησιν τοῦ Λόγου τοῦ Ἰησοῦ, κι ὁ ὀρθολογισμὸς ἐδέχθη τὸν λόγον τοῦ Ἁγίου του ὡς ἀνώτερον Λόγον, ὑπεράνω τοῦ λόγου τοῦ ἀπλοῦ ἀνθρώπου, κι ἀπεδέχθη ἔτσι τὴν διαφορὰν ὀνόματος, γλώσσης, καὶ διανοίας, κατὰ τὸν Πλάτωνα στὴν πράξη, ἔστω κι ἂν δὲν εἶχαν διαβάσει σὲ βάθος τὸν Ἑλληνα φιλόσοφο· ἔτσι, ὁ πιστὸς τῆς θρησκείας ἢ τῆς ἰδεολογίας ἀκολουθοῦσε τὰς ἐντολάς τους, στὰ στενὰ πλαίσια τῶν ἐπιλογῶν τους κι ἐπεδίδετο στὴν οἰκονομικὴ ἀνάπτυξη καὶ στὴν παραγωγικὴ τελειοποίηση, μὲ τὴν ἐξειδίκευση τῆς χειρός του, καὶ τὴν συνυφασμένη αὐξηση τῆς παραγωγικότητός του. Ἀλλὰ, ἡ ἀνάπτυξη αὐτὴ σημαίνει ἐφαρμογὴ τῶν μεθόδων τῆς «βαναύσου καὶ μισθαρνικῆς ἐργασίας», στὴν τέχνην καὶ στὴν μάθησιν, ὅσες «ἄχρηστον ἀπεργάζονται τὸ σῶμα τῶν ἐλευθέρων ἢ τὴν ψυχὴν ἢ τὴν διάνοιαν», κι οἱ ὁποῖες, «ἄσχολον γὰρ ποιοῦσι τὴν διάνοιαν καὶ ταπεινήν»⁴⁸, κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη, χωρὶς θαλπωρὴ καὶ στοργὴ ἀπ' τὴν μητέρα του καὶ τὴν σύζυγο του, κατὰ προέκταση· ὁ παραγωγός, ὡς ἐφευρέτης καὶ ἀποδοτικὸς ἐργάτης τῆς παραγωγῆς ἐν σειρᾷ, τῆς γραμμῆς συναρμολογήσεως τοῦ Χένρυ Φόρντ τῆς Ἀμερικῆς ἢ σταχανοβίτης τῆς σοβιετίας, δὲν ἔχει δική του σκέψη, παρὰ μόνον τὴν ὑπακοή του στὸ πρόγραμμα καὶ γιὰ τίποτε ἄλλο, ὅπως ὁ Σαρλὼ δὲν γνωρίζει τὸ γυναικεῖο στήθος. Ὁ βιομηχανικὸς κόσμος εἶναι κλειστὸς κι ἐρμητικὰ σφραγισμένος, σὰν τὶς πιὸ μονολιθικὲς καὶ μονοθεϊστικὲς θρησκείες καὶ ἰδεολογίες τῆς ἱστορίας.

⁴⁸ Ἀριστοτέλους, «Πολιτικά», Βιβλ. Η', κεφ. β, παρ. 1, (1337β9-14)

Ἡ προσέγγιση καὶ ἡ χρῆση τῆς ψηφιακῆς τεχνολογίας στὴν ἐποχὴ μας χαρακτηρίζει καὶ τὴν *ἀνεση ἐκάστου λαοῦ* στὴν ἀποδοχὴ τῆς *ὡς τρόπου ζωῆς του* κι ὄχι μόνο *ὡς ἀπλοῦ ἐργαλείου ἢ μηχανῆς τῆς παραγωγικῆς διαδικασίας*: ἡ διαφορὰ αὐτὴ εἶναι ἡ *καθοριστικὴ*. Ὅταν οἱ *Δυτικοὶ* τὴν θεωροῦν *ὡς τετάρτη ἢ πέμπτη βιομηχανικὴ ἐπανάσταση* ἀναγνωρίζουν, ὅτι ἐντάσσεται τὸ ἄτομο στὴν *μονοσήμαντη λογικὴ τοῦ ὀρθολογισμοῦ* καὶ τῆς *βιομηχανικῆς κοινωνίας*, ἢ μᾶλλον καλύτερα ὅτι ἀδυνατοῦν κατανοῆσαι τὴν *φύσιν τῆς, ὡς νοητικῆς διεργασίας* τῆς σκέψεώς τους, ἢ καὶ ἀποδοχῆς τῆς *ὡς πολιτικῆς πρακτικῆς*, μὲ τὶς ἀλλαγές ποὺ ἐπιβάλλει στὴν ζωὴ μας καὶ στίς παραγωγικὲς ὑποχρεώσεις μας. Ὁ ὀρθολογισμὸς κι ἡ βιομηχανικὴ λογικὴ, τὸ ἔχουμε ἐπαναλάβει πολλές φορές, ἐπιβάλλει τὴν *ἀπόλυτη ὑποταγὴ ὅλων* εἰς τὰς *ἀνωτέρας ἀρχάς τους, θεϊκὰς ἢ ιδεολογικὰς*, χωρὶς οὐδεμίαν δυνατότητα ἀμφισβητήσεώς τους ἢ μᾶλλον διατυπώσεως ἔστω καὶ *παραλλαγῆς αὐτῶν*, παρὰ μόνο ὅσων ὑπόκεινται στὴν *λογικὴ τῶν βασικῶν τους δογμάτων*: ἡ *ψηφιακὴ ἐπανάσταση* ἐπιβάλλει, σὲ ἄλλη διάσταση, τὴν *ἀμεση κι εὐθειᾶ συμμετοχὴ ὅλων τους* στὴν *ἐπεξεργασία, διατύπωση κι ἐφαρμογὴ τῶν ἀρχῶν τους*, ἢ μᾶλλον καλύτερα *θεσπίσεως κι ἀποδοχῆς εὐαισθητῶν* καὶ *εὐελίκτων ἀρχῶν καταλλήλων* πρὸς τὴν *ἐφαρμογὴ τους* συνολικὰ σὲ μία κοινωνία ἢ σὲ ἐπιμέρους τομεῖς τῆς. Οἱ δύο ἄνθρωποι, ὁ βιομηχανικὸς κι ὁ ψηφιακός, δὲν ἔχουν οὐδεμίαν ἐπαφὴν μεταξύ τους στὸν τρόπο σκέψεώς των καὶ δράσεώς των ἐντὸς τῆς κοινωνίας τους, εἶναι σὰν τὶς ἀσύμβατες εὐθειῖες στὸν *χῶρο*, γνωστὸ αὐτό.⁴⁹

Ἡ μελέτη τοῦ ρόλου τοῦ ἤθους, τῆς μητρικῆς θαλπωρῆς καὶ τῆς στοργῆς τῆς, *ὡς ἐκκινήσεως* κι *ὡς ἀναποτρέπτου συμπληρώματος* τῆς *ἐπιδράσεως* τῆς μουσικῆς ἀρμονίας στὸν χαρακτήρα τοῦ ἀνθρώπου, ἀποδεικνύει, ὅτι αὐτὲς συμβάλλουν στὴν *διαμόρφωση διαλλακτικῆς καὶ διαλεκτικῆς προσωπικότητος* καὶ στὴν ἀπόρριψη τῆς *βιαίας* κι *αὐταρχικῆς ὡς ἀσυμβιβάστου διαδικασίας*: οἱ ἀριδάκρυες ἄνδρες τοῦ Ὀμήρου κι ὁ δακρύων Περικλῆς εἰς τὴν Ἡλιαίαν δὲν εἶναι *τυχαῖα φαινόμενα* στὴν ἐποχὴ τους, παρὰ *συνήθη* καὶ *συχνὰ* στὴν κοινωνία τους, ὅπως τὰ ζοῦμε καὶ στίς μέρες μας, μὲ τὰ ἀνδρικὰ δάκρυα πολλές φορές, *πιὸ δραματικὰ* καὶ *πιὸ συγκινησιακὰ* ἀπ' τὰ *γυναικεῖα*, καθὼς εἶναι ἐμποτισμένα εἰς τὴν *μνήμη τῶν ἀνθρώπων* ἀπ' τὰ *παιδικὰ δάκρυά τους* καὶ τὴν *ἀπάλυνση τοῦ πόνου τους* ἀπ' τὸ *χάδι*, τὸ *φιλὶ* καὶ τὸ *νανούρισμα* τῆς *μάνας*, πάντα σὲ *δημοτικὸ ῥυθμὸ* στὴν *ἐλληνικὴ παράδοση* καὶ *ὀλοζώντανο* μέχρι τὶς μέρες μας. Οἱ *μονοθεϊστικὲς θρησκείες* κι οἱ *ὀλοκληρωτικὲς ιδεολογίες* ἔχουν ἀναδείξει *ὡς κοινωνικὸ πρότυπο*, τὸν *πανίσχυρο* κι *ἀπόμακρο ἄνδρα* ἀπὸ *κάθε εὐαισθησία*, *κοινωνικὴ* καὶ *πολιτικὴ*, *ἐπιβλητικὸ* κι *αὐστηρὸ* στὸ *ὑφός του*,

⁴⁹ Ὁ.ἀ. σελ. 18.

ἐνῶ ὁ Χριστιανισμὸς ἔδειξε τὸ οἰκεῖο καὶ φιλικὸ πρόσωπο τοῦ Ἰησοῦ, ὅπως οἱ Ὀλύμπιοι θεοί, μὲ τὸ προσιτὸ καὶ τὸ γλυκὸ τῆς μητρός του, ἀποπνέουσα τὴν θαλπωρὴ καὶ τὴν στοργή, ὄχι μόνον πρὸς τὸν υἱὸ τῆς, ἀλλὰ καὶ πρὸς ὅλους τοὺς ἀνθρώπους, ὅπως ὅλες οἱ μητέρες, θυμίζοντας εἰς ἐμᾶς τοὺς Ἕλληνας τὴν Ἥρα, τὴν Ἀθηνᾶ κι ἄλλες θεές. «Σὺν Ἀθηνᾶ καὶ χεῖρα κίνει», «καλὸς εἶν' ὁ ἀγιασμὸς, ἀλλὰ πάρε καὶ καμιὰ γάτα»...

Στὴν ἑλληνικὴ παράδοση -κι ὅταν λέμε ἑλληνικὴ παράδοση ἐννοοῦμε τὴν συνέχειά της ἀπ' τὸν Ὅμηρο μέχρι τὸν πέμπτο καὶ τὸν τέταρτο αἰῶνα, μὲ τὴν ἄμεση δημοκρατία θεσμό της, καὶ τὴν ἐπιβίωσή της μέχρι τὴν ρωμαϊκὴ κατάκτηση, μὲ τὴν φυγὴ της μετὰ στὰ ψηλὰ βουνά, ἀνοδίαις, καὶ τὴν συντήρησή της στὶς κοινότητες, μὲ τὴν σύμπλευση τῆς δημοτικῆς μουσικῆς της ἀρμονίας καὶ τοῦ ἠθους της στὴν Ὀρθοδοξία καὶ στὸ Βυζάντιο καὶ τὴν διατήρηση τῆς ἐλευθέρου πολιτικῆς νοοτροπίας μας-, ἡ θέση τῆς γυναίκας στὴν οἰκογένεια ἦταν σεβαστὴ κι ἐθεωρεῖτο, ἡ βάση τῆς συντηρήσεώς της, ἀνατροφῆς καὶ ἐκπαιδεύσεως τῶν παιδιῶν της· ἀπ' τὴν παιδικὴ τῆς ἡλικία ἡ κόρη ἐτύγχανε εἰδικῆς περιποιήσεως στὴν οἰκογένεια, ἔστω κι ἂν ἡ μάνα ἦταν ὑπερήφανη γιὰ τὸν γιό της, ἂν ἦταν καὶ πρωτότοκος· τὴν κόρη τὴν ἔπαιρνε μαζί της στὶς οἰκιακὲς κι ἀγροτικὲς ἐργασίες καὶ τὴν εἶχε ὑπὸ τὴν ἄμεση ἐποπτεία της καὶ γιὰ ἠθικοὺς λόγους, μὴν τυχὸν καὶ παραστρατήσει, ὅπως λέει ἐμπαικτικὰ στὸ δημοτικὸ τραγοῦδι, παραπονούμενη ἡ Βλαχοπούλα, «Γιατὶ ἔχω μάνα κι ἀδελφὸ μωρὲ Βλάχο!, ρὲ Βλάχο, ρὲ μπαμπέση, μὲ βάζουνε στὴν μέση...» Οἱ μελέτες δείχνουν ὅτι συνέβαιναν καὶ στὴν ἀρχαιότητα αὐτά, ἴσως σὲ μικρότερη κλίμακα, καθὼς δὲν ἴσχυε ἡ αὐστηρὴ χριστιανικὴ ἠθικὴ, ἀλλὰ στὶς οἰκίες οἱ κόρες κοιμόντουσαν μαζί μὲ τοὺς γονεῖς στὰ κύρια δωματιὰ τους καὶ τὰ ἀγόρια δίπλα μὲ τοὺς ὑπηρέτες ἢ θεράποντες. Αὐτὸ ἰσχύει ἀκόμη ἢ ἴσχυε τουλάχιστον μέχρι τὶς πρῶτες μεταπολεμικὲς δεκαετίες, ὅπως τὸ ζήσαμε στὰ ὑποστατικὰ τῶν παλαιῶν καμμένων σπιτιῶν μας· τὸ Καλοκαῖρι ἡ οἰκογένεια κοιμόνταν μέσα κι ὅταν εἶχε ἐπισκέψεις, τὰ ἀγόρια ἀπ' τὴν ἐφηβεία περισσεύαν, κι ἔπαιρναν ἀπὸ μιὰ κουβέρτα κι ἔψαχναν στὰ χωράφια ἢ στὶς πλαγιές, ὅπως ἂν ἡ μάνα ἔβρισκε κανὰ κομμάτι ὕφασμα στὸν πόλεμο γινόταν φόρεμα...

Τὴν ἐξέλιξη σὲ γενικὲς γραμμὲς τῆς ἠθογραφίας τῆς ἐποχῆς μας σκιαγραφοῦμε κι ὄχι ἐξονυχιστικά, παρὰ μόνον γιὰ τὴν παρακολούθηση τῆς ἰκανότητος προσαρμογῆς της στὴν ψηφιακὴ ἐποχὴ· ὅπωςδὴποτε μετράει κι ὁ παράγων, ὅτι δὲν ἐφαρμόσθηκε ποτὲ στὴν Ἑλλάδα ἡ ἐκβιομηχάνιση, γιὰ λόγους ποὺ εἶναι ἐκτὸς τοῦ ἀντικειμένου μας κι ἐπιδέχονται πληθώρας ἐρμηνειῶν, ἀλλὰ ἔτσι εἶναι κι ἀπομείναμε ἀγροτικὴ κι ἐμπορικὴ κοινωνία, μὲ συμπλήρωμά της κάποια βιομηχανία, ἀλλὰ μὲ τὸν καθοριστικὸ ρόλο τῆς ναυτιλίας καὶ τῆς ὁμογένειας τῶν παροικιακῶν κοινοτήτων. Ἡ ἀπουσία τῆς ἐκβιομηχανίσεως τυγχάνει τῆς ὑπογραμμίσεως τῶν ἀρνητικῶν πτυχῶν της, κυρίως ἀπ' τοὺς φραγκολάγνους θεωρητικὸς καὶ πολιτικὸς, ἀλλὰ καὶ

τῶν θετικῶν τῶν ἑλληνοκεντρικῶν, ὡς ἄμυνά μας στήν μονοσήμαντη λογική τῆς βιομηχανικῆς κοινωνίας· ἡ ἐπιβολή της ὡς τρόπος ζωῆς κι ἡ διείσδυσή της ὡς βιομηχανικῆς νοοτροπίας στήν καθημερινότητά μας ἦταν ἐλαχίστη καὶ μονομερής, σὲ ὀρισμένα στρώματα τοῦ Κολωνακίου καὶ τῶν καλῶν συνοικιῶν, τῆς φραγκίας, ὅπως τὰ ἔχουμε ἀναφέρει· στίς συνοικίες καὶ στὰ χωριὰ δὲν εἶχε πέραση καὶ πολὺ γρήγορα ἐξαχνώθηκε ἡ ἐπιρροή της, ὥστε κανεὶς δὲν τὴν θυμᾶται. Τὰ ἀπομεινάκια αὐτῶν εἶναι ἡ δόξα τοῦ κεκλασμένου ἀπ' τὴν διαπλοκή κι ἡ προβολή τῶν μὴ κυβερνητικῶν ὀργανώσεων, μὲ τίς ρίζες τους στὸν πρῶτο σοσιαλισμὸ καὶ τὰ γνωστὰ παρατρέγουδα, τὰ ὁποῖα δὲν τὰ θυμοῦνται οἱ νεώτεροι, ἀλλὰ οἱ παλαιότεροι τὰ ἔχουμε ζήσει στὸ πετσί μας! Ἦταν ἐλαχίστη ἡ διείσδυσή τους στήν κοινωνία, παρ' ὅτι οἱ φραγκολάγνες παρεμβάσεις τους ἀγωνίζονται γιὰ τὴν ἀναβίωσή τους, μάταιος κόπος!

Εἴτε ἦταν ἀτυχία εἴτε ὄχι, ἡ ἀπουσία τῆς ἐκβιομηχανίσεως τῆς Ἑλλάδος, μετὰ τὸν πόλεμο, συνέβαλε στήν ἀπαλλαγὴ μας ἀπ' τὴν διείσδυση στήν ψυχολογία μας τῆς μονοσημάντου βιομηχανικῆς λογικῆς· ὅπωςδήποτε τὸ θέμα δὲν εἶναι τόσο ἀπλό, ἀν καὶ ζήσαμε στὰ νιάτα μας τὴν δίψα τοῦ ἀμερικανικοῦ ὄνειρου καὶ μερικοὶ ἐξ ἡμῶν μὲ ἐπίσκεψή τους στίς Ἡνωμένες Πολιτείες, ἐπαγγελματικὴ ἢ ὄχι ἔχει δευτερεύουσα σημασία, καὶ θαυμάσαμε τὸν νέο κόσμο, ἀδιανόητο γιὰ τὴν μεταπολεμικὴ μας πατρίδα, κάτι τὸ ἐντελῶς ἄλλο ἀπ' τίς κακόηχες καὶ ἄμετρες ἀπομιμήσεις τῆς ρὸκ μουσικῆς στὰ μωσαϊκὰ τῶν καλῶν ἀστικῶν καὶ μεσοαστικῶν οἰκογενειῶν τῆς ἐποχῆς καὶ τῶν νέων μὲ ἀριστερὴ ἀπόκλιση. Ὅση ἐκβιομηχάνιση ἐπιτύχαμε τίς δύο πρῶτες μεταπολεμικὲς δεκαετίες, μὲ τὸ δεύτερο παγκοσμίως οἰκονομικὸ θαῦμα, μαζί μὲ τὴν θεαματικὴ ἀνάπτυξη τῆς γεωργίας μας, μετὰ τὸ γερμανικὸ, τίς ἐξαφάνισε ἐκ βάθρων ἀμφοτέρους εἴκοσι χρόνια μετὰ ὁ πρῶτος σοσιαλισμὸς, ἀλλὰ ἀποδεικνύεται, ὅτι δὲν ἄφησε ἴχνη μέσα μας ἡ δίψα τῆς ἀμερικανολατρίας, μὲ ἐξαίρεση τὴν φραγκολάγνα ἐπιδημικὴ ἰδεολογία ἀριστερᾶς κι ἀκροδεξιᾶς καὶ τὸ συντεχνιακὸ κράτος· τὰ ἀπόρθητα ὄχυρά μας τῆς μακραιώνου ἱστορίας μας, ἡ οἰκογενειακὴ καὶ κοινωνικὴ συνοχή, στὰ λαϊκὰ στρώματα τῶν συνοικιῶν καὶ τῶν χωριῶν ἰδιαίτερος, ἡ ζωογόνος ἀναζήτησις τῆς ἐσωτερικῆς ἐκφράσεώς μας μὲ τὴν δημοτικὴ, ἐκκλησιαστικὴ καὶ λαϊκὴ μουσικὴ, ἡ διατήρησις τῆς ἐμμελείας καὶ προσωδίας τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης, μὲ ὁδηγοὺς τοὺς προαιωνίους ρυθμοὺς της κι ἡ ἄκρα περιφρόνησις τῆς κοινοβαρβαρικῆς τοῦ Κολωνακίου καὶ τῶν βορείων προαστείων, εἶναι τὰ ἀπτὰ παραδείγματα· ἀλλὰ αὐτὲς οἱ ρίζες προσφέρουν τίς βάσεις γιὰ τὴν πάνδημη ἀποδοχὴ τῶν ψηφιακῶν μεταρρυθμίσεων καὶ τὴν μαζικὴ προσέλκυσις τῶν πολυεθνικῶν τους γιὰ ἐπενδύσεις στήν Ἑλλάδα κι ἀξιοποίησις τῆς δημιουργικῆς σκέψεως τῶν Ἑλληνοπαίδων, δηλαδὴ τοῦ λόγου τους, ὅπως τὸ ὁμολογοῦν ὅλοι τους.

«Ιουδαῖοι σημείον αἰτουῦσι καὶ Ἕλληνες σοφίαν ζητουῦσιν»

Ἡ διείσδυση τῶν πολιτικῶν διαστάσεων τοῦ ἤθους καὶ τῆς μουσικῆς ἀρμονίας ὑπεισέρχεται στίς πιὸ ἐσωτερικὲς πτυχὲς τῆς ἀνθρωπίνης ὑπάρξεώς μας καὶ τῆς κοινωνικῆς συμπεριφορᾶς της· ἀφορᾶ τὶς βαθύτερες ρίζες τῆς πολιτικῆς ὄντοῦτος ἐκάστου, ἐντὸς τῆς κοινωνίας του, τοῦ λαοῦ του, τῆς πόλεώς του, ἀλλὰ καὶ τῶν σχέσεών του μὲ τοὺς ἄλλους λαούς, στίς ἀνταλλαγὰς τους, πολιτικὲς, οἰκονομικὲς, κοινωνικὲς ἢ καὶ βίαιες, ἀναλόγως πρὸς τὴν περίπτωσιν. Στὴν ἀξιολόγησιν τῶν τριῶν μορφῶν πολιτισμοῦ ποὺ ἐμφανίσθησαν, ὅπως προαναφέραμε, στὴν ἀνθρώπινη ἱστορία, τοῦ γραπτοῦ πολιτισμοῦ, μὲ ἀφετηρία τὶς μονοθεϊστικὲς θρησκείες, ἰουδαϊσμός, χριστιανισμός, ἰσλαμισμός, τῆς αἰσθητικῆς τῆς γραφῆς, κινεζικὸς, μὲ ἔμφαση στὴν αἰσθητικὴ ἀπεικόνισιν τῆς ζωῆς, καὶ τοῦ προφορικοῦ λόγου, ἑλληνικὸς, μὲ ἀκρογωνιαῖο λίθο του, τὴν ἐμμέλεια τοῦ λόγου καὶ τὴν ἀδιάσειστη σύνδεσός του μὲ τὸ ἦθος τοῦ ἀνθρώπου, στηρίζεται αὐστηρῶς ἢ προβληματικὴ μας· ἡ μελέτη ὅμως τῆς βαρῦτητος τοῦ ἤθους καὶ τῆς μουσικῆς ἀρμονίας εἶναι ἀρκετὰ περιορισμένη, ἂν ὄχι καὶ ἀνύπαρκτη στὴν δυτικὴ σκέψιν. Αὐτὸ εἶναι τὸ μεγάλο χάσμα καὶ ἴσως τὸ ἀδιάβατο μεταξὺ τους· ἀλλὰ ἀποτελεῖ τὸ κύριον θέμα τῆς ἑλληνικῆς σκέψεως στὴν μακρόχρονη ἱστορία της, μὲ καθοριστικὸ τὸν ρόλο της στὴν περίοδο ἀπ' τὸν Ὀμηρὸ μέχρι τὸν τέταρτον αἰῶνα καὶ ἀποκορύφωσός της τὸν πέμπτον, ἀλλὰ διατηρήθηκε καὶ μετέπειτα, εἴτε στίς κοινότητες τῶν ψηλῶν βουνῶν καὶ στὸ δημοτικὸ τραγοῦδι, εἴτε στὴν ὀρθόδοξην ὑμνωδίαν καὶ στὴν παιδείαν τῶν Ἑλληνοπαίδων κατὰ τὸ Βυζάντιον, μὲ τὸν γενάρχη μας ποιητὴ ὡς βάση της στίς τρεῖς βαθμίδες της, πλαισιωμένη καὶ ἐμπλουτισμένη ἀπ' τὶς τριλογίαις τῶν τριῶν μεγάλων τραγικῶν καὶ τοῦ Ἀριστοφάνους, ὡς ἀδιάσπαστη ἐνότητα καὶ συνεπικουρούμενη ἀπ' τὴν ὑπόλοιπην γραμματείαν μας. Ἀνεξάντλητος εἶναι ὁ πνευματικὸς μας πλοῦτος.

Ἡ ὑπόμνησις, ἢ μᾶλλον ἡ ἐπανάληψις, τῆς ἀναφορᾶς αὐτῆς ἔχει τὴν σημασίαν τῆς συνδέσεώς της μὲ τὴν ἐπιβίωσιν καὶ διατήρησιν τῆς πολιτιστικῆς καὶ πολιτικῆς μας παραδόσεως τὰ τρεῖς χιλιάδες αὐτὰ χρόνια, ἀνεξαρτήτως τῆς προϊστορίας της· στὴν λόγια καὶ στὴν προφορικὴν μας παράδοσιν εἶναι ὀλοζώντανη ἢ διατήρησός τους, ἔστω καὶ ἂν στὴν ἐπίσημην ἔχει παραμεληθῆ ἀπ' τὸ νεοελληνικὸ κράτος καὶ σχεδὸν ἔχει ἐξοστρακισθῆ, μετὰ τὴν σοσιαλιστικὴν καὶ τραμποκομμουνιστικὴν εἰσβολήν, ὅπως μὲ τὴν καθιέρωσιν τοῦ μονοτονικοῦ καὶ τὴν ἐπιβολὴν τῆς κοινοβαρβαρικῆς, τὴν ἀναθεώρησιν τῆς ἱστορίας, κατὰ τὰς ἐξ Ἑσπερίας διδαχὰς καὶ τὴν μαρξιστικὴν μονολιθικότητα, ἀλλὰ καὶ τὸ δόγμα, ὅτι, «ἡ ἀριστεία εἶναι ρετσινιά», καὶ τὴν καθιέρωσιν τῆς ἠσσονος προσπαθείας, μὲ τὸν ἐξοβελισμόν τῆς εὐγενοῦς ἀμίλλης καὶ τοῦ ἐλευθέρου πνεύματος καὶ τὴν ἀντικατάστασίν του ἀπ' τὸ ἔξωθεν δουρικὸν καὶ ὑποτακτικόν. Ὅλα αὐτὰ ἔχουν

παραγκωνισθεῖ κι ἐξοστρακισθεῖ ἀπ' τὴν ἐμμελῆ κι ἀρμονικὴ γλῶσσα τῶν συνοικιῶν καὶ τῶν χωριῶν, μὲ τὸ δημοτικὸ καὶ λαϊκὸ τους τραγοῦδι, μὲ τὴν συνοδεία καὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς. Ὁ χειρότερος γλωσσικὸς διχασμὸς τῆς ἱστορίας μας, ὅπως προαναφέραμε, παρεμβαίνει καὶ στὴν ἀντιμετώπιση τῆς ψηφιακῆς ἐπαναστάσεως· ἡ φραγκολάγνα ἐπίσημη θεωρία, μὲ τὴν ἄποψη τῆς τετάρτης ἢ πέμπτης βιομηχανικῆς ἐπαναστάσεως, τὴν ὑποβιβάζει ὡς δευτερεύουσα παρέμβαση στὴν καθημερινότητά μας, ὅπως γίνεται στὴν δυτικὴ κοινωνία, ἀναπόσπαστη μὲ τὴν κοινοβουλευτικὴ τῆς γλῶσσα, ἀλλὰ καὶ τὴν θεωρεῖ, ὡς ἐπαπειλοῦσα τὶς ἀτομικὲς μας «ἐλευθερίες», τὶς ὁποῖες ὑποτίθεται ὅτι προασπίζονται, τὸ ἱερατικὸ κι ἱεραρχικὸ κράτος, οἱ συντεχνίες καὶ τὰ συνδικάτα! Ἡ γνήσια ἑλληνικὴ παράδοση, μὲ τὸν ἐμμελῆ κι ἔμμετρο λόγο της, τὴν ἀποστρακίζει σκαιότατα, μὲ ἐφόδιά της, τὴν ἀναβίωση τοῦ ἐνεργοῦ πολίτου καὶ τοῦ ἀνθορμήτου δημιουργοῦ στὴν καθημερινότητά του, δηλαδή ὡς συνέχεια τῆς ἀνατροφῆς του ἀπ' τὸ νανούρισμα καὶ τὴν μητρικὴ θαλπωρὴ καὶ στοργή. Οἱ δύο κόσμοι εἶναι ἀσύμβατοι μεταξύ τους, χωρὶς δυνατότητες οὐσιαστικῆς ἐπικοινωνίας, παρὰ μόνο ἀμοιβαίας κι ἀπεχθοῦς ἀπορρίψεώς τους.

Ὁ ψηφιακὸς ἄνθρωπος εἶναι ἀσύμβατος μὲ τὸν βιομηχανικὸ σὲ ὅλες τὶς ἐκδηλώσεις τῆς ζωῆς του, δὲν ἔχει κανένα σημεῖο ἐπαφῆς μαζί του, ἔστω κι ἂν ἔχουν ζήσει προηγουμένως στὴν ἴδια κοινωνία· τὸ αἰσθάνονται, ὅτι εἶναι ἄλλοι ἄνθρωποι. Τρεῖς εἶναι οἱ κύριες διαφορὲς τους: Πρῶτον, θεωρητικὲς κι ἰδεολογικὲς, ὁ βιομηχανικὸς ἄνθρωπος αἰσθάνεται ἐκφραστὴς καὶ ἀπόστολος ἑνὸς ἀνωτέρω γραπτοῦ λόγου, τοῦ Θεοῦ Του ἢ τῆς Ἰδεολογίας Του, τῆς ἐσχατολογίας του, τὸν ὁποῖο ἀποδέχεται καὶ ὑπηρετεῖ μὲ θρησκευτικὴ εὐλάβεια, στὶς κύριες ἀρχές του· ὁ ἄνθρωπος, δηλαδή ὁ ἑαυτὸς του, εἶναι τὸ ἀντικείμενο τῆς ἀποστολῆς, ὁ φορέας της καὶ τὸ ὄργανο τῆς ιδέας της, ἐπομένως κι ὁ λόγος του εἶναι ἡ ἔκφραση της εἰς ἕκαστην συγκεκριμένην στιγμήν, δηλαδή, εἶναι τὸ ἀντικείμενο ἐκπληρώσεως τῆς Ἱερᾶς Ἀποστολῆς Της, χωρὶς οὐδεμία παρέκκλιση ἐξ αὐτῆς, ὅπως τὸ ἀπέδειξε τοὺς τελευταίους αἰῶνες. Ὁ λόγος τοῦ ψηφιακοῦ ἀνθρώπου ὅμως εἶναι τὸ βασικὸ μέσο διατυπώσεως τῆς ὑπάρξεώς του καὶ τῆς παρουσίας του ἐπὶ τῆς γῆς, ὡς ὑποκειμένον τῆς ἱστορίας τῆς ἀνθρωπότητος, ὅπως ἀπαιτεῖ καὶ προϋποθέτει ἡ ψηφιακὴ ἐπανάστασις καὶ τὸν φέρει ὡς κύρια ἔκφρασή του ὁ πολιτισμὸς τοῦ προφορικοῦ λόγου, ὁ λόγος μέλος ἀρμονία καὶ ρυθμὸς, ὅπως ἔχουμε ἐπεξηγήσει· ἡ ἀναζήτησις τῶν ἀρχῶν του ἐπιβάλλει τὴν μελέτη τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας, ὡς πλήρους ταυτίσεως ἀτομικοῦ λόγου καὶ μουσικῆς ἀρμονίας.

Δεύτερον, ἡ φιλοσοφία τοῦ ὀρθολογισμοῦ τοῦ βιομηχανικοῦ ἀνθρώπου, διέπεται σὲ ὅλα της ἀπ' τὴν ἐσχατολογικὴ τῆς ἀντίληψη τὴν ὁποία ἔχει ἐμφυσησεῖ στοὺς ἀνθρώπους της καὶ τοὺς ἔχει ἐμποτίσει μὲ τὴν ὑποχρέωση τῆς Ἱερᾶς ἀποστολῆς τους, ὡς ἀντικείμενα τῆς ἱστορίας καὶ μὲ ἀπολύτως δεσμευτικὰ τὰ ὄρια τῶν ἐπιλογῶν

τους· με βάση αυτά επέτυχαν τους προηγούμενους αιώνες την οικονομική ανάπτυξη και την καταστροφή της οικολογικής ισορροπίας της ύφης. Αλλά η ψηφιακή τεχνολογία απαιτεί και προϋποθέτει την αυτόνομη παρουσία του ανθρώπου, εκάστου ανθρώπου, ως υποκειμένου της ιστορίας, με αποδέσμευση όλων των δημιουργικών του δυνάμεων, ή όποια γίνεται αναλόγως προς τις ιστορικές και πολιτιστικές τους ρίζες δι' έκαστον λαόν και με όργανο τόν λόγον του, τήν γλώσσα του, δηλαδή με τήν έκφραση της ένότητος, λόγου μέλους αρμονίας και ρυθμού, τήν αναπόσπαστη ταύτιση λόγου και μουσικής, όταν ο άνθρωπος αναχθεί ως υποκείμενο της ιστορίας. Αλλά, ή δυτική φιλοσοφία κι ή μεταφυσική, αδυνατεί κατανοήσαι τήν πλήρη ταύτιση λόγου και μουσικής, άδομένου και μη άδομένου θεωρώντας τήν τελευταία ως μέσου ακροάσεως, όπως τὸ ἔχουν έκφράσει, οί κύριοι φιλόσοφοί της, Καρτέσιος, Κάντ, Έγκελς, αλλά όχι ο Μάξ Βέμπερ, και οὐχί ως ένιαίας έκφράσεως τοῦ ανθρώπου.⁵⁰

Τρίτον, ή φιλοσοφική θεωρία τοῦ βιομηχανικοῦ ανθρώπου επέβαλε επίσης, έκτός της ιδεολογικής συλλήψεώς της, και τήν εφαρμογή συναφών κρατικῶν δομῶν, της ιερατικής και ιεραρχικής κοινωνίας της και τῶν κομμάτων της, μετά της αναλόγου παραγωγικής δομῆς της, βιομηχανικής και υπηρεσιῶν· τὸ ἄτομο έντάχθηκε στα προσχηματισμένα πλαίσια τῶν ιδεολογιῶν τους και υποχρεωτικά έκινεῖτο, στην παραγωγική διαδικασία και στην υπόλοιπη ζωή του, έντός αὐτῶν, χωρίς οὐδεμία δυνατότητα διαφοροποιήσεώς του, διαφορετικά ἀπεβάλετο εἰς τὸ πῦρ τὸ έξώτερον. Η μεταφορὰ της έστιάσεως τοῦ ένδιαφέροντός του, κατά τήν παραγωγική διαδικασία και τήν υπόλοιπη ζωή του, ἀπ' τήν έξειδίκευση της χειρὸς στην ἀπόδοση της σκέψεώς του, της διανοίας του, σημαίνει ὅτι ἀνάγεται ως κύριος και μοναδικός παράγων της παρουσίας του στην κοινωνία του, ή γλώσσα του, ὁ λόγος του, ως ένιαία έκφραση μετά της μουσικής αρμονίας, ως λόγος μέλος αρμονία και ρυθμός· έπομένως ὅλες οί γλώσσες ἀνάγονται στις ρίζες τους και στην διαμόρφωσή τους ἀπ' αὐτές. Για τήν έλληνική, ή ἀναγωγή ἀνέρχεται στην πρώτη εμφάνισή της, ως προφορικός λόγος, με τήν έμμέλειά του και τήν προσοδία του, για τήν πληρέστερη έκφραση της δημιουργικής του διανοίας· έπομένως στην έμετική ἀποβολή υπό τῶν λαϊκῶν συνοικιῶν και τῶν χωριῶν της κοινοβαρβαρικής στην χώρα μας προστίθεται κι ή ἀνάγκη πληρεστέρας έκφράσεως της συνθετικής ικανότητος τοῦ λόγου τους κι ἀπ' τοὺς ἀσχολούμενους στην ψηφιακή τεχνολογία, ή ὅποια σταδιακά καλύπτει ὁλόκληρη τήν κοινωνία· ὅσοι διαπρέπουν στα ψηφιακά στο έξωτερικό και στο έσωτερικό στηρίζονται κυρίως στα παραμύθια της γαργιάς και στο νανούρισμα της μάνας, ως γλωσσική πηγή, καθώς τὸ σοσιαλιστικό εκπαιδευτικό σύστημα, μετά τήν έπιβολή τοῦ μονοτονικοῦ, ἀπέβη σοβαρώτατο έμπόδιο. Αὐτή εἶναι ή νέα δύναμη ώθήσεως της

⁵⁰ Όρα άν. σελ. 46-47, 57 κ.έ. και εἰς τὰς «ἀναλύσεις», «Όρθολογισμός...», σελ. 33-35.

ἀρμονίας τοῦ πολυτονικοῦ ὡς ταυτίσεως προφορικοῦ καὶ γραπτοῦ λόγου, ὁπότε ἡ πλήρης ἐπάνοδος του θεωρεῖται δεδομένη πλέον καὶ μᾶλλον σὲ σύντομο χρόνο.

Αὐτοὶ οἱ παράγοντες διαμορφώνουν τὰ τρέχοντα πρῶτα στάδια ἐφαρμογῆς τῆς ψηφιακῆς τεχνολογίας, ὅπως τὰ ζοῦμε μὲ τὴν ἀνάδειξη τῆς συνθετικῆς ἰκανότητος τῶν διαφορῶν γλωσσῶν καθοριστικῆς σημασίας παγκοσμίως, ὅπως τὸ ἔχουμε μελετήσει διεξοδικὰ στὶς «ἀναλύσεις» μας· τὸ ἐπόμενο στάδιο ὁμως ἀφορᾷ τὴν ἔσωθεν καὶ συστηματικὴ ἔκφραση τῆς δημιουργικότητος ἐκάστου, μὲ ταύτιση τῆς ἐνότητος τοῦ λόγου καὶ τῆς μουσικῆς κι ὄχι μόνο τῆς πηγαίας καὶ στιγμιαίας, μὲ τὴν ἀνάμνηση τοῦ λόγου τῆς γιαγιάς. Ὅταν ἀποκτήσει τὸ ἄτομο πλήρη συναίσθηση τῆς ἐμμελείας καὶ τῆς προσωδίας τοῦ ἀδομένου καὶ μὴ ἀδομένου λόγου του, τότε ἡ δημιουργικὴ του ἰκανότης ἐκτινάσσεται εἰς τὴν νιοστὴν δύναμιν!

Ἡ ἐνδελεχὴς μελέτη μας ἀφορᾷ πρωτίστως τὴν ὀλοζώντανη ἑλληνικὴ παράδοση, ἀλλὰ καὶ ἀρκετὰ ἐπαρκῶς τὴν μονοθεϊστικὴ κι ὀρθολογιστικὴ καὶ φυσικὰ τὴν ἰδεολογικὴ ἢ τελευταία ἔχει, τουλάχιστον διὰ λόγους ἀρχῆς, ὡς βάση της, τὸν γραπτὸ λόγο, ἐπομένως καὶ τὰ γραπτὰ ἀρχικὰ κείμενά της, τὴν Παλαιὰ Διαθήκη καὶ τοὺς λόγους τῶν πατέρων τῆς Δυτικῆς ἐκκλησίας, μὲ πρῶτο τὸν Ἅγιο Ἀύγουστῖνο, ὅπως τὸ ἔχουμε ἀναφέρει διεξοδικὰ καὶ δὲν χρειάζεται ἐπανάληψή του. Ὅταν ἡ λατινικὴ γλῶσσα ἀδυνατεῖ κατανοῆσαι καὶ καταγράψαι τὸ ἐναρμόνιο γένος τῆς μουσικῆς, κατὰ τὸν Ἀριστείδη τὸν Κοϊντυλιανό,⁵¹ ὑποτάσσεται φύσει στὴν μονοσήμαντη λογικὴ τοῦ διατονικοῦ γένους κι εἶναι ἀδύναμη ἐρμηνεῦσαι τὰς λεπτὰς ἐννοίας τοῦ χρωματικοῦ κι ἐναρμονίου γένους τῆς μουσικῆς, ἀλλὰ κι ἐνσωματῶσαι αὐτὰς εἰς τὴν ἔκφραση τοῦ λόγου της κι εἰς τὴν διερεύνηση τῆς πρακτικῆς τῶν ἀνθρώπων της, ὅπως καὶ καταγράψαι κι ἐκφράσαι τὸν πλάγιο καὶ παραινετικὸ Λόγο τοῦ Ἰησοῦ, ἀλλὰ καὶ τῆς ψηφιακῆς τεχνολογίας· ὁ λόγος τους, δηλαδὴ ἡ γλῶσσα τους, δεσμεύεται ἀπ' τὶς περιορισμένους διακυμάνσεις τῆς μουσικῆς της ἐκφράσεως καὶ τὶς ἐξαρτήσεις τους, ἀπ' τὴν καθημερινὴ πρακτικὴ τοῦ ἀνθρώπου τους. Δηλαδὴ, τὸ πρόβλημά τους εἶναι ἐγγενές, τῆς γλωσσικῆς τους ἐκφράσεως πρῶτον, δευτερευόντως λογικό, τῆς θεωρητικῆς ἐπεξεργασίας του καὶ τέλος πολιτικῆς διατυπώσεως, ὡς ταυτίσεώς του μὲ τὰ πρῶτα, ἀλληλένδετα ἄλλωστε εἶναι τὰ τρία κι ἀρρήκτως συνδεδεμένα.

Ὁ πολιτισμὸς τοῦ γραπτοῦ λόγου ἀπ' τὴν γένεσή του καὶ τὴν ἀποδοχὴ του ἐπεχείρησε τὴν διάσπαση τῆς ἐνότητος νοητικῆς ἐπεξεργασίας τοῦ λόγου κι ἐξωτερικῆς διατυπώσεώς του μὲ τὴν γλῶσσα του, διατηρήσεως τῆς διαφορᾶς διανοίας

⁵¹ Ὅπου ἀν. σελ. 45, κ.έ.

καὶ ὀνόματος κατὰ τὸν Πλάτωνα⁵² ἢ διατύπωση τῆς ἐξαρτήσεως αὐτῆς ἔγινε ἀπ' τὸν πρῶτο ἐκφραστή της, τὸν ἴδιο τὸν Θεὸ πρὸς τὸν προφήτη του, τὸν Μωυσῆ, κι οἱ ὑπόλοιποι τὴν δέχονται ὅπως εἶναι ἢ τὴν ἀπορίπτουν, ἀποτελεῖ ἱεροσυλία ἢ παρέμβασις εἰς τὴν διατύπωσίν της, ἀλλὰ καὶ μέγα ἀμάρτημα ἢ βλασφημία τὸ ὀλιγώτερον, κι ἔτσι ἔχουν τὴν ἄνεση μόνο τῆς ἐπεξηγήσεώς της. Στὴν ἐπεξήγηση ὅμως παρουσιάζονται οἱ διαφωνίες, ὅποτε ἀνακύπτει ἢ ἀνάγκη ρυθμίσεώς τους μὲ συζητήσεις, ἀτέρμονες οἱ περισσότερες, μὲ ἀνυπέρβλητες ρήξεις οἱ ὁποῖες συχνὰ καταλήγουν σὲ διασπάσεις, τὶς γνωστὲς αἰρέσεις, ἀλλὰ πάντα ἐντὸς τοῦ ἐνιαίου συστήματός τους καὶ μὲ αἵματηρὲς συγκρούσεις τους ἢ καὶ πλήρη διαχωρισμὸ τῶν κρατικῶν ὑποστάσεών τους, ἀναλόγως πρὸς τὶς δογματικὲς τους ἐρμηνεῖες. Μερικὲς φορές, ἢ ἴσως τὶς περισσότερες, τὸ μίσος μεταξὺ τῶν αἰρετικῶν εἶναι βαθύτερο κι ἀγεφύρωτο ἐκείνου κατὰ τῶν ἄλλων θρησκειῶν ἢ ὀλοκληρωτικῶν ἰδεολογιῶν.

Οἱ δυσκολίες τοῦ ἐρευνητοῦ εἶναι σχεδὸν ἀνυπέρβλητες, καθὼς κι οἱ προφορικὲς μνημῆες πολλῶν λαῶν ἐπικαλύπτονται ἀπ' τὰ θρησκευτικὰ κι ἰδεολογικὰ δόγματα, αὐστηρότερα καὶ ἀδιαπέραστα, ἂν δὲν ἔχουν βαθύτερες ρίζες μουσικῆς ἀρμονίας, ἤθους καὶ πολιτιστικῶν κι ἱστορικῶν καταβολῶν, συνήθης ἔλλειψη στοὺς συγχρόνους δυτικὸς λαούς· ἀλλὰ ἢ συλλογιστικὴ αὐτὴ ὁδηγεῖ ὑποχρεωτικὰ εἰς ἄλλας ἀτραπούς καὶ πολὺ εὐρύτερας μελέτας, ὅποτε ἐκφεύγει τῶν ὀρίων τοῦ παρόντος πονήματος.

Τὴν καθοριστικὴ διαφορὰ τὴν ἔχει ἐπισημάνει ὁ Ἀπόστολος Παῦλος, εἰς τὴν «Α' Πρὸς Κορινθίους» ἐπιστολὴν του: «ἐπειδὴ καὶ Ἰουδαῖοι σημεῖον αἰτοῦσι καὶ Ἕλληνες σοφίαν ζητοῦσιν»⁵³ δηλαδή, λέει ὁ κορυφαῖος τῶν Ἀποστόλων, ὅτι, «ἐπειδὴ κι οἱ Ἰουδαῖοι σημεῖον αἰτοῦν κι οἱ Ἕλληνες σοφίαν ζητοῦν», ἔχουν ἄλλη ἀντίληψη. Ἡ διαφορὰ, χάος ἀπροσμέτρητο, τὸ ὁποῖο εἶχε διαπιστώσει ὁ Ἀπόστολος, καθὼς γνώριζε ἄριστα τὴν ἑλληνικὴ γλῶσσα, εἶχε σπουδάσει ἑλληνικὴ φιλοσοφία στὴν Ταρσό, μᾶλλον τῆς στωικῆς σχολῆς, κι εἶχε περάσει κι ἀπ' τὸν Ἄρειο Πάγο, μὲ τοὺς ζωογόνους του φιλοσοφικὸς διάλογους μὲ τοὺς σοφώτερους τοῦ κόσμου τῆς ἐποχῆς του· στὴν πράξη χαράσσει τοὺς δύο διαφορετικὸς δρόμους, τὸν ἰουδαϊκὸ, μὲ τὸν γραπτὸ λόγο καὶ τὴν ἀναμονὴ τοῦ θεϊκοῦ σημείου γιὰ τὴν δικαίωσή του, καὶ τὸν ἑλληνικὸ τοῦ προφορικοῦ λόγου, μὲ τὴν ἐνεργὸ συμμετοχὴ ἐκάστου στὴν ἀναζήτηση τῆς πολιτικῆς ὁδοῦ.

Ὁ Γρηγόριος ὁ Νύσσης, ἐπισημαίνει τὴν διαφορὰν, «Ἀλλὰ τὸ μὲν εἶναι Λόγον Θεοῦ καὶ Πνεῦμα, διὰ τε τῶν κοινῶν ἐννοιῶν ὁ Ἕλλην καὶ διὰ τῶν Γραφικῶν ὁ Ἰουδαῖος»· «ἢ ὑπαρξὴ τοῦ Λόγου τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ Πνεύματος πηγάζει, διὰ τῶν κοινῶν ἐννοιῶν, τοῦ διαλόγου, ὅπως πεισθεῖ ὁ Ἕλλην καὶ διὰ τῶν Γραφικῶν ὁ Ἰουδαῖος».⁵⁴

⁵² Ὁ.ἀ, σελ. 55.

⁵³ Ἀποστόλου Παύλου, «Α' Πρὸς Κορινθίους», κεφ. α', παρ. 22.

⁵⁴ Γρηγορίου Νύσσης, «Λόγος Κατηχητικὸς ὁ Μέγας», κεφ. ε', παρ. 1.

Συνοπτικά, αὐτοὶ εἶναι οἱ λόγοι ἐστίασεως τῆς ἐρεῦνης μας στὶς ἑλληνικὲς ρίζες· ἀλλὰ ἐπιπροσθέτως μετράει καὶ τὸ γεγονός, τῆς διατηρήσεως τῶν ἡθῶν μας, τῶν ἐθίμων μας καὶ τοῦ λόγου μας ἐπὶ τρεῖς τέσσαρες χιλιάδες χρόνια καὶ τῆς διαμορφώσεως τῶν περισσοτέρων τους ἀπ’ τὴν ὀμηρικὴ μέχρι τὴν ἐποχὴ τῆς ἀμέσου δημοκρατίας καὶ στὶς ἐπόμενες μέχρι τὶς μέρες μας, ὅπως τὶς ζήσαμε στὶς κοινωνίες μας καὶ στὰ χωριά μας. Ἡ πλούσια γραμματεία τῆς κλασικῆς ἐποχῆς ἐπιτρέπει στὸν ἐρευνητὴ τὴν μελέτη τῆς νοστοροπίας τῶν ἀνθρώπων τῆς καὶ τῶν ἀντιδράσεων τους στὴν καθημερινότητά τους, πέραν τῶν ἐπισήμων στὶς κρίσιμες στιγμὲς τῆς πόλεως τους· τὸ ἦθος ἐμπεδώνεται στὸν ἄνθρωπο πρωτίστως στὴν καθημερινότητά του καὶ σφυρηλατεῖται στὶς κρίσιμες στιγμὲς τῆς πόλεως του, στὶς ἥρωικες, ἀλλὰ ὡς συγκοινωνοῦντα δοχεῖα τὰ δύο, μὲ ἰσχυρότερη ἴσως τὴν ἐπιρροή τοῦ πρώτου. Οἱ Περσικοὶ πόλεμοι ἀπετέλεσαν τὸ ἐφαλτήριο τῆς ἀναδείξεως τῆς ἀκμῆς τῆς ἀμέσου δημοκρατίας, πνευματικῆς καὶ πολιτικῆς, ἀλλὰ μὲ τὴν «παίδευσιν» τῶν Ἑλλήνων ὑπὸ τῶν ὀμηρικῶν ἐπῶν, «καὶ συγχωρεῖν Ὅμηρον ποιητικώτατον εἶναι καὶ πρῶτον τῶν τραγωδοποιῶν»⁵⁵ ἢ προβληματικῆς μας ἔχει ἐκκίνηση, ἀκριβῶς αὐτὴ τὴν συνέχεια τὴν ὁποία καταγράψαμε στὸν Διονύσιο Σολωμό, μὲ τὴν προβολὴ ὑπὸ τῆς Ἑκάβης τοῦ στήθους τῆς, πρὸς τὸν Ἑκτορα, ὅτι μὲ αὐτὸ τὸ στήθος, τὸν μαζόν, τὸν ἔθρεψε καὶ τὴν ἀνάμνηση παρομοίων σκηνῶν ὑπὸ γυναικῶν στὰ χωριά μας, ἀκριβῶς ἴδια, ὅπως ἐντοπίσαμε καὶ στὴν παρατήρηση τοῦ Τυνδάρεω πρὸς τὸν Ὀρέστη:

*ἐπεὶ τίν’ εἶχες, ᾧ τάλας, ψυχὴν τότε
ὄτ’ ἐξέβαλλε μαστὸν ἰκετεύουσά σε
μήτηρ;*⁵⁶

Εἶναι αὐστηρότατος κι ἀπόλυτος ὁ παπποῦς τοῦ Ὀρέστου, σὲ μεγάλη ἡλικία πλέον, πρὸς τὸν ἐγγονόν του, ἀναζητῶν τὰ αἴτια τῆς μητροκτονίας του, παρ’ ὅλο, ὅτι ὁ ἴδιος ἀποδοκιμάζει δριμύτατα τὴν πράξη τῆς κόρης του, τῆς Κλυταιμνήστρας, γιὰ τὴν οἰκτρὰ δολοφονία τοῦ συζύγου τῆς, τοῦ Ἀγαμέμνωνος· ἱστορικὰ ἀναφέρουμε μόνο, ὅτι ὁ Ὀρέστης ἀποδίδει τὴν πράξη του στὸν χρῆσμο τῆς Πυθίας τοῦ Ἀπόλλωνος, τὴν ὁποία καὶ πλήρωσε πολὺ ἀκριβὰ μὲ τὸ κυνήγι τῶν Ἐρινύων καὶ τὴν ἀθώωσή του εἰς Ἀθήνας, χάρις στὴν παρέμβαση τῆς θεᾶς Ἀθηνᾶς:

⁵⁵ Πλάτωνος, «Πολιτεία», Βιβλ. Ι’, 607α, καὶ ἀν., σελ. 6, κ.έ..

⁵⁶ Εὐρυπίδου, «Ὀρέστης», 526-526, μετάφραση δική μου, κι εἰς τὰς «ἀναλύσεις» «Τοῦ Ἐμμελοῦς», «Καθαρώτατον ἡλιο ἐπρομηνοῦσε...», σελ.16, καὶ Διονυσίου Σολωμοῦ, «Διάλογος γιὰ τὴν γλώσσαν».

*πῶς ἄντεξε, ᾧ ταλαίπωρε, ἡ ψυχὴ σου τότε
ὅταν παρακαλώντας σε σοῦ ἔδειξε τὸ στήθος της
ἢ μητέρα σου;*

Αὐτὸ εἶναι τὸ μεγάλο ἐρώτημα στὴν ἑλληνικὴ ἱστορία, τὸ πῶς ἀντέχει ἡ ψυχὴ τοῦ ἀνδρὸς, ὅταν ἡ μάνα του τοῦ δείχνει τὸ στήθος της ποὺ τὸν ἔθρεψε· δὲν ἀντέχει, παρὰ μόνο κάτω ἀπ' τὴν ἀποπνικτικὴ ἐντολὴ τοῦ ἰσχυροῦ Θεοῦ, ἀλλὰ καὶ τὴν ἔμφυτη ἀγανάκτηση γιὰ τὸ ἀσυγχώρητο ἔγκλημα τῆς μητρὸς του, τῆς μετατροπῆς της σὲ ἀχρεῖο πρόσωπο κι ἀκόμη χειρότερα σὲ μέγαιρα. Δὲν ὑπάρχει οὐδεμία δικαιολογία, ἐπειδὴ τὸ ἔγκλημα κατὰ τῆς μητρὸς διαπράττεται, μετὰ τὸ ἀντίστοιχο τῆς ἰδίας, καὶ μὲ κίνητρο τῆς δικῆς της συζυγοκτονίας τὴν διατήρηση τῆς αὐταρχικῆς ἐξουσίας της καὶ δευτερευόντως, ὡς ἐπικάλυψη, τὴν προκλητικὴ ἐνοχικὴ σαρκικὴ ἐκτροπὴ· φυσικὰ, πολὺ ὀλιγότερον δικαιολογεῖται, ἀνάλογη ὑβριστικὴ συμπεριφορὰ πρὸς τὴν μάνα, χωρὶς καμμία πρόφαση, κι ὅταν μάλιστα ἡ μητέρα αὐτὴ εἶναι ὑπόδειγμα ἀνατροφῆς καὶ προστασίας τῶν παιδιῶν της, σὲ καιροὺς δισέκτους, μὲ τὴν ἀποδεδειγμένη διακινδύνευση πολλὰς φορὲς τῆς ζωῆς της γιὰ τὴν ἐπιβίωσή τους. Αὐτοὶ εἶναι οἱ κύριοι λόγοι τῆς ἀξιοσεβάστου τιμῆς πρὸς τὴν μητέρα στὴν ἑλληνικὴ κοινωνία σὲ μέγιστο βαθμὸ· εἶναι καταδικαστέοι ὅσοι διαπράττουν τὸ ἔγκλημα αὐτό, καθὼς δείχνει, ὅτι δὲν διατηροῦν μέσα τους οὐδὲ ὑπόνοια ἐλευθέρου ἤθους καὶ νοοτροπίας κι ἔχουν αὐτομάτως ἐκπέσει σὲ ἀχρεῖους καὶ κυνικούς. Ὁ Εὐρυπίδης διδάσκει εἰς τοὺς Ἀθηναίους, καὶ κληρονομεῖ εἰς ἐμᾶς, δύο πράγματα, ὅτι ὁ σεβασμὸς πρὸς τὴν μάνα εἶναι προομηρικὸς καὶ γι' αὐτὸ τὸν ἐπικαλεῖται ὁ Τυνδάρεως, τὸν ὁποῖο ἀποδέχθηκε κι ἐνσωμάτωσε εἰς τὴν διδασκαλία του ὁ γενάρχης μας ποιητής, κι ὅτι ἦταν τὸ ἴδιο ἰσχυρὸς καὶ στὴν ἀθηναϊκὴ κοινωνία τῆς ἀμέσου δημοκρατίας, διαφοροτικὰ δὲν θὰ τὸν περιελάμβανε εἰς τὰς τραγωδίας του ὁ εὐαίσθητος ποιητής· εἶναι ἑπτὰ μὲ ὀκτῶ αἰῶνων διαδρομὴ, ἀπ' τὴν προομηρικὴ ἐποχὴ εἰς τὴν ἄμεσον δημοκρατίαν, καὶ γι' αὐτὸ ἔθρεψε τὶς βαθειὰς ρίζες του στὴν ἑλληνικὴ κοινωνία.

Οἱ ἀναφορὲς αὐτὲς μᾶς διδάσκουν τὴν βαρῦτητα τῆς θαλπωρῆς καὶ τῆς στοργῆς τῆς μητέρας εἰς τὴν διαμόρφωση ἐλευθέρου καὶ φιλικῆς νοοτροπίας κι ἀντιθέτως ἡ ἀπουσία τους ἢ ἡ ἀπαξίωσή τους ὀδηγεῖ εἰς «ἀνελευθερίας καὶ ὑβρεως ἢ μανίας κι ἄλλης κακίας» χαρακτηρισ· ἡ πρώτη κατηγορία ἀφορᾶ τοὺς πολιτισμοὺς τοῦ προφορικοῦ λόγου, ἡ δευτέρη ἐκείνους κυρίως τοῦ γραπτοῦ λόγου, ἔστω καὶ στὴν ἐποχὴ τῆς ἀμέσου δημοκρατίας, ὅταν ὡς πολιτισμὸ γραπτοῦ λόγου ἐννοοῦσαν τὸν τυραννικὸ κι ἐπιτακτικὸ λόγο, χωρὶς ἴχνος ἀμφισβητήσεως τῶν ἀρχῶν του, ἐκείνον τῶν ἀχρεῶν καὶ κυνικῶν τυράννων, στὸν ὁποῖο διέπρεψαν ὡς γραικύλοι καὶ ραγιαδες ἀργότερα, οἱ ἄσωτοι καὶ κακοδαίμονες, ἐναντίον τῶν διατηρησάντων τὰς γνησίας

έλληνικάς παραδόσεις τῶν ὀρεινῶν κοινοτήτων.⁵⁷ Εἶναι γνωστὰ αὐτά, ἄς μὴν τὰ ἐπαναλάβουμε, ἀλλὰ ἦταν τὸ κυριο θέμα τοῦ διαλόγου τῆς *Ἀγορᾶς* καὶ τῆς διδασκαλίας τῆς τραγωδίας, τῆς κωμωδίας, τῶν παρωδιῶν, τῶν χορικῶν καὶ γυμνικῶν ἀγώνων τῶν πόλεων μας· ὁ Σωκράτης κι ὁ Εὐριπίδης κατάγονται ἀπὸ κατώτερα εἰσοδηματικά στρώματα καὶ δὲν ἀπέχουν πολὺ ἀπ' τοὺς θῆτες, καθὼς ὁ πατὴρ τοῦ πρώτου ἦταν λιθοξόος, κι ὁ ἴδιος ἀνεπρόκοπος ὡς οικογενειάρχης, μὲ τὴν Ξανθίππη κέρβερο, ἐνῶ ἔχει λαξεύσει κάποιας Χάριτας εἰς τὸ χρυσελεφάντινο ἄγαλμα τῆς Ἀθηνᾶς εἰς τὴν Ἀκρόπολι, κι ἡ χήρα μητέρα τοῦ δευτέρου ἢ ὅποια καὶ τὸν ἀνέθρεψε ἦταν λαχανοπώλης, καὶ τὴν ὅποια βοηθοῦσε κι αὐτὸς μέχρι τὴν ἐφηβεία του.

Τί ἐδίδαξε ὁ Εὐριπίδης; Τὴν διαφύλαξη ὡς ἀξίας τῆς καθημερινῆς ζωῆς τῶν Ἀθηναίων τοῦ σεβασμοῦ τοῦ θηλασμοῦ ἀπ' τὴν μητέρα τους, ὡς ζωτικῆς συμβολῆς εἰς τὴν πολιτικὴ μας πρακτικὴ καὶ εἰς τὴν διαμόρφωση ἐλευθέρας νοοτροπίας, μέσα ἀπ' τὴν ἀμφισβήτηση τῶν ἄνωθεν κι ἔξωθεν ἀρχῶν, καὶ τὴν συνέχιση τοῦ ἀνοικτοῦ διαλόγου καὶ τῶν ἰσοτίμων σχέσεων τους μὲ τοὺς θεοὺς τους, τοὺς Θεοὺς τοῦ Ὀλύμπου, μὲ τοὺς ἀμφισήμους χρησμούς τους, μὲ πρώτο τὸν Λοξία τῶν Δελφῶν· τὴν ἐρευνητικὴ τους ἰκανότητα ὄφειλαν ἀξιοποιῆσαι ἀπ' τοὺς χρησμούς τῆς Πυθίας κι αὐτὴ ἢ ἰκανότης τους πολλαπλασιάζεται μὲ τὴν παράδοση τῆς θαλπωρῆς καὶ τῆς στοργῆς τῆς μητέρας. Στους ταλαιπωρημένους Ἀθηναίους ἀπὸ εἴκοσι τρία ἔτη ἐξουθενωτικοῦ πολέμου ἀπευθύνεται, ἀλλὰ γνωρίζει ὅτι ἔχει ἀπήχηση ὁ λόγος του· λίγο μετὰ, ἄλλωστε, ἀναχωρεῖ γιὰ τὴν αὐλὴ τοῦ βασιλέως τῆς Μακεδονίας Ἀρχελάου, ὅπου δύο χρόνια ἀργότερα ἀφήνει τὴν τελευταία του πνοή, ὑπὸ περιέργους συνθήκας. Ἀναγνωρίζει ὁμως, ὅτι εἶναι ἐλάχιστες οἱ δυνατότητες ριζικῆς ἀλλαγῆς τῆς πολιτικῆς νοοτροπίας τῆς πλειοψηφίας τῶν Ἀθηναίων, ἂν καὶ ἀπέδειξαν τὸ ἀντίθετο στὴν συνέχεια, μὲ τὴν σὲ σύντομο χρόνο ἀνατροπὴ τῆς τυραννίας τῶν τριάκοντα, τοῦ αὐταρχικοῦ καὶ αἰμοβόρου Κριτίου, μὲ ἄμουσο κι ἄμετρο λόγο. Ἀλλά, ἡ ὑπαναχώρησή τους ἐφάνη, ὀλίγον μετὰ, ὡς ἀμφιθυμικὴ, ὅταν καταδίκασαν τὸν Σωκράτη...

Οἱ σχέσεις τῶν Ἑλλήνων μὲ τοὺς λαοὺς τοῦ γραπτοῦ πολιτισμοῦ ἦταν ἔμμεσες κυρίως κι ἐκρίθησαν στους Μηδικοὺς πολέμους· ἀλλὰ στους πολέμους τους μὲ τοὺς Ρωμαίους ἦταν ἀφελεῖς, παρὰ τὰς προειδοποιήσεις πολλῶν, ὅπως τοῦ Αἰτωλοῦ Ἀγελάου, ὅποτε ὑπετάγη ἢ πλειοψηφία τους, ἀλλὰ καὶ διέφυγε στὰ ψηλὰ βουνὰ ἢ ἀνυπότακτη μειοψηφία τους. Ἡ διαμάχη τους ἦταν ἐσωτερικὴ, μὲ ἀδούλωτο τὸ πνεῦμα τῶν γραμματικῶν τους, ποὺ δὲν μετέφρασαν λέξη λατινικῆς γραμματείας στὴν ἑλληνικὴ· εὐρέθησαν ὁμως οἱ τωρινοὶ φραγκολάγνοι, μὲ τὴν καθυπόταξή τους στὸ ἀνιστόρητο δόγμα τοῦ ἑλληνορωμαϊκοῦ πολιτισμοῦ καὶ τὴν ἐπιδίωξη τοῦ βιαίου ἀφελληνισμοῦ μας, μὲ τὴν προβολὴ τῆς κοινοβαρβαρικῆς ὡς γλώσσης μας.

⁵⁷ Ὅρα, εἰς τὰς «ἀναλύσεις» «Τοῦ Ἐμμελοῦς», «Ὁρθολογισμός, ἀσύμβατος μουσικῆς ἀρμονίας», σ. 7.

Μᾶλλον εἶναι ἀπαραίτητη ἢ ἀναφορὰ χαρακτηριστικῶν γεγονότων τῆς ὑποταγῆς τῶν γραικύλων στοὺς Ρωμαίους, ὡς ἐπανάληψις μῆτηρ μαθήσεως: “οὐδεμία σχεδὸν αὐτοκρατορία προέβλεψε ἢ καὶ ἀπλῶς διεΐδε ὡς ὑποψία τὴν κατάρρευσίν της· ἡ περσικὴ αὐτοκρατορία, τὰ ἑλληνιστικὰ βασιλεία, διῆγον ὑπνον βαθύν, ἀλλὰ κι ἰδιαίτερος ἡ Μακεδονία, ἡ Αἰτωλικὴ κι ἡ Ἀχαϊκὴ Συμπολιτεία, παρὰ τὶς προειδοποιήσεις πολλῶν, ὅπως τοῦ Αἰτωλοῦ στρατηγοῦ Ἀγελάου, ὁ ὁποῖος ἀπ’ τὸ 217 π.Χ. προέβλεψε, «ὡς ἐὰν ἄπαξ τὰ προφαινόμενα νῦν ἀπὸ τῆς ἐσπέρας νέφη προσδέξῃται τοῖς κατὰ τὴν Ἑλλάδα τόποις ἐπιστῆναι»⁵⁸, «ὅτι ἔστω καὶ μία φορὰ νὰ μελετήσουν τὰ ἐμφανιζόμενα τώρα νέφη ἀπ’ τὴν ἐσπέραν κατὰ τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν καὶ νὰ τὰ ἀντιμετωπίσει ἡ Ἑλλάδα», δὲν κατάλαβαν τίποτε. Οὐδεμία ἀντίδραση, ἐνῶ κι ὁ βασιλεὺς Φίλιππος ὁ Ε΄ τῆς Μακεδονίας ἐμφανίσθηκε ἀδύναμος τοῦ νὰ ἀντιληφθεῖ τὸν κίνδυνο· εἴκοσι τέσσερα ὅμως χρόνια μετὰ πλήρωσε τὴν ἀνεπάρκειά του, μὲ τὴν συντριπτικὴ ἦττα του εἰς τὰς Κυνὸς Κεφαλὰς τῆς Θεσσαλίας, ἐξ αἰτίας τῆς ἀνυπαρξίας στρατηγικοῦ σχεδίου ἀνασυντάξεως τῶν στρατευμάτων του, μετὰ τὴν νίκη του ἐπὶ τῶν ρωμαϊκῶν λεγεῶνων. Ὑπῆρξε ἀπάντηση, ἀλλὰ μόνο ἀπὸ ὅσους κατέφευγαν στὰ ψηλὰ βουνὰ κι ἔκτισαν τὴν κατοικία τους ἐκεῖ, συστήνοντας καὶ τὶς πρῶτες κοινότητες, ὡς ἀντιγραφὴ τῆς πόλεως τῆς ἀμέσου δημοκρατίας.”

“Ἄλλωστε, τὴν γενναιότητα καὶ τὴν τόλμη τῆς ἀναβάσεως στὰ βουνὰ, καὶ μάλιστα «ἀνοδίαις», μὲ τὶς οἰκογένειές τους, γυναῖκες, παιδιά, γονεῖς, τὴν εἶχαν μόνο οἱ δημοκρατικῆς νοοτροπίας καὶ οἱ ἀγωνιστὲς τῆς ἀντιστάσεως κατὰ τῶν Ρωμαίων, καὶ ἰδιαίτερος, ὅσοι δὲν κατέφυγαν στὴν αὐτοχειρία καὶ στὸν θάνατο προηγουμένως τῶν δικῶν τους, ὅπως ἔκαναν πάρα πολλοί. Οἱ ἐνδῶσαντες ἦταν γνωστοὶ ἀπὸ πρὶν καὶ ἀπ’ τὴν συμβολή τους στὴν νίκη τῶν ρωμαϊκῶν λεγεῶνων μὲ κάθε τρόπο· αὐτοὶ ὅλοι τους ἦταν ὀλιγαρχικῆς ἢ μᾶλλον τυραννικῆς νοοτροπίας καὶ ἀνέμεναν τὴν ἀνταπόδοση τῆς δουλικῆς τους στάσεως ἀπ’ τοὺς ἀνθυπάτους. Ἀπὸ ποσοτικῆς πλευρᾶς ἦταν ὅπωςδήποτε καὶ οἱ περισσότεροι, ἀλλὰ αὐτὸ ἔχει δευτερεύουσα σημασία· ἡ Αἰτωλικὴ Συμπολιτεία εἶχε συνταχθεῖ μὲ τοὺς Ρωμαίους στὸν τελευταῖο πόλεμο, ἀλλὰ ὁ πρῶην στρατηγὸς τους Ἀγέλαος ὁ Ναυπάκτιος, ἀπ’ τὸ 217 π.Χ. περίπου, εἶχε προειδοποιήσει, διὰ τὰ «ἀπὸ τῆς Ἑσπέρας νέφη», στὸ Πανελλήνιο συνέδριο τῆς Κορίνθου, ἐνῶ συνεχιζόταν ὁ δεύτερος Καρχηδονιακὸς πόλεμος· δὲν τὸν ἄκουσαν, μὲ ἀποτέλεσμα τὴν ὑποταγὴ τῶν Ἑλλήνων τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος καὶ τὸν ἐξανδραποδισμό τῶν Συρακουσῶν, ἐνῶ πολλὲς πόλεις συμμάχησαν μὲ τοὺς Ρωμαίους καὶ συνέβαλαν τὰ μέγιστα στὴν ἦττα τῶν Μακεδόνων, ἐξ αἰτίας τῆς διασπάσεως τοῦ Ἑλληνισμοῦ, κατὰ τὴ μάχη εἰς Κυνὸς Κεφαλὰς τῆς Θεσσαλίας, τὸ 193 π.Χ.

⁵⁸ Πολυβίου, «Ἱστορία», βιβλ. Ε, κεφ. 104, παρ. 10 καὶ εἰς τὰς «ἀναλύσεις» «Τοῦ Ἐμμελοῦς», «Ὁρθολογισμός, ἀσύμβατος τῆς μουσικῆς ἀρμονίας», σελ. 109, κ.έ.

Τότε στο στάδιο τῆς Κορίνθου, μὲ δεκάδες χιλιάδες θεατές, ὁ Τίτος Φλαμίνιος κήρυξε τὴν ἀπαλλαγὴ ὄλων τῶν ἐλληνικῶν πόλεων, ἀπ’ τὶς μακεδονικὲς φρουρὲς, καὶ τὴν ἀναγνώρισή τους ὡς ἐλευθέρων, μὲ ἐξαίρεση τὴν Κόρινθο, τὴν Δημητριάδα καὶ τὴν Χαλκίδα, ὅπου ἐγκαθίσταντο ρωμαϊκὲς, ὁπότε ξέσπασαν σὲ τόσο βροντερὲς ἐπευφημίες, ὥστε ὅσα κοράκια πετοῦσαν πάνω ἀπ’ τὸ στάδιο ἔπεσαν νεκρά· λέγεται, γράφει ὁ Πλούταρχος, ὅτι ἂν εἶναι πολὺ δυνατὴ ἡ φωνὴ δημιουργεῖται κενὸ ἀέρος, ὁπότε τὰ πουλιὰ πού πετοῦν ψηλὰ πέφτουν στὸ ἔδαφος. Οἱ δὲ γραϊκύλοι Αἰτωλοί, ὅπως ὅλοι οἱ δουλικῆς νοοτροπίας στὴν ἱστορία, ἀπαντοῦσαν, «τοὺς δ’ Ἕλληνας ἐρωτῶντες, εἰ κλοιὸν ἔχοντες βαρύτερον μὲν, λειότερον δὲ τοῦ πάλαι τὸν νῦν χαίρουσι καὶ θαυμάζουσι τὸν Τίτον ὡς εὐεργέτην, ὅτι τοῦ ποδὸς λύσας τὴν Ἑλλάδα τοῦ τραχήλου δέδεκεν».⁵⁹ Κι ὁ Τίτος σώθηκε, ἐπειδὴ ἔφυγε τρέχοντας, ἀπὸ μία μικρὴ πύλη τοῦ σταδίου, ὅταν τὸ πλῆθος στριμώχνονταν νὰ τὸν ἀσπασθεῖ, ἀλλὰ αὐτὸς φοβήθηκε, ὅτι θὰ τὸν τσαλαπατοῦσαν, μὲ τὴν βία πού ἔσπευδαν πρὸς ἐκεῖνον...”

Οἱ Ἀθηναῖοι εἶχαν ἀπομονωθεῖ πλήρως κι ἠλπίζαν στὴν σωτηρία τους ὡς ἀπόδοση τοῦ κλέους τῶν προγόνων τους!

Ἐπιγραμματικὰ ὁ *Ιούλιος Καῖσαρ* ἔκανε τὴν παρατήρηση αὐτὴ γιὰ τοὺς Ἀθηναίους, ὅταν, “ὁ ἴδιος Καῖσαρ, μόλις εἰσῆλθεν εἰς Ἀθήνας, μετὰ τὴν εἰς τὰ *Φάρσαλα* νίκην του, οἱ Ἀθηναῖοι, παρ’ ὅτι ἦταν πρὶν μὲ τὸν *Πομπήιον*, ἔσπευσαν νὰ παραδοθοῦν εἰς αὐτὸν καὶ τὸν γέμισαν μὲ ὕμνους, ἀλλὰ ἀπάντησε, «ποσάκις ὑμᾶς ὑπὸ σφῶν αὐτῶν ἀπολλυμένους ἢ δόξα τῶν προγόνων περισώσει;»”⁶⁰ Πάντως ὁ Καῖσαρ φέρθηκε πολὺ φιλικὰ πρὸς τοὺς Ἕλληνας, τὸ 44 π.Χ, κι ἐκήρυξε τὶς ἐπαρχίες τους ἐλεύθερες κι αὐτόνομες, ὅπως κι ἐκεῖνες τῆς Μακεδονίας, ἂν ἴσχυε τότε αὐτό, ἐνῶ ἔδωσε ἐντολή, γιὰ ἐπανεποικισμό τῆς Κορίνθου, μετὰ τὴν ἰσοπέδωσή της ἀπ’ τὸν *Λεύκιο Μόμμιο*, τὸ 147 π.Χ. ἡ ὁποία καὶ σύντομα ἀνεδύθη, σὲ μεγάλη ἐμπορικὴ πόλη.

⁵⁹ Πλούταρχου, «Τίτος Φλαμίνιος», κεφ. 1, καὶ εἰς τὰς «ἀναλύσεις» «Τοῦ Ἑμμελοῦς», «Οἱ κοινὲς κι ἀκατάλυτες ρίζες τοῦ «Ἑλληνισμοῦ», σελ. 15-16 καὶ «Ἡ εὐαισθησία τῶν Ὀλυμπίων θεῶν», σ. 43, «Ἡ δυστυχία τοῦ Ἡφαίστου», σελ. 43. κ.έ.

⁶⁰ Κωνσταντίνου Παπαρηγοπούλου, «Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους», τόμος, γ’, σελ. 390 καὶ εἰς τὰς «ἀναλύσεις» «Τοῦ Ἑμμελοῦς», «Ὁρθολογισμὸς ἀσύμβατος τῆς μουσικῆς ἀρμονίας», σελ. 14-15.

Ἐπωδός

Ἡ ἔμφαση τῆς μελέτης στήν διαμόρφωση τοῦ χαρακτήρος ἐκάστου ἀπ' τήν νηπιακή ἡλικία του κι ἀπ' τήν μουσικήν ἄρμονία του ἢ μή, προσφέρεται ὡς πλέον κατάλληλη, γιά τίς ἐξελίξεις τῆς ἐποχῆς μας, ἐπιχειρώντας ἀναδρομή τῆς διερευνήσεως καί τῆς ἐμπειρίας καί σέ προσωπικό ἐπίπεδο κι ὄχι μόνο σέ αὐτό τοῦ θεωρητικοῦ λόγου καί τῆς ἄνωθεν σοφίας· ἄλλωστε, ὁ ἑλληνικός προφορικός πολιτισμός ἔχει ἀκρογωνιαῖο λίθο του τόν ζωντανό λόγο καί κριτήριό του τήν ἄρμονική σχέση τοῦ πολίτου ἀπ' τήν νηπιακή ἡλικία του μέ τήν μητέρα του καί τήν ἀνάπτυξη τῆς προσωπικότητός του μέσα ἀπ' αὐτήν μέ διάλογο, προσῳδία καί ἐμμέλεια, πρὸς τοὺς ἄλλους τῆς κοινωνίας του, ὡς ἐλευθέρους πολίτας, μέ συμπλήρωμα τίς ἰσότητες ἢ καί ἐλεύθερες σχέσεις μέ τοὺς θεοὺς του καί τήν ἀναζήτηση ἐνιαίου λόγου μαζί τους· ὁ γραπτὸς ἀπ' τήν ἄλλη πλευρὰ ἔχει ὡς ἀρχική πηγή του τὸ κείμενο καί τήν ἐπιβολή τῆς πατρικῆς ἐξουσίας - ἄλλωστε, γραπτῶς παρέδωσε ὁ Θεὸς τὰς δέκα ἐντολάς Του εἰς τὸν Μωσῆν εἰς τὸ Τερόν ὄρος Σινᾶ, διὰ τήν πιστὴν ἐφαρμογὴν τους-, ὁ λόγος αὐτὸς εἶναι μονοσήμαντος, ἀπόλυτος καί κατηγορηματικός, ἀποκλείοντας αὐτηρότητα κάθε διαλλακτικότητα στήν ζωὴ τῶν ἀνθρώπων του καί περιορίζοντας οὐσιαστικὰ τίς προσωπικές τους ἐπιλογές. Οἱ δύο αὐτὲς μορφές μᾶς εἶναι γνωστὲς στήν δυτικὴ ἱστορία μας, καθὼς ἡ προσέγγιση τοῦ πολιτισμοῦ τῆς αἰσθητικῆς τῆς γραφῆς, τῆς τρίτης μορφῆς πολιτισμοῦ, μᾶς εἶναι προσωπικὰ γνωστὸς ἐμμέσως μέσα ἀπὸ γραπτὸ λόγο κι ἐπομένως δὲν διαθέτουμε τήν ἐμπειρία τῆς συνολικῆς θεάσεώς του καί τῆς προσωπικῆς τριβῆς μαζί του, στήν καλλιέργεια τῆς αἰσθητικῆς τῆς γραφῆς στήν ἐποχὴ τῆς κεραυνοβόλου εἰσβολῆς τῆς βιομηχανικῆς νοοτροπίας.

Ἡ ἐπιβίωση τῶν βαθυτάτων ριζῶν μας, στὰ τρεῖς τέσσερες χιλιάδες χρόνια ἱστορίας μας, ἀποτελεῖ τήν καλύτερη πρακτικὴ ἀπόδειξή της, τοῦ δυναμισμοῦ της καί τῆς ἐκφράσεως τοῦ πολιτισμοῦ τοῦ ἐλευθέρου λόγου· ἡ διερεύνησή της ἀναδεικνύει τὸν ποιοτικὸ τοῦ χαρακτήρα, καθὼς ἀπὸ ποσοτικῆς πλευρᾶς τοῦ πληθυσμοῦ οἱ γραικύλοι ἢ οἱ ραγιαδες ἐνδῶσαντες Ἕλληνες ἦταν συντριπτικὰ ἢ τεράστια πλειοψηφία τους κι οἱ φυγάδες ἀνοδίαίς τῶν ὑψηλῶν βουνῶν καί τῶν ἀγόνων νησιῶν, μέ τίς κοινότητές τους, ἦταν στήν ἀρχὴ ἀμελητέα μειοψηφία· ἐλάχιστοι ἦταν κι ἐθεωροῦντο ὅλοι τους ὡς ξηροκέφαλοι κι ἐξαιρετικὰ πείσμονες, ἀλλὰ αὐτοὶ διατήρησαν στίς κοινότητές τους, τρία πράγματα: τίς ἰσότητες σχέσεις μέ τοὺς θεοὺς τους, τοὺς θεοὺς τοῦ Ὀλύμπου, τήν μουσικὴ ἄρμονία τοῦ λόγου τους, τήν ἐμμέλειά του καί τήν προσῳδία του, ὡς συνεχείας τῆς μητρικῆς θαλπωρῆς καί στοργῆς της, καί τοῦ διαμορφωμένου ἐλευθέρου ἤθους μέσα τους, μέ τοὺς θεσμοὺς τῆς ἀμέσου δημοκρατίας στίς κοινότητές τους, μέ τίς γαιγάδες καί τοὺς ἐλάχιστους παπποῦδες ὡς μέλη, ἐπειδὴ οἱ ἄνδρες εἶχαν

χαθεί οί περισσότεροι σὸν πόλεμο κι οί γυναῖκες ἐπίσης εἶχαν ἀπαχθεῖ ὡς δοῦλες στοὺς κατακτητὲς καὶ στὰ χαρέμια τους. Ἡ διατήρηση κι ἡ καλλιέργεια τοῦ ἐλευθέρου λόγου καὶ τῆς ἀμφισβητήσεως τῆς ἀνωτάτης ἀρχῆς, θρησκευτικῆς ἢ ἰδεολογικῆς, ἀπετέλεσε τὸν ἀκρογωνιαῖο λίθο τῶν κοινοτήτων. Φυσικά, στὴν παγκόσμια ἱστορία δὲν εἶναι αὐτὸ μόνο ἑλληνικὸ φαινόμενο, παρὰ κι ἄλλοι λαοὶ ἔχουν δείξει παρόμοιες ἀντιδράσεις, ἀλλὰ τὴν ἑλληνικὴ ἱστορία γνωρίζουμε καλὰ κι ἔχουμε τὴν δυνατότητα μελέτης τῆς, μέσω τοῦ γραπτοῦ λόγου τῆς διασώσεως τῆς γραμματείας τῆς, ἀλλὰ καὶ τῆς διερευνήσεως τῶν παραδόσεων καὶ τῶν ἐθίμων τῆς στὰ χωριά τῆς καὶ στὶς κοινότητές τῆς, ὅπου εἶναι ἀκόμη ὀλοζώντανες. Τὴν ἀποψή μας ὡς κληρονόμοι αὐτῶν τῶν παραδόσεων παρουσιάζουμε, μὲ τὶς ἀπαραίτητες προεκτάσεις τους στοὺς ἄλλους πολιτισμούς.

Ἡ ζωντανὴ συνέχεια τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ μᾶς προσφέρει τὴν δυνατότητα γιὰ τὴν ἀξιολόγηση τῶν σημερινῶν παγκοσμίων ριζικῶν κοινωνικῶν ἀλλαγῶν ὑπὸ ἄλλη ὀπτική, ἀπ' τὴν καθιερωμένη τῆς δυτικῆς θεωρήσεως· στὴν τελευταία οἱ ἐπιπτώσεις ἀφοροῦν, πρῶτον, στὴν διερεύνηση καὶ στὴν ἐνδελεχῆ μελέτη τῆς καλλιέργειας τῆς νοοτροπίας τοῦ πολίτου ἐκ τῆς ἐπιδράσεως στὴν διαμόρφωσή τῆς τοῦ ρόλου τοῦ γραπτοῦ πολιτισμοῦ, ὅπως εἶναι ὁ δυτικός, ὡς συνεχείας τοῦ ἰουδαϊκοῦ νόμου καὶ τῆς ἀγγουστινιανῆς παραδόσεως τοῦ χριστιανισμοῦ, ἀλλὰ καὶ τῆς ἰσλαμικῆς ἔξωθεν ὁμως παρεμβολῆς· δεύτερον, τῶν ζωτικῶν ἀπαιτήσεων καὶ ἀλλαγῶν τῆς καθημερινότητος ὅλων τῶν κατοίκων τῆς ἐκ τῆς ἐφαρμογῆς τῆς ψηφιακῆς τεχνολογίας, ἢ ὅποια παρεμβαίνει στὴν ζωὴ μας, μὲ ἥπιο καὶ διαλλακτικὸ στὴν πράξη τρόπο, ἀλλὰ μὲ ἀνατροπὲς πολὺ βαθύτερες καὶ πολὺ ταχύτερες ἀπὸ ἐκεῖνες τῆς βιομηχανικῆς ἐπαναστάσεως. Ὅποιος ἔχει μεγαλώσει κι ἔχει ἀνατραφεῖ μὲ τὶς διδαχὲς τοῦ γραπτοῦ λόγου ἀντιδρᾷ ἀμφιθυμικὰ πλέον ἀπέναντι στὶς διευκολύνσεις τῆς πρακτικῆς του ζωῆς· ἀπολαμβάνει τὴν ἐνημέρωσή του διαδίκτυακὰ, ἔστω κι ἄλλης ποιότητος, καὶ τὴν ἐκπλήρωση ὅλων σχεδὸν τῶν ὑποχρεώσεων του ψηφιακὰ, σὲ ἐλάχιστα λεπτά, ὅπως στοὺς ἀνεξαρτήτως τῆς ἡλικίας τους περισσότερους, κι αἰσθάνεται ἀνακουφισμένος, ἐπειδὴ ἔχει ἀπαλλαγεῖ ἀπ' τὴν χρονοβόρο καὶ ψυχοφθόρο οὐρά, ἀλλὰ κι ὑπερήφανος, ἐπειδὴ τὰ ἐγγόνια του ἀπ' τὶς πρῶτες τάξεις Δημοτικοῦ τὸν ἐξυπηρετοῦν ταχύτατα κι αὐτὸ σὲ ὅλους τοὺς λαοὺς καὶ σ' ὅλες τὶς χῶρες· ταυτοχρόνως νοιώθει ἕναν κόμπο στὸ λαιμό του, ἐπειδὴ αὐτὸς ὁ τρόπος τῆς ζωῆς του δὲν συνάδει μὲ τὶς πολιτικὲς του ἐπιλογές, θρησκευτικὲς κι ἰδεολογικὲς· νιώθει, ὅτι οἱ πολιτικὲς του ἐπιλογές, ὅπως τὶς ἔχει βιώσει ἐπὶ πολλὰς γενιὲς στὴν κοινωνία του, ἐπιβάλλουν καὶ ἀπαιτοῦν τὴν ἡἀπόλυτη προσαρμογὴ του στὶς δοξασίες τους· τρίτον, Ἡ αὐτόματη καὶ ταχύτατη διαδίκτυακὴ ἐκπλήρωση τῶν ὑποχρεώσεων του κι ἡ ἀπαλλαγὴ του ἀπ' τὴν ψυχοφθόρο καὶ χρονοβόρο οὐρά, ὅπως κι οἱ ἀντίστοιχες ἀλλαγές στὴν ἀπασχόλησή

του, σὲ παραγωγή ἢ ὑπηρεσίες, τὸν ὀδηγεῖ στὴν ἀποδέσμευση τῶν δημιουργικῶν του δυνατοτήτων καὶ τοῦ ἐπιβάλλει τὴν ἔκφραση τῆς γνώμης του, στὴν κοινωνικὴ του ζωὴ καὶ στὴν παραγωγικὴ του συμμετοχὴ, ἀναλόγως ὅμως πάντα πρὸς τὴν δημιουργικὴ ἰκανότητα τῆς γλώσσης του, τοῦ λόγου του· τὸ ζεῖ, ὅτι δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι ἓνα ὑπάκουο ἐργαλεῖο τῆς βιομηχανικῆς λογικῆς, κάποιες ἐσωτερικὲς δυνάμεις του τὸν ὠθοῦν στὴν ἔκφραση τῆς γνώμης του, ἔστω στὴν ἀρχὴ αὐθόρμητα κι ἄγαρπα, ἀλλὰ ὡς ἔκρηξη τῆς συνθετικῆς ἰκανότητος τοῦ λόγου του καὶ ἐκτόνωση τοῦ ψυχολογικοῦ του ἀδιεξόδου. Οἱ γλώσσες μὲ συνθετικὴ ἰκανότητα ἐπιτρέπουν καὶ διευκολύνουν τὴν ἔκρηξη, ἐνῶ οἱ ἀναλυτικὲς τὴν παρεμποδίζουν, ὅπως δείχνουν οἱ ἐξελίξεις.

Ἀπὸ θεωρητικῆς ὀπτικῆς, τέταρτον, βρίσκεται ἀντιμέτωπος μὲ δύο διαφορετικὲς δυνάμεις μέσα του· τὴν αὐθόρμητη καὶ παρορμητικὴ τῆς ἐκφράσεως τῆς γνώμης του, τὴν ὁποία παρουσιάζει τὶς περισσότερες φορές, ἔστω καὶ μὲ ἀρνητικὲς συνέπειες γιὰ τὸν ἴδιο, καὶ τὴν λογικὴ καὶ συγκρατημένη τῆς θρησκευτικῆς ἢ ἰδεολογικῆς συνεπείας του, γιὰ ἀποφυγὴ κάθε κριτικῆς, ἀλλὰ καὶ τηρήσεως τῶν κανόνων τῆς προηγούμενης ζωῆς του, ἔστω κι ἂν αὐτὸ τὸν ὀδηγεῖ σὲ κατάσταση ψυχολογικῆς συγκρατήσεως καὶ ἐνδοσκοπισμοῦ του, μὲ ἄγνωστες τὶς ἐπιπτώσεις. Στὴν πράξη βρίσκεται στὴν ἀμφιθυμικὴ αὐτὴ κατάσταση στὴν καθημερινότητά του, καθὼς ἀντιλαμβάνεται, ὅτι οἱ δύο ἐσωτερικὲς του δυνάμεις -γιατί ὡς δυνάμεις ἐμφανίζονται οἱ δύο καταστάσεις- δὲν συμβιβάζονται μὲ τίποτε -εἶναι οἱ ἀσύμβατες εὐθεῖες στὸν χῶρο τοῦ βιομηχανικοῦ καὶ τοῦ ψηφιακοῦ ἀνθρώπου- κι ὅτι εἶναι ὑποχρεωμένος ἐπιλέξει τὴν μία ἀπ' τὶς δύο. Ἀλλὰ, ἐδῶ εἶναι καὶ τὸ μεγάλο του πρόβλημα· ἂν ταυτισθεῖ μὲ τὶς παρορμητικὲς δυνάμεις τῆς ψηφιακῆς φύσεως, τότε αἰσθάνεται ἀπελευθερωμένος καὶ δημιουργικὸς σὲ ὅλες τὶς ἐκδηλώσεις του, μὲ τὴν ἡρεμία καὶ τὴν εὐχαρίστηση τῆς ἐργασίας του, ἀπέναντι στὸ ἄγχος καὶ στὴν ψυχικὴ καὶ σωματικὴ ἐξουθένωση, σὲ μεγάλο βαθμὸ, τῆς βιομηχανικῆς ἀπασχολήσεως· ἀλλὰ, ἂν δὲν ἀποβάλλει πλήρως τὸν παλαιὸ του ἑαυτό, βρίσκεται καὶ σὲ σύγκρουση, ὑπόγεια κι ἀργὴ ἢ αἰφνίδια κι ὀρμητικὴ, μὲ τὸ παραγωγικὸ καὶ πολιτικὸ περιβάλλον του, ἀλλὰ καὶ τὴν οἰκογένειά του καὶ περισσότερο τὰ παιδιά του, τὸ ὁποῖο ἔχουν ἀγκαλιάσει καὶ πρωτοστατοῦν στὰ ψηφιακά, μὲ τὴν μάνα τους μαζί του. Ἄν ὅμως συνεχίσει τὴν προηγούμενη ζωὴ του, τότε εἶναι ὑπάκουος στὸ πολιτικὸ του σύστημα τοῦ συντεχνιακοῦ περιβαλλοντος, ἀλλὰ βιώνει ἀποπνικτικὴ τὴν κατάθλιψη μέσα του καὶ τὴν ἀπομόνωση στὸν περίγυρό του, ὡς ἀσκητῆς μιᾶς ἄλλης ἐποχῆς...

Κάτω απ' την επιφάνεια όμως ή κίνηση τής ιστορίας σέ παγκόσμιο επίπεδο είναι *αναπότρεπτη* και *χειμαρρώδης*, ιδιαίτερος στις νεώτερες γενιές· όπως πάντα συμβαίνει στην ιστορία οί πρωταγωνιστές, οί νέοι, δέν σκέπτονται ούτε γνωρίζουν τίποτε για τις *κοσμοϊστορικές αλλαγές* στις όποιες μετέχουν· τήν καλύτερη απόδοση τής σκέψεώς τους, ως συμβολής στην εργασία τους, με τὰ νέα εργαλεία και μηχανές, τήν τεχνητή νοημοσύνη, συγκρίνουν κι αξιολογούν, μαζί με τις δυνατότητές τους αξιοποιήσεώς τους, αυτή είναι ή προσοχή τους κάθε στιγμή. Μετά τήν *όλοκλήρωση* τής *έπιτυχοῦς εργασίας* τους διαπιστώνουν δύο πράγματα αρχικῶς, τὸ πόσο ταχύτερα *έξεπλήρωσαν* τήν *άποστολή* τους, κάτι *άδιανόητο* με τὰ παλιά μέσα εργασίας, και τὸ πόσο *πιὸ ξεκούραστοι* με τήν πρώτη εφαρμογή τής νέας τεχνολογίας αισθάνονται. Σέ πρώτη φάση ή αξιολόγηση είναι *ποσοτική*, τὸ πόσο ταχύτερα τελείωσαν τήν δουλειά τους, σέ σύγκριση με τις προγούμενες ασχολίες τους, *έπειδή* διαπιστώνουν *άμέσως* μετά τὸ τέλος τους, και σέ μεγάλο βαθμὸ κατά τήν διάρκειά της, *ότι αλλάζουν ἄρδην* οί *σχέσεις* τους *έργασίας*· ή *άποψη* τους αυτή *έμπεδώνεται* μέσα τους, με τήν διαπίστωση, *ότι δέν είναι σοβαρή ή σωματική* κι ή *ψυχική κούρασή* τους, *έστω* κι *άν* *έχουν* *άφιερώσει* περισσότερο χρόνο στην πρώτη εφαρμογή της, *διερευνώντας* τις νέες *συνθήκες* εργασίας και *κοινωνικῆς* συμπεριφορᾶς.

Οί *χρηστες* τής *ψηφιακῆς* τεχνολογίας και τής *τεχνητῆς* νοημοσύνης *άγνοοῦν* τις *θεωρητικῆς* *διερευνήσεις* ή *πολιτικῆς* *προεκτάσεις* κατά τήν εφαρμογή της, και ζοῦν μόνο στην καλύτερη *έκτέλεση* τής *έργασίας* τους, *σκιαγραφώντας* τις *άντιδράσεις* τους σέ *προσωπικὸ* *έπίπεδο* και σέ *στενὸ* *έργατικὸ* σέ πρώτη φάση· αυτό σταδιακὰ τὸ διαπιστώνουν, *έπειδή* βλέπουν *ότι*, *είναι* *πολλαπλάσια* ή *άπόδοσή* τους, σέ σύγκριση με τὰ *παλιά* *έργαλεία* τους και τις *μηχανές* τους. *Όταν* *έξοικειωθοῦν* πλήρως με τήν *χρήση* τους και *χειραφετηθοῦν* απ' τις *έργασιακῆς* κι *άλλες*, *ψυχολογικῆς* κυρίως και *πολιτικῆς*, *έξαρτήσεις* τους απ' τὰ μέσα τής προηγούμενης *έποχῆς*, *άρχίζει* ή *θεωρητικῆ* *διερεύνηση* τής *σημασίας* τής νέας τεχνολογίας, στην *οικονομικῆ* *άπόδοσή* της και στις *έπιπτώσεις* της στην *νοοτροπία* τους, στην *καθημερινότητά* τους, στο *ἦθος* τους· διαπιστώνει *έκαστος*, *ότι* γίνεται *πλέον* *άλλος* *άνθρωπος*, *είτε* *εργάζεται* σέ *έργοστάσιο* *παραγωγῆς*, *είτε* σέ *γραφειὸ*, *είτε* *είναι* και *ιδιώτης*, με τήν *χρήση* τῶν *καρτῶν* για τις *συναλλαγές* του με τὸ *δημόσιο* και τούς *άλλους φορεῖς*. Οί *αλλαγές* στην *συμπεριφορά* του, *οικογενειακῆ* και *κοινωνικῆ*, *ξεφυτρώνουν* σάν τὰ *μανιτάρια* στο *μυαλό* του μετά τή *βροχή*.

Η πρώτη *άντιδραση* φυσικὰ *είναι* *ψυχολογικῆ*, διαπιστώνει, *ότι* με τήν *χρήση* τῶν *ψηφιακῶν* *μέσων*, *δέν* *αισθάνεται* *έξουθενωμένος* κι *άδύναμος* για *ό,τιδήποτε* *άλλο*,

ἀκόμη καὶ γιὰ τὸ χαμόγελο στὰ παιδιά του πολλές φορές· ἀντιθέτως αἰσθάνεται εὐχαρίς, οἰκειὸς καὶ ἀγαπητὸς στὰ παιδιά του καὶ στὴν σύζυγό του, ὅσο ποτὲ ἄλλοτε στὴν ἐργασιακὴ του διαδρομὴ· ἀντιλαμβάνεται δηλαδὴ σταδιακὰ ὅτι ἔχει ἀλλάξει τὸ ἦθος του, ἢ νοοτροπία του. Κι αὐτὸ ὀφείλεται, ἐπιχειρώντας ἀνακεφαλαίωση τῶν ἐπιπτώσεων της: σὲ πρῶτο ἐπίπεδο, ὅτι ἔχουν ἀλλάξει ἄρδην οἱ σχέσεις ἐργασίας, καὶ ἀπ' τὴν προσοχή του στὴν τελειότητα τῆς λειτουργίας τῆς χειρὸς καὶ στὴν ἀπόλυτη προσήλωση στὶς ὁδηγίες τῆς παραγωγικῆς διαδικασίας, ἐπομένως καὶ στὴν πιστὴ ἐφαρμογὴ τοῦ προγράμματός της, περνάει στὴν ἐλεύθερη συμμετοχή του, καθὼς τὰ ψηφιακὰ μέσα ἀπαιτοῦν καὶ προϋποθέτουν τὴν δημιουργικὴ συνεισφορά του, τὴν καλύτερη καὶ ἐλεύθερη λειτουργία τοῦ μυαλοῦ του, τῆς διανοίας του, ὅποτε ἀλλάζει καὶ τὸ ἦθος του, ἢ νοοτροπία του· σὲ δεύτερο ἐπίπεδο, διαπιστώνει, ὅτι, ὅσο ἀποδεσμεύεται ἀπ' τὶς προηγούμενες ἐξαρτήσεις του τῆς βιομηχανικῆς παραγωγῆς, τόσο πιὸ οὐσιαστικὴ καὶ πιὸ δημιουργικὴ γίνεται ἡ συνεισφορά του στὴν παραγωγικὴ διαδικασία καὶ τόσο περισσότερο ἀποζητάει ὁ ἴδιος, ἄνεση γιὰ τὴν διατύπωση τῶν ἀπόψεών του, τὶς ὁποῖες δέχεται εὐχαρίστως καὶ ὁ ἐργοδότης του, σὲ πολλαπλὸ βαθμὸ τώρα, καὶ ἀφήνει ἔτσι εὐρύτερα περιθώρια δημιουργικῆς προσφοράς τῶν ὑπαλλήλων του, ἀκόμη καὶ σὲ θέματα διαθέσεως τῶν προϊόντων του στὸ ἐσωτερικὸ καὶ διεθνῶς· σὲ τρίτο ἐπίπεδο, καὶ μὲ τὶς ἐπαφές του μὲ τοὺς συνεργάτες του στὸ ἐξωτερικὸ, πέραν τῶν ὅσων ἔχουν κοινὲς σπουδὲς καὶ σὲ ξένα Πανεπιστήμια, διαπιστώνει ὅτι ἡ ἀπόδοση τῶν ἐρευνητῶν καὶ τῶν ἐργαζομένων ἐξαρτᾶται σὲ μεγάλο βαθμὸ ἀπ' τὴν γλῶσσα τους, ἀπ' τὸ λόγο τους, γιὰ πρώτη φορὰ στὴν νεώτερη ἐποχὴ, κάτι τὸ ἀδιανόητο στὴν δυτικὴ παράδοση τοῦ ὀρθολογισμοῦ καὶ τῆς βιομηχανικῆς λογικῆς, ὅπου ὁ ἄνθρωπος ἦταν, ἀποκλειστικὰ καὶ μόνο, τὸ σχῆμα τῆς θρησκευτικῆς ἢ ἰδεολογικῆς της συλλήψεως καὶ ἀποστολῆς.

Ἡ σύνθεση τῶν τριῶν αὐτῶν παραγόντων ἐπιβεβαιώνει τὴν διαπίστωσή μας, ὅτι ὁ ψηφιακὸς ἄνθρωπος εἶναι ἀσύμβατος πρὸς τὸν προκάτοχό του βιομηχανικό· γνωστὰ αὐτά, ἀλλὰ εἶναι ἀπαραίτητη ἡ ἔμφαση στὴν ἀξιολόγηση τῆς διαφορᾶς τῆς γλώσσας, ὡς πρὸς τὴν ἀπόδοση τοῦ μυαλοῦ, τῆς διανοίας του, στὴν ἐφαρμογὴ τῆς ψηφιακῆς τεχνολογίας, στὴν πρακτικὴ της πλευρᾶ γιὰ τὸν ἐργαζόμενο, τὸ ποιὲς εἶναι οἱ ἐπιπτώσεις της στὴν ἀπόδοσή του καὶ στὴν καθημερινότητά του. Ἡ ἐργασιακὴ διαδικασία εἶναι ἴδια σὲ ὅλους τοὺς λαούς, ἀντὶ γιὰ τὴν ἐκμάθηση τῆς λειτουργίας τῶν μέσων παραγωγῆς στὴν βιομηχανικὴ περίοδο, μὲ τὴν κατάλληλη κίνηση τῆς χειρὸς καὶ στὴν πιστὴ ἐφαρμογὴ τοῦ προγράμματος, ὁ ἐργαζόμενος καλεῖται νὰ ἀνταποκριθεῖ στὶς ἀπαιτήσεις τῆς νοητικῆς λειτουργίας του, τοῦ συνδυασμοῦ τῶν ἐπιλογῶν ποὺ παρουσιάζονται στὴν ὀθόνη καὶ νὰ τὶς προωθήσει στὴν ἐφαρμογὴ τους στὴν παραγωγικὴ διαδικασία· ὁ συνδυασμὸς τῶν ἐπιλογῶν

δυνατόν νὰ ἀπαιτεῖ δύο ἢ πολλές παραμέτρους, δηλαδή προτάσεις στήν νοητική λειτουργία, ἢ καί ἄλλες διαδικασίες, ἀναλόγως πρὸς τὴν πολυπλοκότητα τῆς παραγωγικῆς διαδρομῆς. Στὸ σημεῖο αὐτὸ τίθεται τὸ πρόβλημα τῆς γλώσσης, τοῦ λόγου, ἐκάστου λαοῦ· ὑπάρχουν γλώσσες ἀναλυτικές, ἢ φτωχές, ὅπως ἡ λατινική, μὲ τὴν δυνατότητα συνδυασμοῦ μόνο ὀλίγων δευτερευουσῶν προτάσεων, δύο ἢ τριῶν, σὲ μία κυρία πρόταση, κι ἄλλες μὲ εὐρείες δυνατότητες συνδυασμοῦ πολλῶν δευτερευουσῶν σὲ μία κυρία, ὅπως ἡ ἑλληνική, στήν ὁποία τὸ περίφημο «Συμπόσιον» τοῦ Πλάτωνος εἶναι σειρὰ δευτερευουσῶν προτάσεων, πὺ ἀρχίζει μὲ τὸ «ἔφη γάρ», τοῦ Ἀπολλοδώρου (174α), ὅπως ἐπισημαίνει ὁ Ἰωάννης Συκουτρῆς.

“Ἐξαίρεση ἀποτελεῖ ὁ Στήβεν Ράνσιμαν, ὁ διάσημος Βρεταννὸς βυζαντινολόγος, ὁ ὁποῖος ἔχει γράψει στὸ βιβλίο του, «*The Eastern Schism*», «Τὸ Ἀνατολικὸ Σχίσμα», Ὁξφόρδη, 1955, ἀπὸ ἀπόδοση τοῦ Γιώργου Σεφέρη: «Καὶ ἡ γλώσσα ἔπαιξε τὸ μέρος τῆς στῆ διαφορᾶ. Ἡ ἑλληνική εἶναι προικισμένη μὲ λεπτὴν ὀξύτητα καὶ εὐλιγισία καὶ εἶναι ἀξιοθαύμαστα κατάλληλη νὰ ἐκφράσει κάθε ἀπόχρωση τῆς ἀφηρημένης σκέψης, ἐνῶ ἡ λατινική εἶναι κατὰ πολὺ πιὸ σκληρὴ καὶ ἀλύγιστη...»⁶¹ Ὑπῆρξαν λαμπρὲς ἐξαιρέσεις πὺ ἐκόντες ἄκοντες ἔστω δικαιολόγησαν τὸν πατριάρχη Φῶτιον, ἀλλὰ καὶ τὸν Ἀριστείδην Κοϊντυλιανόν...” Ἀρκετοὶ Δυτικοὶ στοχαστὲς, ρωμαντικοὶ οἱ πλεῖστοι, ἔδειξαν τὴν διαφορὰ ἰκανότητος συντάξεως, συνθέσεως, πολλῶν γλωσσῶν· δὲν ἀποτελεῖ τὸ θέμα ἀντικείμενό μας, παρὰ γίνεται ἀναφορὰ στήν ἀνάδειξή του μὲ τὴν ψηφιακὴ τεχνολογία, ἐνῶ ἦταν ἄγνωστο κι ἄχρηστο ὡς ἀντικείμενο στήν παράδοση τοῦ ὀρθολογισμοῦ καὶ τῆς βιομηχανικῆς κοινωνίας.

Ἄλλωστε, ἡ προβληματικὴ μας εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς σταδιακῆς ἐνασχολήσεώς μας μὲ τὴν πολιτικὴ οἰκονομία, ἀπ’ τὶς πανεπιστημιακὲς μας σπουδές, μὲ τὴν μελέτη τῶν κλασικῶν τῆς ἔργων, περιλαμβανομένων κι ἐκείνων τῶν Ἄνταμ Σμίθ, Ντέιβιντ Ρικάρντο, ἄλλων, Καρόλου Μάρξ, Τζὼν Μέυναρντ Κέννς, ὅπως καὶ τῆς ἐφευρέσεως τῆς μεθόδου *simplex* καὶ τῆς οἰκονομετρίας μέχρι τὶς τελευταῖες κρίσεις τῆς δυτικῆς οἰκονομίας καὶ τῶν ὀλιγωτέρων ἐπιπτώσεών τους στοὺς Ἀναδυόμενους, μὲ πρώτη τὴν Κίνα· ἀλλὰ στὶς πρῶτες ἐπιπτώσεις μέτρησε ἡ διαμεσολάβηση τῆς δικτατορίας μὲ τὶς γνωστὲς παρεμβάσεις της, ὁπότε ἄρχισε κι ἡ συστηματικὴ μελέτη τῶν ἀρχαίων προγόνων μας, ὡς ἀντίδραση στὸ ἀδιέξοδο τῶν δύο κυριάρχων ἰδεολογιῶν, ὅπως τὸ ἀντιλαμβανόμεσταν προσωπικά, κι ὡς ἀπάντηση στὶς ἐσωτερικὲς μας ἀναζητήσεις γιὰ τὴν πορεία τῆς χώρας μας, μέσα ἀπ’ τὸ σκότος τῆς ἑπταετίας.

⁶¹ Γιώργου Σεφέρη, «Δοκιμές», Β’, τόμος, «Στὰ 700 χρόνια τοῦ Δάντη», σελ. 279, ἐκδόσεις, Ἴκαρος, 1974 καὶ εἰς τὰς «ἀναλύσεις» «Τοῦ Ἐμμελοῦς», «Ἡ παρέμβασις τῆς θεᾶς Ἀθηνᾶς». σελ. 35 καὶ «Ὁρθολογισμός, ἀσύμβατος τῆς μουσικῆς ἀρμονίας», σελ. 46.

Φυσικά, αυτά είναι δευτερεύοντα για τους τρίτους, αλλά καθοριστικά για την εξέλιξη της προβληματικής μας: στην πολιτική οικονομία οι αναζητήσεις εμπλουτίστηκαν, με την μελέτη της οικονομετρίας, ή όποια κυριαρχούσε στην διεθνή σκέψη την εποχή εκείνη, καθώς υποσχόταν την άμεση και ζωτική επίλυση όλων των οικονομικών προβλημάτων, με την χρήση της και τις αναφορές της στις εργασίες των Νόρμπερτ Βίνερ και Τζών φον Νόυμαν, απ' την εποχή του πολέμου και την ανακάλυψη της μεθόδου simplex, δηλαδή της επιλογής της άριστης λύσεως, της αριστοποίησης, μιας ή περισσοτέρων, όταν αντιμετωπίζονται πολλά προβλήματα, παράμετροι, σε δεδομένες καταστάσεις. Ως γνωστόν ή μέθοδος εφευρέθηκε στην διάρκεια του πολέμου, για την αντιμετώπιση του προβλήματος του ναυτικού ανεφοδιασμού της Αγγλίας και δευτερευόντως της Ρωσίας, ώστε να φθάνουν περισσότερα πλοία απ' την Αμερική, από όσα βύθιζαν τα γερμανικά υποβρύχια: την ίδια μέθοδο είχε βρει κι ο Λεωνίδας Καντάροβιτς στην Σοβιετική Ένωση, αλλά για τις σιδηροδρομικές μεταφορές. Στον πόλεμο επέτυχε, αλλά, όταν μεταπολεμικά εφαρμόστηκε ή θεωρία στα προγράμματα αναπτύξεως των παλιών αποικιών, στην πράξη απέτυχε παταγωδώς, ήταν εφαρμογή του γραπτού λόγου, το ελεύθερο άτομο, κι ιδιαιτέρως ο καθυστερημένος, δέν υπήρχε καν στην συλλογιστική της!

Ήταν εμφανέστατο, ότι κάτι της έλειπε, ενῶ και στην Ελλάδα, όταν ήρθε ο Ανδρέας Παπανδρέου, το 1959, απ' τους γνωστούς οικονομέτρους της Αμερικής, με βιβλία και πολλές θεωρίες και τον διορισμό του σε κορυφαία θέση της Τραπέζης της Ελλάδος, δέν προσέφερε τίποτε, οὔτε κι έπεισε, όσους μελέτησαν τὰ ἔργα του, με απόδειξη την μεγάλη οικονομική κρίση και κοινωνική εξαθλίωση, όταν επέβαλε τον σοσιαλισμό και τὸ συντεχνιακὸ κράτος! Γνωστά αυτά! Την ίδια εποχή αρχίζει κι ή άμεση προσωπική γνώση τῶν γεγονότων, αλλά αυτά είναι εκτός του πονήματος τούτου.

Κατὰ την άσκηση της εξουσίας του, όριακός σταθμός εστάθη ή ψήφιση του μονοτονικού, με μεταμεσονύκτιο τροπολογία, σαν να επρόκειτο για έντελῶς δευτερεύον θέμα, με ρητάς έντολὰς του εκ Νέας Υόρκης Έλευθερίου Σταυριανού, όπως όμολόγησε εκ τῶν υστερών ό τότε ύπουργός Παιδείας, με άπώτερο σκοπό τον άφελληνισμό του τόπου⁶² ή άνησυχία για την επιβίωση της ελληνικής γλώσσας, του γένους και της δημοκρατίας, ως ένιαίας όντότητος μᾶς όδήγησε, με ρητή έντολή της Ελένης Βλάχου και την πλήρη κάλυψή της, στην έρευνα της «Καθημερινής», «Τί Έλληνικά μιλάμε;», Μάρτιο με Ιούνιο 1983, την όποια άγνόησαν οι διακεκριμένοι φιλόλογοι κι άκόμη δέν την μνημονεύουν οι επόμενοι, γράφοντας πολλοί απ' αυτούς, ότι δέν υπήρξε αντίδραση στην καθιέρωση του μονοτονικού!

⁶² Όπου, άν. σελ. 26-27, 32, 60.

“Πρακτικὸ ἀποτέλεσμα αὐτῶν ἦταν ἡ ἄλωση τοῦ τύπου, μὲ ἀποφασιστικὸ βῆμα τὴν παραχώρηση ἀπ’ τὴν Ἑλένη Βλάχου «Τῆς Καθημερινῆς» στὸν Γιώργο Κοσκωτᾶ, ὁπότε κι ἄλλαξε ἡ μορφή του στὴν χώρα κι ἡ ἐπίδρασή του στὰ πολιτικά μας πράγματα. Ἡ Κυρά τῆς ἔφημερίδος ἐξομολογεῖται:

‘- Οἱ διευθυντές σας, οἱ ἀρχισυντάκτες σας, πὸν ἔμειναν στὶς θέσεις τους, ἀποδέχθηκαν τὴν ξύλινη αὐτὴ γλῶσσα;

- Πρωτοστάτησαν μάλιστα στὴν ἐφαρμογὴ τῆς καὶ μὲ περισσὴ σπουδὴ.

- Ὅλοι ἐκεῖνοι πὸν πέντε χρόνια πρὶν περηφανεύονταν γιὰ τὴν ἔρευνα, «Τὶ Ἑλληνικὰ μιλάμε»;

- Ὅλοι τους... ἀπὸ τότε ἀντιδροῦσαν πλαγίως, ἀλλὰ σταθερά· μόνον ἐσὺ σήκωσες τὸ βάρος, δὲν ἤξερες πόσες δυσκολίες πρόβαλαν, πόσα ἐμπόδια...

- Εἶχα καταλάβει κάτι...

- Τίποτε δὲν εἶχες καταλάβει· τότε δὲν τὰ ἔδινα σημασία, γιὰτὶ εὐκόλα ἄλλαζαν γνώμη. Τώρα πὸν τὰ ξανασκέπτομαι, καταλαβαίνω ὅτι ἀκολουθοῦσαν κάποια κοινὴ κατεύθυνση, σὰν κάποιοι νὰ τοὺς καθοδηγοῦσε καὶ κατέληξαν στὴν σημερινὴ κατάσταση. Ἦρθανε ἄνθρωποι μὲ τὴν νέα διεύθυνση πὸν οὔτε ἀνάγνωση δὲν ἤξεραν στὰ ἑλληνικά, ὄχι μόνο γραφὴ, οὔτε ἀνάγνωση, τὸ διαπίστωσα ἐκ τῶν ὑστέρων, καὶ κατέλαβαν μάλιστα καίριες θέσεις...

- Δὲν ἐξηγεῖται ἀλλιῶς ἡ σημερινὴ τους στάση, λέει ὁ σύζυγος, ὁ ὁποῖος εἶχε ἐπιστρέψει στὸ γραφεῖο. Κανένας δὲν πονάει πλέον γιὰ τὴν ἑλληνικὴ μας γλῶσσα!

- Ὅχι μόνο δὲν πονάει, δὲν ἐνδιαφέρεται κἄν, λέει ἡ Κυρά, κι αὐτὸ εἶναι χειρότερο. Ἄλλωστε τὸ ἀντάλλαγμα εἶναι μεγάλο, δυὸ καὶ τρεῖς φορὲς αὐξηση τοῦ μισθοῦ κι ἄλλα συνακόλουθα.”⁶³

Ἡ στροφὴ στὴν μελέτη τῆς ἱστορίας τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας, δηλαδὴ τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ, εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα τὴν δημοσίευση τῶν πολλῶν ἐργασιῶν εἰς τὰς «ἀναλύσεις» «Τοῦ Ἑμμελοῦς», ἀλλὰ καὶ τὴν ἀπόδειξη τῆς μεθοδεύσεως τῆς δυτικῆς φιλοσοφίας καὶ τοῦ ὀρθολογισμοῦ τῆς, μὲ συμπλήρωμά τους τὴν βιομηχανικὴ λογικὴ, ὅτι εἶναι κατάληξη τοῦ ἐνιαίου ἑλληνορωμαϊκοῦ πολιτισμοῦ· ἡ ἐλεύθερη σκέψη, ὁ πολίτης τοῦ ἐνιαίου ἑλληνικοῦ λόγου, μὲ τὴν ἰσηγορία του, ἀπ’ τὸν Ὅμηρο μέχρι τὶς μέρες μας στὶς συνοικίες καὶ στὰ χωριά, τοὺς ἐνοχλοῦσε κι ἐπιδίωξαν καὶ τὸ πέτυχαν

⁶³ Ὅρα, εἰς τὰς «ἀναλύσεις» «Τοῦ Ἑμμελοῦς», «Ἡ σπουδὴ γιὰ τὴν γλῶσσα», σελ. 7, καὶ «Ὀρθολογισμός, ἀσύμβατος τῆς μουσικῆς ἀρμονίας», σελ. 75-76, καὶ ἀν. σελ.28, κ.έ.

σὲ κάποιο βαθμό, μὲ τὴν ὑποδούλωση τῆς «πνευματικῆς» ἡγεσίας, ὅπως τὸ ἀποδεικνύουν, ὁ ἔθνικὸς γλωσσολόγος τῆς κοινοβαρβαρικῆς, ὁ θεολόγος φιλόσοφος, κι ὁ νεορθόδοξος ἢ μᾶλλον νεοκαθολικὸς ἕως νεοπροτεστάντης φιλόσοφος, μὲ τὶς οὐρές τους. Ἐνα πρᾶγμα ἀγνοοῦν ἢ κι ἀποκρύπτουν, τὸν ἀπλὸ Ἑλληνα στὴν καθημερινότητά του· ὅσο ἡ μάνα κι ἡ γιαγιά, ὁ καφετζῆς κι ἡ ἀγορὰ θὰ ἀπαντοῦν σὲ κάθε ἐρώτηση, «ἀμέσως», αὐτὸ θὰ εἶναι τὸ χρονικὸ μας ἐπίρημμα, κι ἄς προβάλλουν ὅσο θέλουν οἱ κυβερνήσεις καὶ τὰ δίκτυα τὸ τροπικὸ «ἄμεσα», ἡ ἐνιαία ἑλληνικὴ γλῶσσα παραμένει ὀλοζώντανη. Οἱ ἴδιοι ἀποκόπτονται ἀπ’ τὴν μήτρα τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ἀπ’ τὸν ζωογόνου ὀργανισμό του, ἀπ’ τὴν ὀλοζώντανη γλωσσικὴ ὀμηρικὴ παράδοση κι ἀπομένουν, ὅπως τόσοι ἄλλοι στὴν ἱστορία μας, «ἄχθος ἀρούρης»...

Ἱστορικὸ παράδειγμα ἀποτελεῖ τὸ γεγονὸς -ὅτι στὴν Ἀθήνα, μετὰ ἀπὸ τέσσερες αἰῶνες ῥωμαϊκῆς κατακτῆσεως εἶχε ἀλλοιωθεῖ ἡ γνήσια ἑλληνικὴ ἀρκετά, μὲ τὴν παρουσία τῶν βαρβαρικῶν νεανίων, σπουδαστῶν τῶν φιλοσοφικῶν τῆς σχολῶν, ἀλλὰ μετὰ ἀπὸ δεκαπέντε γενιές, ἐνῶ ἐπὶ σοσιαλισμοῦ ἔφθασε λίγος καιρὸς ἢ μῆνες ἢ ἑβδομάδες γιὰ τὴν ἀριστερὴ καὶ ἄλλη φραγκολάγνα πνευματικὴ ἡγεσία μας γιὰ ἀποδοχὴ τῆς κοινοβαρβαρικῆς τῆς, ἀλλὰ μόνο στὴν Φραγκία τοῦ Κολωνακίου, ὄχι στὶς συνοικίες μας καὶ στὰ χωριά μας- ὅτι στὴν ἐποχὴ του, “Ὁ Πλούταρχος ἐπιμένει στὴν παρουσίαση τοῦ ἥθους τῆς ἀμέσου δημοκρατίας καὶ στὴν εὐαισθησία τῶν πολιτῶν τῆς, ἐνῶ γνωρίζει ὅτι αὐτὰ ἦταν ἀγνωστα στὴν Ρώμη καὶ στὶς περισσότερες ἐπαρχίες τῆς στὶς μέρες του· ἀφήνει ὁμως νὰ ἐννοηθεῖ ὅτι τὰ συνάντησε στὴν καθημερινότητα πολλῶν Ἑλλήνων τοῦ ἑλλαδικοῦ χώρου, τῶν ψηλῶν βουνῶν, τῶν νησιῶν καὶ τῶν ἀπομονωμένων περιοχῶν, ὅπως τὸ ὑπογραμμίζει ὁ Φιλόστρατος· ἄλλωστε μόνο ἕνας αἰῶνας χωρίζει τὸν Ἡρώδη τὸν Ἀττικὸ, ὅταν συζητοῦσαν γιὰ τὴν γνησιότητα τῆς ἑλληνικῆς, ἀπ’ τὸν ἴδιο, καὶ ὅταν τὸ ἀναγνώριζαν ὡς γεγονὸς ὅτι, «ἡ μεσογαία τῆς Ἀττικῆς ἀγαθὸν διδασκαλεῖον ἀνδρὶ βουλομένῳ διαλέγεσθαι... ἄμικτος δὲ βαρβάρους οὔσα ὑγιαίνει αὐτοῖς ἢ φωνὴ καὶ ἢ γλῶττα τὴν ἄκραν Ἀτθίδα ἀποψάλλει».⁶⁴ Ἦταν θέμα ἐπικοινωνίας ἢ μᾶλλον αὐτοπροστασίας ἀπέναντι στὴν ἰσοπέδωση τῆς αὐτοκρατορίας· οὐδεμία σύγκριση μὲ τὴν δουλικὴ στάση τῶν δημοτικιστῶν τοὺς προηγούμενους αἰῶνες μας. Ἡ μίμηση καὶ ἡ ὑποταγὴ ἀπέναντι σὲ ὅ,τι ἐρχόταν ἀπ’ τὴν Εὐρώπη, κι ἀπ’ τὴν Ἀμερικὴ μεταπολεμικὰ, ἦταν τὸ κύριο χαρακτηριστικὸ τῆς νοοτροπίας τῶν σπουδαγμένων, διότι ὁ ἀπλὸς κόσμος διατήρησε ζωντανές τὶς ρίζες του κι αὐτὸ ἀποδεικνύεται ἀπ’ τὴν δημοτικὴ, τὴν ἐκκλησιαστικὴ καὶ τὴν λαϊκὴ μουσικὴ, ἀλλὰ κι ἀπ’ τοὺς δημοτικὸς καὶ λαϊκοὺς χορούς· παρὰ τὸν καταιγισμό τῆς

⁶⁴ Φιλοστράτου, «Βίοι τῶν σοφιστῶν», κεφ. 553, καὶ εἰς τὰς «ἀναλύσεις» «Τοῦ Ἐμμελοῦς», «Ὁ κεστός ἱμάς», σελ. 44 καὶ «Ἡ ἐπάνοδος τοῦ Ἀπόλλωνος, σελ. 34, κ.έ. καὶ «Ἡ εὐαισθησία τῶν Ὀλυμπίων θεῶν», σελ. 27-28.

χολλυγουντιανῆς προπαγάνδας καὶ τὴν ἐνεργὸ ὑποστήριξη τῶν σοσιαλιστικῶν κυβερνήσεων, μὲ διευκολύνσεις πρὸς τὴν ἀμερικανικὴ μουσικὴ, ἡ νεολαία δὲν ἔχει ἐνδῶσει, ἢ μᾶλλον τὴν ἔχει ἀποδεχθεῖ στὸν ἐλάχιστο βαθμὸ. Εἴμαστε ἡ χώρα μὲ τὴν μικρότερη διείσδυσὴ τῆς στὴν Δύση, ἐνῶ στὰ χωριὰ καὶ στὶς συνοικίες, ἀλλὰ καὶ στὰ ὄρεινὰ περισσότερο καὶ στὰ νησιά, τιμοῦμε δεόντως τὴν δημοτικὴ παράδοση, τὸν Αὔγουστο κυρίως, γέροι καὶ νέοι καὶ ἰδιαίτερος τῆς Παναγίας· δεύτερο χαρακτηριστικὸ εἶναι ἡ ἐορτὴ τῶν ἐρωτευμένων, ἡ τηλεόραση προβάλλει κατὰ κόρον τὸν Ἅγιο Βαλεντίνου, ἀλλὰ ὁ κόσμος τιμᾷ τὴν Τσικνοπέμπτη, τὸ τσικνίζει δεόντως καὶ μοσχοβολάει ὀλόκληρος...”

Ἡ χειρότερη καὶ συστηματικότερη προσπάθεια ἐξαφανίσεως ἐνὸς λαοῦ, καὶ μάλιστα ἱστορικοῦ, ἀπ’ τὴν διεθνή σκηνή, ἐπὶ φραγκοσοσιαλισμοῦ καὶ τραμποκομμουνισμοῦ, ἀπέτυχε παταγωδῶς, συμβάλλοντας τὶς τελευταῖες δεκαετίες, σὲ αὐτὸ καὶ τῆς ψηφιακῆς ἐπαναστάσεως, ὅπως τὰ ἔχουμε ἀναφέρει στὶς ἐργασίες μας· ἡ ἀπαίτηση τῆς ψηφιακῆς τεχνολογίας γιὰ τὴν χρῆση δημιουργικῆς γλώσσης, ὡς καλυτέρας ἀποδόσεως τῶν ἐρευνητῶν τῆς, ἐκπήγασε ἀπ’ τὶς τεχνολογικὲς ἐξελίξεις καὶ τὶς ἀπαιτήσεις τῆς οἰκονομικῆς ζωῆς· ἀνεπήδησαν αὐτές, χωρὶς νὰ τὶς περιλαμβάνει στὶς προοπτικὲς τοῦ ὀδυτικὸς ἄνθρωπος. Αὐτὸς ἐξακολουθεῖ νὰ πιστεύει στὴν ἄποψη τῆς τετάρτης ἢ πέμπτης βιομηχανικῆς ἐπαναστάσεως καὶ βρίσκεται πλέον ἐκτὸς νυμφῶνος· ἔχει κλείσει τὸν κύκλο του καὶ ὡς συνήθως συμβαίνει στὴν πορεία τῆς ἱστορίας χωρὶς νὰ τὸ ἔχει ὑποψιασθεῖ, ὅπως γινόταν στὴν Ἀμερικὴ, μὲ τὰ δύο γερόνδια διαπληκτιζόμενα, ἐκτὸς τόπου καὶ χρόνου.

Αὐτὴ ἡ προβληματικὴ μᾶς ὀδήγησε στὰ γνωστὰ συμπεράσματά μας, γιὰ τὸ τέλος τοῦ δυτικοῦ ἀνθρώπου, ὡς ἱστορικοῦ φαινομένου καὶ ὡς κοινωνικῆς ὑποστάσεως· ἔχει τὴν δυνατότητα προκλήσεως πυρηνικοῦ πολέμου καὶ ἐξολοθρεύσεως τῆς γνωστῆς μας ἀνθρωπότητος, ἀλλὰ τοῦ εἶναι δύσκολο νὰ τὸ ἐπιδιώξει, δὲν διαθέτει τὴν πολιτικὴν τόλμην, εἶναι ἄβουλος, ὅπως κάθε ἐξουσία παρηκμασμένης αὐτοκρατορίας καὶ ἐπειδὴ γνωρίζει, ὅτι αὐτὸς θὰ εἶναι τὸ πρῶτο θῦμα.

Ὁ ψηφιακὸς ἄνθρωπος, τὸ ἐπισημαίνουμε, εἶναι ἀσύμβατος πρὸς τὸν βιομηχανικὸ σὲ ὅλα του· ὁ τελευταῖος, ὡς προϊόν τοῦ γραπτοῦ λόγου ὑποχρεοῦται, ὅπως εἶναι πλήρως ὑποτακτικὸς στὶς ἀνωθεν ἐντολές του, θρησκευτικὲς ἢ ἰδεολογικὲς, ὑπάκουος στὸ πρόγραμμα παραγωγῆς, κατὰ τὸν Σαρλὼ τῶν «Μοντέρων Καιρῶν» καὶ στὶς πολιτικὲς ἀρχές του. Ὁ ψηφιακός, ὡς ἔκφραση τοῦ προφορικοῦ λόγου, ἐπιβάλλεται καὶ ἐκ τῶν τεχνολογικῶν συνθηκῶν, ὅπως ἔχει ἐλεύθερη καὶ δημιουργικὴ τὴν σκέψη του, τὴν διάνοιά του, ὄχι μόνο κατὰ τὴν παραγωγικὴ του διαδικασία, ὡς

ἔναρξή της, ἀλλὰ καὶ στὴν καθημερινή καὶ πολιτικὴ ζωὴ του, μὲ αὐτόνομο ἦθος καὶ ἀπαραίτητο συμπλήρωμά του τὴν ἐνσωμάτωση τῆς μουσικῆς ἀρμονίας του, μὲ ἀποβολὴ τῆς ἀμούσου καὶ ἀμέτρου τουλάχιστον προηγούμενης συμπεριφορᾶς του. Ἡ ἐκπλήρωση τῶν καθημερινῶν ἀναγκῶν του, πέραν τῶν πολιτικῶν ἐπιλογῶν του, τὸν ὀδηγεῖ ἀναπόφευκτα σὲ νέα ἀντίληψη ζωῆς καὶ στὴν διαπίστωση, ὅτι ζεῖ στὸ παρόν, στὸ σήμερον, καὶ ἔτσι ἐκφράζεται ἐνιαίᾳ στὴν πολιτικὴ, προσωπικὴ καὶ οἰκογενειακὴ του ζωὴ, ἀναλόγως πρὸς τὶς ἱστορικὲς παραδόσεις του. Εἶναι ἄλλος ἄνθρωπος καὶ ἀπαλλάσσεται ἀπ' τὶς παλιῆς δεσμεύσεις του, γιὰ ἱκανοποίηση τῶν ἀναγκῶν του στὸ μέλλον, στὴν ἄλλη ζωὴ, κατὰ τὸν χριστιανισμό, στὰ γεράματα, κατὰ τὸν καπιταλισμό, στὴν ἄλλη γενιά, κατὰ τὸν κομμουνισμό.

Στὸν λαό μας, πέραν τῆς διαβρωτικῆς προπαγάνδας τῆς διαπλοκῆς ὑπὲρ τοῦ δυτικοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς κοινοβουλευτικῆς, ἢ ἀπεξάρτησής του ἀπ' τὴν βιομηχανικὴ λογικὴ παρεμποδίζεται καὶ ἀπ' τὴν ἐφαρμογὴ τοῦ μονοτονικοῦ συστήματος τῆς γραφῆς μας· σὲ αὐτὸ ἄλλωστε ἀπέβλεπε καὶ ἡ ταυτόχρονη προσπάθεια ἐπιβολῆς τοῦ λατινικοῦ ἀλφαβήτου, ἢ ἐπιβολὴ τῆς ἀλαλίας τοῦ ἱστορικοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ καὶ τῆς ἀπωλείας τῆς μακραινίου συνεχείας του. Τὰ συζητήσαμε αὐτὰ ἀρκετά, ἀλλὰ ἕνα χρειάζεται πρόσθετη ὑπογράμμιση· τὸ μονοτόνικο ἀπέβλεπε κυρίως στὴν ἀποβλάκωση τῶν μαθητῶν καὶ στὴν πρόκληση πνευματικοῦ τους χάσματος κατὰ τὴν γραφὴν. Τὸ πολυτονικὸ στὴν γραφὴ ἀποτυπώνει τὴν ἀπόλυτη ταύτιση τοῦ λόγου, ὡς συνεχείας τῆς σκέψεως, τῆς διανοίας μὲ τὸ κείμενο, καὶ ἐπιβεβαίωση τῆς ἀρχικῆς ἐννοίας του· τὴν κατανόηση τῆς προφορᾶς τοῦ λόγου ἐξυπηρετεῖ τὸ πολυτονικό, μὲ τὴν ταύτιση λόγου μέλους ἀρμονίας καὶ ρυθμοῦ, τὸν λόγο ποὺ ἀκοῦμε ὡς ἀφορμὴ, ἔχουμε ἐπεξεργασθεῖ στὸ μυαλό μας, στὴν διάνοιά μας, καὶ ἔχουμε ἐκφέρει ὡς γλῶσσα, τὸν ἀποτυπώνουμε, γιὰ μελλοντικὴ χρῆση του. Τὸ μονοτονικὸ σπάει τὸν κύκλο τῆς δημιουργικῆς σκέψεως καὶ τῆς γραφῆς καὶ προκαλεῖ προβλήματα στὴν ἀπόδοσή της· αὐτὸς ἦταν ὁ σκοπὸς τοῦ σοσιαλιστοῦ πρωθυπουργοῦ, μὲ δεσμευτικὸ συμπλήρωμά του τὴν ἀρχὴ τῆς ἐλάσσονος προσπάθειας στὴν ἐκπαίδευση, τῆς ἀγραμματοσύνης τῶν παιδιῶν, ὅπως καὶ σὲ ὅλα τὰ τυραννικὰ καθεστῶτα, καὶ τὴν ἄρνηση τῆς εὐγενοῦς ἀμίλλης, μὲ τέλος τὸν χαρακτηρισμὸ ὡς ρετσινιάς τῆς ἀριστείας. Ὅταν δὲν ἀναφέρεται κἀν, ὅτι ἡ ταύτιση προφορᾶς καὶ γραφῆς εἶναι τὸ προέχον καὶ ἐπόμενο ἐκεῖνο τῆς ὀρθογραφίας, τότε ὑπηρετεῖται ἡ ἐκστρατεία τοῦ ἀφελληνισμοῦ μας! Ἄς μὴν τὸ ξεχνοῦμε...

Ἐπανερχόμαστε στήν ἀφετηρία μας, στίς κρίσιμες ἐπιλογές τοῦ σημερινοῦ ἀνθρώπου, ἀπέναντι στήν ψηφιακή τεχνολογία καί στήν κλιματική ἀλλαγὴ· δὲν ἀποτελοῦν αὐτὲς μόνο προῖόν τῶν ἀνθρωπίνων ἐπιδράσεων ἐπὶ τῆς γῆς, ὡς τεχνικὲς ἐφευρέσεις κι ὡς ἐπιπτώσεις τῆς δράσεως τοῦ βιομηχανικοῦ ἀνθρώπου ἐπὶ τῆς φύσεως, ἢ ὁποία τὸν γέννησε καὶ τὸν ἔπλασε κι αὐτὸς τώρα τὴν περιφρονεῖ βαθύτατα καὶ τῆς φέρεται ὡς ἐπικυρίαρχός της, ἀλλὰ ὑποσκάπτουν καὶ τὴν ἴδια τὴν ἐπιβίωσή του. Διαπράττει ὕβριν, ἔστω κι ἂν δὲν τὸ διαισθάνεται, λόγω τῆς ὑπεροψίας του καὶ τῆς μέθης του, κι αὐτὸ εἶναι τὸ χειρότερο πρόβλημά του, εἰς βάρος τῆς μητέρας φύσεως, ἀλλὰ καὶ τῆς ὑπολοίπου ἀνθρωπότητας, καθ' ὅλα ἀνευθύνου τῆς ἱεροσυλίας. Ὅσοι ἔχουμε ἐπιχειρήσει τὴν ἱστορικὴ διερεύνησή του καταλήγουμε στὸ ἴδιο συμπέρασμα· ὁ βιομηχανικὸς ἄνθρωπος αὐτοκτονεῖ, καθὼς αὐτὸ δείχνουν οἱ ἐξελίξεις στήν Ἀμερικὴ περισσότερο καὶ στήν Εὐρώπη ὀλιγώτερον, κι ἀκολουθεῖ τὴν μοῖρα τῶν μεγάλων αὐτοκρατοριῶν ὀλοκληρωτικῆς ἰδεολογίας, ἐνῶ ἀδυνατεῖ νὰ ὑποψιασθεῖ κἂν τὸ τί γίνεται, κάτω ἀπ' τὴν μύτη του...

Ὁ ὀλοκληρωτικῆς νοοτροπίας ἄνθρωπος πιστεύει, ὅτι τὰ γνωρίζει ὅλα κι ὅτι ἐλέγχει τὰ πάντα, εἴτε ὁ ἴδιος προσωπικῶς εἴτε ὁ Κύριός του, ὡς Θεός του ἢ ὡς Δημιουργός τῆς ἰδεολογίας του, δὲν ἔχει οὐδεμία ἐπιφύλαξη γι' αὐτό· ἢ ἄνωθεν ἐντολὴ εἶναι σαφέστατη πρὸς αὐτόν, «Ἐκπλήρωσέ την», χωρὶς οὐδεμία ἐπιφύλαξη, τὸ «σῆμα» τοῦ ἐδόθη ἐξ οὐρανοῦ, κατὰ τό, «Οἱ Ἰουδαῖοι σημείον αἰτοῦσι, οἱ Ἕλληνες σοφίαν ζητοῦσιν»⁶⁵, κατὰ τὸν Ἀπόστολο Παῦλο, καθὼς τὸ ἐπαναλαμβάνει κι ὁ Γρηγόριος ὁ Νύσσης, «Ἀλλὰ τὸ μὲν εἶναι Λόγον Θεοῦ καὶ Πνεῦμα, διὰ τε τῶν κοινῶν ἐννοιῶν ὁ Ἕλλην καὶ διὰ τῶν Γραφικῶν ὁ Ἰουδαῖος». Ὁ Ἅγιος Ἀύγουστίνος ἔζησε τὴν ἴδια ἐποχὴ μὲ τὸν Γρηγόριο τὸν Νύσσης, μὲ εἴκοσι χρόνια διαφορά περίπου, (335-395, ὁ Νύσσης, 354-430, ὁ Ἀύγουστίνος) στήν ἐκρηκτικὴ ἐκείνη περίοδο τοῦ δευτέρου ἡμίσεως τοῦ τετάρτου μ.Χ. αἰῶνος καὶ πρώτου τοῦ πέμπτου, στήν ὁποία ἐτέθησαν οἱ βάσεις τῆς νέας ἐποχῆς, μὲ τὸ ἐνδιάμεσο τοῦ Μεσαίωνος καὶ τὴν διαμόρφωση δύο ρευμάτων, τῆς χριστιανοσύνης, μὲ διατήρηση πολλῶν στοιχείων τοῦ ἑλληνικοῦ προφορικοῦ λογοῦ, τῆς Ὁρθοδοξίας καὶ τοῦ Καθολικισμοῦ, μὲ τὴν πλήρη ἀπάρνησή τους, καὶ τὴν ἐνσωμάτωσή του στὸν ῥωμαϊκὸ γραπτὸ λόγο, ὡς κύριο συμπλήρωμα τοῦ ἰουδαϊκοῦ, μετὰ ἀπὸ πολλὰ διακυμάνσεις. Ἐπομένως, ὁ καθολικὸς ἱεράρχης, μετὰ τὴν βάπτισή του στὸν χριστιανισμό, κατὰ τὸ 385, εἶχε ἀποδεχθεῖ τὴν ἐπικράτηση τῆς Ὁρθοδοξίας ἀπέναντι στίς αἱρέσεις κι εἶχε ἀπαρνηθεῖ τὸν πρότερον μανιχαϊσμό του, ἀλλὰ δὲν

⁶⁵ Ὁ.ἀ. σελ. 55-56, 62.

μετεῖχε ἐνεργῶς καὶ στὴν πολεμικὴ κατὰ τῶν αἱρέσεων -ἴσως ἐπειδὴ δὲν γνώριζε ἑλληνικὰ κι εἶχε ἀρνήθει νὰ μάθει-, πλὴν κάποιων θεμάτων τῆς περιοχῆς του καὶ ποὺ ἀφοροῦσαν ἰδιαίτερος, ὅσους εἶχαν ὑπογράψει τὴν ἀποκήρυξη τοῦ χριστιανισμοῦ, κατὰ τοὺς διωγμοὺς τῶν ἐθνικῶν, τοὺς γνωστοὺς ὡς δονατιστές· ὁ κύριος πνευματικὸς πόλεμος, ἄλλωστε, διεξαγόταν στὰ ἑλληνικὰ, μὲ πολλοὺς πάπες καὶ δυτικούς ἱεράρχες πρωτοστατοῦντες, πάντα στὰ ἑλληνικὰ.

Ανακεφαλαίωση γίνεται τῆς περιγραφῆς τῆς ἐποχῆς μας, γιὰ τὶς ἀνάγκες τοῦ πονήματος, κι ὄχι ἐξονυχιστικὴ ἀξιολόγησή της· ἓνα ὅμως ἐρώτημα ἀνακύπτει, ἦταν τυχαία ἐπιλογή του, ἢ ἀρνήσή του ἐκμαθήσεως τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας, ἢ ἀπόρροια ἄλλων παραγόντων; Παρόμοια ὅμως ἐρωτήματα ἔχουν ἀξία μόνο ἱστορικὴ κι ὄχι πραγματικὴ κι ἢ ἀπάντησή τους ἀναζητεῖται στὶς πολιτικὲς διαστάσεις τῶν ἐπιπτώσεων τῶν θεωριῶν τους, καθὼς οἱ διακεκριμένοι τότε Δυτικοὶ πατέρες τῆς ἐκκλησίας φρόντιζαν καὶ μάθαιναν ἑλληνικὰ, γιὰ τὴν πληρέστερη καὶ βαθύτερη γνώση τῆς διδασκαλίας τοῦ Θεανθρώπου καὶ τοῦ παραιναιτικοῦ λόγου του. Ὁ Ἅγιος Αὐγουστῖνος ἔζησε στὴν ἀρχὴ τῆς νεωτέρας ἐποχῆς, ἀλλὰ ὄχι στὸ κέντρο της, ὅπου διεξήχθη ὁ πνευματικὸς κι ὁ ἄλλος ἀνταγωνισμὸς μεταξὺ τῶν πιστῶν καὶ τῶν ἀντιπάλων αἱρέσεων καὶ τῶν κοσμοθεωριῶν τους· δηλαδή, δὲν μετεῖχε αὐτοῦ τοῦ διαλόγου καὶ δὲν φαίνεται νὰ ἐπηρεάσθηκε κι ὡς παρατηρητῆς του ἐκ τοῦ μακρόθεν. Ὅποτε τοῦ λείπουν δύο παράγοντες· πρῶτος παράγων εἶναι, ὅτι ἡ σύγκρουση μεταξὺ τῶν πατέρων τῆς ἐκκλησίας καὶ τῶν αἱρετικῶν ἦταν σύγκρουση ποιότητος τοῦ μεταξὺ τους λόγου καὶ τῆς ἐπικοινωνίας τους μὲ τὸν Θεό τους, καθὼς ὁ ἀρμονικὸς λόγος, ἐθεωρεῖτο, ὡς ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ πρὸς τοὺς πιστοὺς Του κι αὐτῶν στὴν ἐπικοινωνία τους μαζί Του, ὅπως καὶ στὶς μεταξὺ τους σχέσεις, ἀλλὰ σύγκρουση ζωῆς ἢ θανάτου ἐπίσης στὸν ἐπίγειο βίον τους καὶ πολὺ περισσότερο στὴν μετὰ θάνατον διαδρομὴ τους, μὲ γλῶσσα ἀποκλειστικῶς καὶ μόνο τὴν ἑλληνικὴ κι ὅλως δευτερευόντως τὴν λατινικὴ, ἀνευ ἰδιαίτερης σημασίας. Ὁ δεύτερος παράγων εἶναι ἢ περιοχὴ· τὸ πεδίο τῆς ἀναμετρήσεώς τους ἦταν ὁ ἑλληνιστικὸς κόσμος καὶ μάλιστα οἱ δύο μεγάλες μητροπόλεις του, Ἀλεξάνδρεια κι Ἀντιόχεια, μὲ τὴν Καππαδοκία πλησίον της, κι ἐλάχιστες προεκτάσεις στὸν αἰγαιακὸ χῶρο καὶ πολὺ ὀλιγώτερες στὸν ἑλλαδικό, ὅπου ἐπικρατοῦσε ἀκόμη ἢ ἀρχαιοελληνικὴ θρησκεία, καὶ φυσικὰ μηδαμινὲς στὶς λατινικὲς χῶρες· σὲ ἀπόμακρες ὅμως αὐτῶν ἤκμασε ὁ ἀρειανισμὸς, στὶς γερμανικὲς, γαλατικὲς κι ἰβηρικὲς ἰδιαίτερος ἐπαρχίες τους μέχρις τὴν ἀραβικὴ ἐπέκταση στὶς τελευταῖες· ἢ πτυχὴ αὐτὴ δὲν φαίνεται νὰ ἀπασχόλησε τὸν Ἅγιο Αὐγουστῖνο, ὅπως καταγράφεται στὴν ἀγνοία τῆς ἔννοιας τοῦ ἥθους καὶ τῆς μουσικῆς ἀρμονίας εἰς τὴν διαμόρφωση τῆς νοοτροπίας τοῦ πιστοῦ καὶ τῆς διαφοροποιήσεως τοῦ Χριστιανοῦ ἀπ' τὸν Ἰουδαῖο· ἀντιθέτως, ἢ λογικὴ του διέπεται ἀπ' τὸν ἐπιτακτικὸ καὶ κατηγορηματικὸ ἰουδαϊκὸ λόγο κι ἀγνοεῖ τὸν παραιναιτικὸ καὶ

πλάγιο λόγο του Ἰησοῦ, κι εἶναι αὐτὴ ἡ κύρια διαφοροποίησή του ἀπ' τοὺς Ἑλληνες πατέρες καὶ τὴν παράδοση τῶν πρώτων αἰώνων τοῦ χριστιανισμοῦ.

Καταγράφεται τὸ πνεῦμα του στὶς διδαχές του, μὲ πρακτικὸ συμπέρασμα, ὅτι δὲν μετεῖχε τῆς θρησκευτικῆς συγκρούσεως τῶν ἀνατολικῶν περιοχῶν καὶ τῶν διακυμάνσεών τους, μᾶλλον καὶ γιὰ πρακτικούς λόγους, καθὼς οἱ μεταφράσεις τοῦ *Εὐαγγελίου* ποὺ διέθετε, οὐδόλως ἐπιτυχεῖς ἦσαν καὶ μὲ πολλὰς παρερμηνείας, ὅποτε ἐκρίνοντο ἀκατάλληλοι γιὰ συμμετοχὴ του στὸν σκληρὸ κι ἐξοντωτικὸ διάλογο· τὸ αἰσθανόταν μᾶλλον κι ὁ ἴδιος, ὅτι θὰ εἶχε σημαντικὴ ὑστέρηση ἔναντι τῶν λόγων τῶν Ἑλλήνων πατέρων τῆς ἐκκλησίας καὶ φυσικὰ τῶν Καππαδοκῶν κι ἔτσι περιορίσθηκε σὲ ἀπαλὰ κείμενα, γιὰ τὸ δικαίωμα συμμετοχῆς στὴν ἐκκλησία τῶν δονατιστῶν, ἤτοι τῶν χριστιανῶν ποὺ εἶχαν ὑπογράψει δηλώσεις μετανοίας κατὰ τοὺς διωγμοὺς τῶν ρωμαίων αὐτοκρατόρων. Ἄς μὴν ξεχνᾶμε, ὅτι ἡ Ὁρθόδοξος ἐκκλησία, ἔχει ὡς πρότυπό της τὴν ἑλληνικὴ πόλη, μὲ σχηματικὴ περιγραφή, ἀπὸ τὴν ὁποία κι ἐκλέγεται ὁ ἐπίσκοπός της κι ἡ συνέλευση αὐτῶν ἐκλέγει τὸν *Πατριάρχη* τους ἢ τὸν *Ἀρχιεπίσκοπόν* τους, ἐνῶ ἡ Καθολικὴ ὀργανώθηκε μὲ πρότυπό της τὸν ρωμαϊκὸ στρατὸ καὶ τὸν *πάπα* στὴν κορυφὴ της, ὡς συνέχεια τῆς ἐξουσίας τοῦ παντοδυνάμου στρατηγοῦ, ἄνευ οὐδεμίας ἀμφισβητήσεώς του, μὲ προέκταση τὸ *ἀλάνθαστο*.

Ἄλλωστε, τὴν ἐποχὴ ἐκείνη, καὶ μὲ τὴν συμπλήρωση εἰς τὸ Σύμβολο τῆς Πίστεως τῶν ἄρθρων, περὶ τοῦ *Ἁγίου Πνεύματος*, διὰ χειρὸς Γρηγορίου τοῦ Νύσσης, ἐτέθησαν τὰ σαφέστατα ὄρια τῆς χριστιανικῆς πίστεως καὶ τῆς Ὁρθοδοξίας, ὅποτε αὐτομάτως αὐτὰ ἔγιναν δεκτὰ καὶ εἰς τὴν Δύσιν, καθὼς ὅλοι σχεδὸν οἱ πάπες τῆς Ῥώμης γνώριζαν τότε ἄριστα ἑλληνικὰ, ὅπως καὶ τὸ περιβάλλον τους, πολλοὶ ἴσως καὶ καλύτερα ἀπ' τὰ λατινικὰ καὶ μάλιστα τὰ χρησιμοποιοῦσαν ὡς καθημερινή τους γλῶσσα, ὅπως τὰ περιγράφει πληρέστατα αὐτὰ ὁ *πατριάρχης Φώτιος*: ἐπιπροσθέτως ἐπεβάλετο τότε ἡ ἀνάρτηση τοῦ *Συμβόλου* τῆς Πίστεως στὰ ἑλληνικὰ, στὴν *Θύρα* τοῦ *Ἁγίου Πέτρου* στὸ Βατικανὸ καὶ σὲ ὅλες τὶς δυτικὲς ἐκκλησίες πρὸς ἀποφυγὴν παρερμηνείας του ἀπὸ ὅσους γνώριζαν ἐλάχιστα ἢ καθόλου ἑλληνικὰ κι αὐτοὶ ἦταν οἱ περισσότεροι. Αὐτὰ ὅλα, ἄλλαξαν μετὰ τὸ σχίσμα καὶ τὴν πορεία τῆς Δύσεως πρὸς τὸν ὀρθολογισμὸ καὶ τὴν βιομηχανικὴ κοινωνία, ὡς πολιτικῆς κι ἱστορικῆς ἀξιολογήσεώς τους κι ὄχι δογματικῆς κρίσεως, μὲ κανέναν τρόπο.

Ἡ κρίσιμη αὐτὴ διαφορὰ παρέμεινε στὸν δυτικὸ κόσμο καὶ διαμόρφωσε τὰ δύο ρεύματά του, ὅπως προαναφέραμε, ἀλλὰ μὲ καθοριστικὴ διαφοροποίηση στὴν ποιότητα τοῦ λόγου τους καὶ στὶς ἐπιπτώσεις του στὴν νοοτροπία καὶ στὸ ἦθος τῶν ἀνθρώπων τους· ὅπως ἔχουμε σημειώσει πολλές φορές, τὴν ἐποχὴ ἐκείνη, τέταρτος καὶ πέμπτος μ.Χ. αἰών, οἱ ἀρχές τῆς Ὀρθοδοξίας εἶχαν γίνει ἀποδεκτὲς ἀπὸ ὀλόκληρο τὸν χριστιανικὸ κόσμο καὶ μόνο μετὰ τὸ σχίσμα ἄρχισε ἡ συστηματικὴ ἀναγνώριση τοῦ Ἁγίου Αὐγουστίνου στὴν Δύση κι ἡ ἀνάδειξή του σὲ μεγάλο καὶ μοναδικὸ πατέρα μετὰ τὴν Ἀναγέννηση.⁶⁶ Ἡ καθιέρωση τοῦ ὀρθολογισμοῦ καὶ τῆς βιομηχανικῆς λογικῆς στηρίχθηκαν στὶς ἀρχές του, γιὰ τὴν θεμελίωση τῆς κυριαρχίας τους στὸν κόσμο, μὲ ὅλες τὶς προεκτάσεις τους· ἦταν στενὰ δεμένες ἡ θεωρία τοῦ γραπτοῦ λόγου στὴν κορυφὴ κι ἡ προσήλωση πρὸς τὸν Ἐναν Θεὸν ἢ μίαν Ἰδεολογίαν, μὲ τὶς ἀνάγκες τῆς βιομηχανικῆς παραγωγῆς ἐν σειρᾷ στὸ ἐργοστάσιο, στὶς ὑπηρεσίες καὶ στὴν καθημερινὴ ζωὴ τῶν ἀνθρώπων. Δὲν ὑπῆρχαν περιθώρια ἄλλων ἐπιλογῶν ἢ προσωπικῶν διαφοροποιήσεων, ὅπως μὲ τὴν ἐπίδραση τῶν μουσικῶν τρόπων καὶ τὴν διαμόρφωση ἄλλου ἦθους στὸ ἄτομο, ἀλλὰ καὶ τὴν ἀνάγκη εὐθείας ἐκφράσεώς τους, μὲ κορυφαία τὴν ἰσηγορία τῆς ἀμέσου δημοκρατίας· ἡ ἀποδοχὴ τῆς ἐμμέσου κοινοβουλευτικῆς δημοκρατίας ἐθεωρεῖτο ἡ ὑψίστη παραχώρηση, στὰ πλαίσια τῶν ἰδεολογικῶν τους ἀρχῶν καὶ τῶν παραλλαγῶν τους στὴν πράξη. Ἀλλὰ ἡ ἀναγνώριση τῆς μουσικῆς ὡς καθοριστικοῦ παράγοντος στὴν ἐμπέδωση τοῦ ἐλευθέρου ἦθους, ἀπ' τὴν βρεφικὴ ἡλικία, ὅπως ἰσχύει στὴν ἑλληνικὴ παράδοση, ἦταν κάτι τὸ ἀδιανόητο στὴν δυτικὴ κοινωνία· εἶχαν διαπιστώσει, ὅπως φαίνεται ἀπ' τὴν κριτικὴ τῶν μεγάλων φιλοσόφων της, ὅτι αὐτὸ σήμαινε ἐκ βάθρων ἀνατροπὴ τῶν ἀρχῶν τοῦ γραπτοῦ λόγου τους κι αὐτὸ ἦταν ἀπορριπτέον εἰς τὸ πῦρ τὸ ἐξώτερον. Ἄλλωστε, ὅπως ὁ Ἅγιος Αὐγουστίνος ἀνέπτυξε τὶς ἀρχές του ἐντὸς τῆς ἐκκλησίας του εἰς τὴν Ἰππῶνα τῆς Βορείου Ἀφρικῆς, ἔτσι κι αὐτοὶ ἀναπτύσσουν τὶς δικές τους στὶς φιλοσοφικές τους σχολές. Ἡ διαφορὰ τους μὲ τοὺς Ὀρθοδόξους πατέρας, χάος ἀπροσμέτρητον· οἱ Ἕλληνες πατέρες μιλοῦσαν στὴν Ἀγορὰ κι ἐνώπιον ὄλων ἐκρίνοντο κι ὅταν μειοψηφοῦσαν ὀδηγοῦνταν στὴν ἐξορία ἢ στὶς φυλακές, ἀλλὰ ἐπέμειναν στὴν δημόσιο λόγο τους, στὴν ἰσηγορία τους, καὶ συνεχίσθηκε ἡ παράδοση αὐτὴ στὴν βυζαντινὴ ἐποχὴ καὶ στὸν ἑλληνικὸ κόσμο ὡς ἐκκίνησή της, μὲ τὴν διατήρηση τοῦ ἀτόμου, ὡς ὑποκειμένου τῆς ἱστορίας καὶ τῆς πίστεως κι ὄχι ὡς ἀντικειμένου.

⁶⁶ Ὅρα, ἀν. σελ. 55-56.

Ἡ ἑλληνικὴ παράδοση ἐξέφραζε τρεῖς συνήθειες τῆς καθημερινότητός τους: πρώτη, τὴν θαλπωρὴ καὶ τὴν στοργὴ τῆς μητέρας ἀπ’ τὴν βρεφικὴ ἡλικία, δεύτερη, τὸ νανούρισμά της καὶ τὸ σὲ δημοτικούς ῥυθμούς τραγοῦδι της, μαζί μὲ τὸ φιλὶ καὶ τὸ χὰδι της, ὡς καθοριστικούς παράγοντες διαμορφώσεως τοῦ χαρακτήρος του στὴν εὐπλαστὴ παιδικὴ ἡλικία, καὶ τρίτη, τὴν συμμετοχὴ του στὶς γιορτές, οἰκογενειακὲς καὶ ἄλλες, τοῦ περιβάλλοντός του, ὡς ἀκροατοῦ, ἀλλὰ κι ἐνεργοῦ παρουσίας, ἀναλόγως πρὸς τὶς δυνατότητές του, ὅταν ἄρχιζε κι ἡ δοκιμασία τῆς κοινωνικῆς συμμετοχῆς του· εἶναι καταγεγραμμένα αὐτὰ στὴν δημοτικὴ μας καὶ λογοτεχνικὴ μας παράδοση, πέραν τῆς προσωπικῆς μας μνήμης ἀπ’ τὴν παιδικὴ μας ἡλικία. Αὐτὴ ἦταν ἡ ζωὴ στὶς κοινότητες καὶ διήρκεσε χιλιάδες χρόνια· στὴν λογοτεχνικὴ μας προσφορὰ εἶναι ἔντονα αὐτά, ἀλλὰ ἀξίζει τῆς μνείας ἢ σημαντικότερη τοῦ ἐθνικοῦ μας ποιητοῦ καὶ γενάρχου τοῦ νεωτέρου Ἑλληνισμοῦ, ὡς συμπλήρωμα τῆς προσφορᾶς τοῦ Ὁμήρου, ὡς γενάρχου τοῦ ὅλου Ἑλληνισμοῦ. Ὁ Διονύσιος Σολωμὸς εἶχε ἀναγνωρισθεῖ ἀπ’ τὸν Γιόχαν Γκαίτε, τὸν κορυφαῖο Γερμανὸ ποιητὴ τῆς ἐποχῆς του κι ἀπ’ τοὺς πρωτεργάτες τοῦ εὐρωπαϊκοῦ ρωμαντισμοῦ, ἂν καὶ δὲν εἶχε διαβάσει τὰ πολλὰ ἔργα του, ἀλλὰ θεωροῦσε τὰ δημοτικὰ μας τραγοῦδια ὡς μοναδικὰ στὴν εὐρωπαϊκὴ ἱστορία· τοῦ ἔλειπαν οἱ «Ἐλεύθεροι Πολιορκημένοι», τὸ μνημειῶδες ἔργο του, ὄχι μόνο μὲ τὰ τρία σχεδιάσματά του, ἀλλὰ καὶ τὴν ἐνδελεχὴ εἰσαγωγὴ του στὶς ἀναζητήσεις τῆς μορφῆς τῆς γραφῆς καὶ τῶν ἐκφράσεων τῆς ιδέας του, γιὰ τὴν ἀπόδοση τῆς πολυπλεύρου σημασίας τῆς πολιορκίας καὶ τῆς ἐξόδου τοῦ Μεσολογγίου στὴν κατάκτηση τῆς συνειδήσεως τοῦ νεωτέρου Ἑλληνισμοῦ.

Τὶς πρῶτες σκέψεις μας διατυπώνουμε καὶ δὲν εἶναι ἐξονοχυστικὲς τοῦ θέματος, ἀλλὰ ἡ εἰσαγωγὴ ἀποκαλύπτει τὸ βάθος τῶν ἀναζητήσεων τοῦ ἐθνικοῦ μας ποιητοῦ καὶ τὴν διεξοδικὴ μελέτη καὶ διερεύνηση τῆς ἑλληνικῆς γραμματείας, ἀπ’ τὸν Ὁμηρο καὶ τοὺς τραγικούς, μέχρι τὸν Δάντη καὶ τὴν ἰταλικὴ Ἀναγέννηση, ἀλλὰ καὶ τὴν ἐποχὴ του, μὲ τὴν σύνδεση τοῦ μέτρου τῶν ὁμηρικῶν ἐπῶν, μὲ τὴν ἀρμονία τῶν τραγικῶν στίχων καὶ τοῦ φιλοσοφικοῦ λόγου τῆς ἀμέσου δημοκρατίας καὶ τὴν συνέχειά τους στὴν δημοτικὴ ποίηση καὶ στὴν καθημερινότητα τῶν ἡμερῶν του· ἦταν πλήρως ἐνήμερος τῶν φιλοσοφικῶν ρευμάτων τοῦ δεκάτου ἐνάτου αἰῶνος, μὲ τὴν κριτικὴ διάθεσή του ἀπέναντί τους, ὡς πρὸς τὴν ποιητικὴ ἔκφραση τῆς πολιτικῆς δυναμικῆς τῆς ἐποχῆς του καὶ τῶν ἀναζητήσεων τοῦ ἐπαναστατημένου λαοῦ του, καθὼς δύσκολα πολὺ συναντᾶς ἀντίστοιχη ἔκφραση σὲ ἄλλους πνευματικούς ἡγέτες ἐπαναστατημένων λαῶν. Ἡ εἰσαγωγὴ στοὺς «Ἐλεύθερους Πολιορκημένους» εἶναι μοναδικὸ κι ἀνάλογο τῶν ἐσωτερικῶν διεργασιῶν τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ ἔργο, ἄλλο ἂν δὲν ἔχει οὐδόλως σχεδὸν μελετηθεῖ.

Αναφέρει, στους «Ελεύθερους Πολιορκημένους», τὸν ἐξαίρετο ὕμνο στὴν μητέρα Θεά, ὅπως στὰ δημοτικὰ καὶ ἄλλα τραγούδια μας, Σχεδιάσμα Δεύτερο, 7, 3-4.

*Ψυχὴ μεγάλη καὶ γλυκειά, μετὰ χαρᾶς σ' τὸ λέω·
θαυμάζω τίς γυναῖκες μας, καὶ στ' ὄνομά τους μνέω.*

Καὶ συνεχίζει, Σχεδιάσμα Τρίτο, 1, 1-12,

*Μητέρα, μεγαλόψυχη στὸν πόνο καὶ στὴ δόξα,
κι ἂν στὸ κρυφὸ μυστήριό ζοῦν πάντα τὰ παιδιά σου
μὲ λογισμό καὶ μ' ὄνειρο, τί χάρ' ἔχουν τὰ μάτια,
τὰ μάτια τοῦτα, νὰ σ' ἴδουν μέσ' στὸ πανέρμο δάσος,
ποῦ ξάφνου σοῦ τριγύρισε τ' ἀθάνατα ποδάρια
(κοίτα) μὲ φύλλα τῆς Λαμπρῆς, μὲ φύλλα τοῦ Βαϊῶνε!
τὸ θεϊκό σου πάτημα δὲν ἄκουσα, δὲν εἶδα,
ἀτάραχη σὰν οὐρανός, μ' ὅλα τὰ κάλλη πᾶχει,
ποῦ μέρη τόσα φαίνονται καὶ μέρη 'ναι κρυμμένα·
ἀλλά, Θεά, δὲν ἤμπορῶ ν' ἀκούσω τὴ φωνή σου,
κι εὐθύς ἐγὼ τοῦ Ἑλληνικοῦ κόσμου νὰ τὴ χαρίσω;
Δόξα χ' ἢ μαύρη πέτρα σου καὶ τὸ ξερὸ χορτάρι.*

Θεά, εἶναι ἡ μητέρα στὴν ἑλληνικὴ παράδοση, κι ἀπόδειξη τῆς μερίμνης τῆς εἶναι, ὅτι ὁ Ἑλληνισμὸς ἐπιβίωσε «στὴν μαύρη πέτρα τῆς καὶ στὸ ξηρὸ χορτάρι», μᾶς λέει ὁ ποιητής, ὡς κύριος μέτοχος κι ἐκφραστής τῆς δημοτικῆς καὶ κοινοτικῆς παραδόσεώς μας· «στὴν μαύρη πέτρα τῆς καὶ στὸ ξηρὸ χορτάρι» ἔστησαν τίς πρῶτες κοινότητές τους οἱ φυγάδες, «ἀνοδίαις», τῆς ῥωμαϊκῆς κατακτήσεως κι οἱ ἐπόμενοι τῶν ἄλλων βαρβαρικῶν φυλῶν μέχρι τῶν τελευταίων τουρκικῶν, κι ἀπ' αὐτὰ ἄρχισε τὸ 1821 ὁ παλλαϊκὸς ξεσηκωμὸς μας...

Χρῆστος Ζ. Καρανίκας,
Καισαριανή, Ἀγιοκάμπος,
Ἰούνιος, Ἰούλιος, 2024

ΥΓ. Κρίνεται απαραίτητη ειδική αναφορά στον Γιάννη Χαραλάμπους, καθηγητού, Ανωτάτης Εθνικής Σχολής Τηλεπικοινωνιών, Βρέστης, Γαλλίας, και στην εκπληκτική παρουσίαση των απόψεων υπέρ του πολυτονικού και του μονοτονικού, απ' τις αρχές του είκοστου αιώνας και έως των αρχών του είκοστου πρώτου, στο διαδίκτυο. Ο καθένας έχει εύκολη πρόσβαση σε αυτή.

Απ' τὰ κείμενα πάντως απουσιάζει παντελῶς, ἢ βασική διαχρονική ἀρχή τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης, ὅτι τὸ πολυτονικὸ εἶναι θέμα προφορᾶς καὶ προσδιορισμοῦ τοῦ ἤθους τοῦ ὁμιλοῦντος καὶ τῆς πολιτικῆς του ὑποστάσεως, δηλαδὴ τῆς ταυτίσεως τοῦ προφορικοῦ λόγου καὶ τοῦ γραπτοῦ τοῦ ὁμιλοῦντος, ἀλλιῶς λόγου καὶ γραφῆς κατὰ τὴν ἀνάγνωσίν της, πάντα μεγαλοφώνως, ὥστε νὰ ἀκούγεται ὁ λόγος, ὅπως εἰς τὸν διάλογον τῆς ἰσηγορίας πρωτίστως· ἀπ' τὸν λόγο του κρίνεται ὁ ὁμιλῶν, ὡς ἐλεύθερος πολίτης ἢ ὡς φύσει ἢ θέσει δουλικῆς νοοτροπίας· οἱ ἀντιδικίες περὶ πολυτονικοῦ καὶ μονοτονικοῦ στὴν γραφή θὰ ἐθεωρεῖτο ἀπ' τοὺς προγόνους μας, ὡς διαφωνία «περὶ ὄνου σκιάς»! Ἡ ἀνάγνωσις ἐγένετο, ὅπως εἶπαμε, πάντοτε μεγαλοφώνως, ἀκόμη καὶ στὸ Κρυφὸ Σχολεῖο, καὶ μόνο ἀπ' τὴν βαναροκρατία καταργήθηκε, μὲ τὴν καθιέρωση τῆς ἀναγνώσεως «μέσα» μας, στὴν σκέψη μας, ὅποτε παραμερίσθηκε ἡ μακραίων παράδοση, τῆς ἀδιασπάστου ἐνότητος, λόγου μέλους ἀρμονίας καὶ ρυθμοῦ καὶ τῆς ἰδιαιτέρας βαρύτητος τῆς ἀκοῆς στὸν προφορικὸ λόγο καὶ στὴν διαμόρφωση τοῦ ἤθους. Ἡ ἐπιβολὴ δουλικῆς νοοτροπίας προεῖχε. Γνωστὰ αὐτά...

Τρία εἶναι τὰ σημαντικὰ ἱστορικὰ γεγονότα:

α) τὰ πνεύματα κι οἱ τόνοι ἐδιδάσκοντο στὴν ἀρχαιότητα, μὲ τὴν μεγαλογράμματη καὶ συνεχῆ, χωρὶς διαστήματα μεταξὺ τῶν λέξεων, γραφῆ κι ἐπεξηγοῦνταν στὴν προφορὰ τους οἱ μουσικὲς τους ἀποχρώσεις, ἀπ' τὸν μετρικό, τὸν Δημοδιδάσκαλο, γιὰ τὴν ἔκφραση τοῦ ἤθους τοῦ ὁμιλοῦντος καὶ τὴν ταύτιση προφορᾶς καὶ γραφῆς, ὅπως ἀναφέρεται σὲ ὅλους, Ὅμηρο, Ἡράκλειτο, Πλάτωνα, Ἀριστοτέλη καὶ τοὺς μετέπειτα.

β) λόγος μέλος ἀρμονία καὶ ρυθμὸς ἦταν ἓνα καὶ ἐνιαῖο, ὅπως λένε Πλάτων κι Ἀριστοτέλης κι ὅλοι οἱ ἄλλοι, καὶ γίνεται καὶ σήμερα στὶς συνοικίες καὶ στὰ χωριά.

γ) οἱ ἐπισημάνσεις τῶν γραμματικῶν καὶ ἄλλων τῆς ἀλεξανδρινῆς, βυζαντινῆς καὶ νεωτέρας ἐποχῆς, χάνονται σὰν νὰ μὴν ὑπάρχουν, μὲ ὑπογράμμιση ἀπὸ ὅλους τοῦ ρόλου τοῦ ἤθους, τῆς διαφορᾶς ὀρεινῶν κοινοτήτων καὶ πεδινῶν, μὲ διατήρηση τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ἀπ' τὴν διδασκαλία τῆς γνησίας προφορᾶς τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης.

Τέλος, ὁ ρόλος τῆς ἀτλαντικῆς ἐντολῆς τοῦ ἐκ Νέας Υόρκης Ἐλευθερίου Σταυριανοῦ, γιὰ τὴν βεβιασμένη, καὶ προδοτικὴ τῆς ἱστορίας καὶ τῆς ὑποστάσεως τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ἔγκριση τοῦ μονοτονικοῦ διὰ μεταμεσονυκτίου τροπλογίας, ἐνισχύεται κι ἀπ' τὸ γεγονός, ὅτι οὐδέποτε ἐπιχειρήθηκε ἡ αἰσθητικὴ παρουσίαση τῆς μονοτονικῆς γραφῆς· ἀντιθέτως χρησιμοποιήθηκαν οἱ παλιῆς γραμματοσειρῆς πολυτονικοῦ, ἀλλὰ χωρὶς τόνους κι ἔτσι ἀπόμειναν ἀκαλαίσθητες, ἐνῶ οἱ προηγούμενοι, ἀπ' τὴν ἐφεύρεση τῆς τυπογραφίας, εἶχαν ἐπινοήσει πληθώρα γραφῶν, ἀκόμη καὶ στὴν περίοδο τῆς τουρκοκρατίας, ἐνῶ εἶναι γνωστὲς οἱ γραμματοσειρῆς, Βλάχου, Λαμπράκη, Κύρου καὶ ἄλλων ἐκδοτῶν. Πίστευαν, φαίνεται, ὅτι θὰ γινόταν ἐνθουσιωδῶς ἀποδεκτὴ ἡ «μεταρρύθμιση» καὶ ὅτι θὰ ἀκολουθοῦσαν κι «ἄλλες πολλές ἀλλαγές», ὅπως εἶχε ὑποσχεθεῖ ὁ ἐπόμενος ὑπουργὸς Παιδείας, Ἀποστόλης Κακλαμάνης, ἐννοώντας μᾶλλον τὴν ἐπιβολὴ τοῦ λατινικοῦ ἀλφαβήτου, ὅπως μᾶς ἀποκάλυψε ὁ Γιάννης Μόραλης, ὡς διαβεβαιωθεῖσα πρόταση ὑπὸ τοῦ Κωνσταντίνου Δημαρᾶ. (Ὅρα, «Τὸ Λατινικὸ Ἀλφάβητο» εἰς τὰς «ἀναλύσεις» «Τοῦ Ἐμμελοῦς», κι ἀ. σελ. 27 κ. ἑ.)

Ὁ ἐθνικὸς γλωσσολόγος πῆρε μέρος τότε στὶς ἀντιδράσεις κατὰ τῆς ἐπιβολῆς τοῦ μονοτονικοῦ, ἀλλὰ δὲν ἀνέφερε ποτὲ τὴν συμμετοχὴ του στὴν ἔρευνα τῆς «Καθημερινῆς», «Μάρτιος-Ἰούνιος 1983», «Τί Ἑλληνικὰ μιλάμε;» μᾶλλον ἐπειδὴ πρόβαλε ἡ ἔρευνα τὴν πολιτικὴ πλευρὰ τῆς «μεταρρυθμίσεως» καὶ ἔπεισε ὅτι εἶχε ὡς τέλος τῆς τὸν ἀφελληνισμό μας; ἀλλὰ ἀργότερα εἶδε τὸ φῶς τὸ ἀληθινὸ καὶ ξιφουλκεῖ νυχθημερὸν ὑπὲρ τῆς κοινοβαρβαρικῆς, πρὸς ἀποβλάκωσιν καὶ δουλικότηταν τῶν Ἑλλήνων, ὅπως καὶ στὸ μεσοδιάστημα δέχθηκε στὸν ἐπίσημο τόμο γιὰ τὴν ἑλληνικὴ γλῶσσα, τοῦ «Ἰδρύματος τῆς Βουλῆς τῶν Ἑλλήνων», ὡς ἐπιμελητῆς του, νὰ περιλάβει μελέτες «φιλολόγων» ποὺ ἔγραφαν, ὅτι δὲν ὑπῆρξε οὐδεμία ἀντίδραση στὴν καθιέρωση τοῦ μονοτονικοῦ· ὁ θεολόγος φιλόσοφος περὶ ἄλλα ἐτύρβαζε τότε καὶ σιωποῦσε, καὶ μόνο ἀργότερα, μετὰ τὴν συνταξιοδότησή του, ξεσπάθωσε, ἀλλὰ κατὰ τῆς Νέας Δημοκρατίας κυρίως καὶ δευτερευόντως κάπως κατὰ τοῦ ΠΑΣΟΚ, ἐνῶ πρόβαλε καὶ τὰ κείμενα τοῦ Ἁγίου Διονυσίου τοῦ Ἀρεοπαγίτου, τὰ ὁποῖα ἡ Ὁρθόδοξος ἐκκλησία θεωρεῖ νόθα, κι ἀποσιώπησε τὸν ρόλο τῆς ὑμνολογίας κι ἰδιαίτερως ὡς τῆς γνησίας συνεχείας τῆς ἀρχαιοελληνικῆς μουσικῆς, ἐνῶ ὁ ἐθνικὸς φιλόσοφος ἀναφέρθηκε εἰς τὸ «Περὶ Ποιητικῆς» τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ στὰ περὶ προφορᾶς τῶν γραμμάτων, ἀπ' τὰ «σχήμασιν τε στόματος καὶ τόποις», κατὰ τὴν ἐκφορὰν τοῦ πνεύματος, ἀλλὰ λησμόνησε τὴν κατακλειδα, ὅτι αὐτά, «παρὰ τοῖς μετρικοῖς προσήκει θεωρεῖν», οὔτε τίς ἀντίστοιχες ἀναφορῆς τοῦ Πλάτωνος καὶ τῶν ἄλλων ἕως τῶν ἀλεξανδρινῶν καὶ πατέρων τῆς ἐκκλησίας, ὅτι μετρικοὶ ἦταν οἱ Δημοδιδάσκαλοι μας μέχρι τίς προηγούμενες γενιές μας, καὶ μερικοὶ ἥρωικοὶ εἶναι ἀκόμη Ὀρθιοί.

Τὸ κρίσιμο ἐρώτημα εἶναι ἓνα: ὅλοι αὐτοὶ οἱ καθηγητὲς κλασικῆς γραμματείας μας κι ἄλλοι φιλόλογοι, ἔχουν ὅπωςδήποτε διαβάσει τὰ σχετικὰ συγγράμματα, ἀφοῦ πολλοὶ ἔχουν μεταφράσει ἀρκετὰ, γιατί παραβλέπουν ἢ περνοῦν ἐπιφανειακὰ τὰ σχετικὰ μὲ τὴν γνήσια προφορὰ τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης, τῆς ταυτίσεως τοῦ λόγου μὲ τὸ γραπτὸ κείμενο, ὅπως καὶ τὶς παρόμοιες παρατηρήσεις τῶν σοφῶν τῆς ἑλληνιστικῆς, βυζαντινῆς καὶ νεωτέρας ἐποχῆς; Ἡ πρόχειρη ἐρμηνεία εἶναι ὅτι αὐτὴ εἶναι ἡ στάση τῶν δυτικῶν «σοφῶν», ὅποτε συμμορφώνονται πρὸς τὰς ἐπιταγὰς τους! Ἔτσι, ἀγνοοῦν καὶ τὸ ἔργο τοῦ Κωνσταντίνου Οἰκονόμου τοῦ ἐξ Οἰκονόμων, «Περὶ τῆς γνήσιας προφορᾶς τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης», Αγία Πετρόπουλις, 1830, ἀλλὰ κι ὑπονόμευσαν μανιακῶς τὴν ἔκδοση τοῦ πρώτου τόμου του, τὸ 1993, ἀπ' τὶς ἐκδόσεις «Φιλόμυθος». Ἐπίσης ξεχνοῦν! ὅτι ἡ βᾶσις τῆς κλασικῆς, ἑλληνιστικῆς, μεσαιωνικῆς καὶ τῆς τουρκοκρατικῆς ἐκπαιδεύσεώς μας, μὲ τὴν μουσικὴν ἀναπόσπαστον, σὲ ὅλες τὶς βαθμίδες της, ἦταν ὁ Ὅμηρος κι ὅτι ἐδιδάσκοντο καὶ ἀπὸ μία τριλογία τῶν τριῶν τραγικῶν καὶ τοῦ Ἀριστοφάνους· σαφῶς πιθανὸν θὰ ἐμελέτησαν τὰς ἐξαιρέτους «Παρεκβολὰς» εἰς τὸν Ὅμηρον τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Εὐσταθίου, ὅπως καὶ τὴν μελέτη τοῦ Ἀρχιμανδρίτου Εὐσταθίου Θερειανοῦ, εἰς τὸ ἐκπλητικὸν ἔργον του, «Περὶ τῆς Μουσικῆς τῶν Ἑλλήνων καὶ ἰδίως τῆς ἐκκλησιαστικῆς», ἐν Τεργέστη, 1875, μὲ πειστικότητα ἐπισήμανση τῶν διαφορῶν ἑλληνικῆς καὶ εὐρωπαϊκῆς μουσικῆς· τὰς ἀποδέχεται δὲ αὐτὰς ὁ διάσημος Γάλλος μουσικός, Charles Emile Ruelle, μεταφράσας καὶ δημοσιεύσας τὴν μελέτη του εἰς τὴν *Revue Musicale* τὸ ἐπόμενο ἔτος, ἀσπαζόμενος τὰς ἀπόψεις του, ὅτι ἄλλη εἶναι ἡ μουσικὴ τῶν ἐλευθέρων Ἑλλήνων κι ἄλλη τῶν φύσει δούλων ἐξ αὐτῶν.⁶⁷ Ἄλλωστε, ὁ Δ. Μαρωνίτης ἔσπευσε νὰ διαβεβαιώσει, ὅτι ἡ λατινικὴ εἶναι θυγάτηρ τῆς ἑλληνικῆς, ἐπομένως, ἔτσι ὄχι καὶ τόσο ξένη! Πρόκειται, γιὰ ἔμμεση ὁμολογία μᾶλλον συμμετοχῆς του στὴν ὁμάδα τῶν «προοδευτικῶν» φιλολόγων, ποὺ πρότειναν τὴν καθιέρωση τοῦ λατινικοῦ ἀλφαβήτου, μαζὶ μὲ τὸ μονοτονικό, κατὰ τὸν Κωνσταντῖνον Δημαρᾶν; ἀλλὰ δὲν τὸ διευκρίνισε. Πάντως θεωρεῖται ὁμολογία ἀποδοχῆς καὶ προβολῆς τῆς «ἀνελευθερίας καὶ ὕβρεως ἢ μανίας καὶ ἄλλης κακίας» κοινοβαρβαρικῆς γλώσσης τῶν δούλων, φύσει ἢ θέσει, κι ὄχι τῆς ἐμμέτρου, ἐμμύσου, ἀρμονικῆς κι ἐμμελοῦς τῶν ἐλευθέρων πολιτῶν. Ἀλλὰ, ξέχασε ἢ ἀποσιώπησε τὶς διαπιστώσεις ὅλων σχεδὸν τῶν ἀλεξανδρινῶν καὶ βυζαντινῶν σοφῶν καὶ πολλῶν τῆς συγχρόνου ἐποχῆς, ὅτι ἡ λατινικὴ γλῶσσα φύσει ἀδυνατεῖ ἐκφράσαι, ὅπως τὸ ἀπέδειξε ἡ ἱστορία της, ὡς θεσμὸ στὸν λαό της καὶ μὲ πειστικὴ βεβαιότητα, τὴν ἐλεύθερη πολιτικὴ πρακτικὴ καὶ τὸ ἀναπόσπαστο ἦθος της, ὡς οὐδόλως ἀνεκτικῆς πρὸς τὸν χορὸν καὶ τὴν μουσικὴν, ἐπειδὴ καθεστῶς

⁶⁷ Ὅρα, εἰς τὰς «ἀναλύσεις» «Τοῦ Ἐμμελλοῦς», «Ὁρθολογισμός, ἀσύμβατος τῆς μουσικῆς ἀρμονίας», σελ. 127.

στρατοκρατικῆς ὀλιγαρχίας ἦταν ἡ δημοκρατία της, μὲ δεσπόζουσα ἐξουσία ἐκείνη τῆς *Συγκλήτου*, κι ἄς μὴν μᾶς τὸ κρύβουν ὑπὸ τὸν ἑλληνορωμαϊκὸ πολιτισμό...

Τὸ συμπέρασμα εἶναι σαφέστατο· ἀκολουθοῦν πιστὰ τὰς ἐντολὰς τοῦ ὀρθολογισμοῦ καὶ τῆς δυτικῆς ἐσχατολογίας, ὅπως ἔχουμε προαναφέρει σὲ κάθε τι τὸ ἐπιστητό, ὅποτε προτάσσουν τὰς «ἐπιστημονικὰς» θέσεις της καὶ τὰς ἐπιβάλλουν καὶ στὴν ἑλληνικὴ ἱστορία καὶ πολιτικὴ θεώρηση· ὅ,τιδήποτε ἐκφεύγει τῆς θεωρήσεως αὐτῆς ἀποβάλλεται ὡς περιττὸ κι ἀφήνεται στὰ ἀζήτητα τῆς ἱστορίας. Ὅποιος τὰ ἐπισημαίνει αὐτὰ ἀγνοεῖται παντελῶς ἀπ' τὸ συντεχνιακὸ κλειστὸ κύκλωμα ἐλέγχου τῆς πνευματικῆς μας ζωῆς, μὲ κάθε μέσο, ὅπως μὲ τὴν ὑπονόμηση καὶ πλήρη παρεμπόδιση τῶν σχετικῶν βιβλίων, χειροτέρας μορφῆς κι ἀπ' τὴν περίοδο τῆς ἐπταετίας, ἐνῶ ὁ τύπος, ἔντυπος κι ἠλεκτρονικός, τὰ περιφρονεῖ δεόντως, εἶναι ὑπὲρ τῆς δημοκρατίας ἀναφανδὸν καὶ τῆς ἐλευθερίας τοῦ τύπου, ἀλλὰ ὑπὲρ ὅσων ἀσπάζονται καὶ προπαγανδίζουν τὸν δυτικὸ τρόπο ζωῆς καὶ τὴν μεσιανικὴ του κοσμοθεωρία. Ἡ φιλοσοφικὴ τους κριτικὴ εἶναι γνωστὴ στοὺς ἀναγνώστες μας, ἀλλὰ κρίνεται ἀπαραίτητη ἡ συμπλήρωση μερικῶν στοιχείων, ὡς πρὸς τὴν γλῶσσα· ἡ γλωσσολογία ὡς ἐπιστῆμη ἐμφανίσθηκε μετὰ τὰ μέσα τοῦ δεκάτου ἐνάτου αἰῶνος.

Ὁ Φρειδερίκος Ἐνγκλες ἀσχολήθηκε περισσότερο μὲ τὸ θέμα, ἴσως ἐπειδὴ ἔζησε δώδεκα χρόνια περισσότερο ἀπ' τὸν Κάρολο Μάρξ καὶ στὴν ἐποχὴ τῆς ὀριστικῆς διαμορφώσεως τῆς βικτωριανῆς ἠθικῆς, μὲ τὶς προεκτάσεις της στὴν θεμελίωση τῆς θεωρίας τοῦ ἑλληνορωμαϊκοῦ πολιτισμοῦ καὶ τῆς ὑπαγωγῆς τῶν κανόνων τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης σὲ ἐκείνους τῆς λατινικῆς, μὲ κύριο ὄργανό της τὴν ἐρασμικὴ προφορά⁶⁸ εἶναι ἡ ἐνιαία μεσιανικὴ ἀντίληψη τῆς βιομηχανικῆς κοινωνίας, μὲ τὴν θεωρία καταγωγῆς τοῦ ἀνθρώπου ἀπ' τὸν πίθηκο καὶ τὴν ἐξέλιξή του μὲ τὴν ἐργασία καὶ τὴν γλῶσσα, ὅποτε ἐπόμενο βῆμα εἶναι ἡ ἀναζήτηση τῶν πρώτων ριζῶν τῆς κοινῆς γλώσσης, μὲ τὴν διαδρομὴ τους στὴν συνέχεια, ἀπ' τὸν Σωσσὺρ κι ἄλλους στὸν Νικολάι Γιαρόσλεβιτς Μάρρ στὴν κομμουνιστικὴ της ἐκδοχὴ καὶ στὸν Νόαμ Τσόμσκι στὴν φιλελεύθερη, ἴδιες ἀπόψεις ἔχουν, ἔστω κι ἂν ἀποσιωπᾶται ἐπιμελῶς. Ἡ σοβιετικὴ ἐξουσία εἶχε ἀποδεχθεῖ πλήρως τὴν γλωσσικὴ νομοτέλεια κι εἶχε ἀρχίσει ἡ ἐφαρμογὴ τοῦ λατινικοῦ ἀλφαβήτου σὲ διάφορες ἐθνότητες τῆς ρωσικῆς αὐτοκρατορίας, ἐνῶ στὸ Βλαδιβοστόκ ὀργανώθηκε τὸ 1931 διεθνὲς συνέδριο, γιὰ τὴν ἐνιαία ἐφαρμογὴ τοῦ λατινικοῦ ἀλφαβήτου στὸν κομμουνιστικὸ κόσμον, στὸ ὁποῖο συμμετεῖχε καὶ συμφώνησε καὶ τὸ Κινεζικὸ Κομμουνιστικὸ Κόμμα, ἐνῶ καθοδηγητῆς ὄλων ἦταν ὁ θεωρητικὸς της Νικολάι Γιαρόσλεβιτς Μάρξ· ὁ πόλεμος προκάλεσε

⁶⁸ Εἰς τὰς «ἀναλύσεις», «Ὀρθολογισμός...» σελ. 21 καὶ 65-66.

αίσθητή καθυστέρηση στην λατινοποίηση του ἄλφαβήτου, καθὼς ὁ Ἰωσήφ Στάλιν κάλεσε τοὺς ρωσικοὺς λαοὺς στὸν μεγάλο πατριωτικὸ πόλεμο, ἐπέτρεψε τὴν Ὀρθόδοξη ἐκκλησία καὶ τὴν ἀνάπτυξη πολλῶν παλαιῶν θεωριῶν, γιὰ τὴν γλῶσσα καὶ τὴν ἱστορία τους. Ἔτσι παραμερίσθηκε ὁ μαρξισμὸς καὶ ἀναπτύχθηκαν οἱ ἄλλες γλωσσολογικὲς θεωρίες, ἐνῶ ὁ Μάρξ εἶχε πεθάνει τὸ 1934, μετὰ ἀπὸ ἐπίσκεψή του στὴν Τουρκία, ὡς συμβολὴ του στὴν καθιέρωση τοῦ λατινικοῦ ἄλφαβήτου, ἀλλὰ προσεβλήθη ἀπὸ ἐλonoσία· μετὰ τὸ τέλος τοῦ πολέμου ἡ κομματικὴ ἱεραρχία προσέφυγε στὴν ἀποκατάσταση τῆς κομμουνιστικῆς νομιμότητος σὲ ὅλα, ὅπως τῆς ἐπιστροφῆς τῶν γκουλάνγκ καὶ τῆς ἀπολύτου κυριαρχίας τῆς KGB.

Στὰ πλαίσια αὐτά, ἡ ἀρμόδια Ἐπιτροπὴ τῆς Μόσχας ἐπέβαλε τὴν ὑπαγωγή στὴν ἰαπετικὴ θεωρία, ὅλων τῶν σχετικῶν σχολῶν τῶν Πανεπιστημίων τῆς Σοβιετικῆς Ἐνώσεως καὶ ὅποιοι ἔδειχναν ἔστω καὶ τάσεις διαφοροποιήσεως ἔπαιρναν τὸ τραῖνο γιὰ τὴν Σιβηρία· στὸν Καύκασο, οἱ δύο πρόεδροι τῶν γλωσσικῶν σχολῶν, Ἀρμενίας καὶ Γεωργίας ἦταν στενοὶ φίλοι καὶ εἶχαν τὶς ἴδιες ἀπόψεις, θεωροῦντες ἀνταρχικῆς μορφῆς τὴν ἰαπετικὴ θεωρία. Κάποια μέρα ἔρχεται τὸ μήνυμα στὸν Ἀρμένιο, ὅτι καθαιρεῖται ἀπ' τὴν θέση του καὶ ἀντικαθίσταται, χωρὶς νὰ ὀρίζεται ὁ διάδοχός του, καὶ αὐτὸς τὰ βάζει μαῦρα, μαζί μὲ τὴν γυναῖκα του, ἀλλὰ ἐνημερώνει γιὰ τὰ νέα τὸν φίλο του στὴν Τυφλίδα· τὰ μαθαίνει αὐτὸς καὶ λέει, «ἔρχεται καὶ ἡ σειρὰ μου», καὶ ἀμέσως τρέχει στὸν στενώτερο φίλο του, τὸν Γραμματέα τοῦ Κόμματος. Αὐτὸς ἦταν ὁ μόνος γραμματέας κόμματος σοβιετικοῦ κράτους ποὺ εἶχε τὴν ἀνεση ἀμέσως τηλεφωνικῆς ἐπικοινωνίας μὲ τὸν Στάλιν, ὡς γεωργιανὸς γάρ· ἀκούει τὸν φίλο του, πείθεται ὅτι ἔχει δίκαιο, σκέπτεται καὶ τοῦ λέει, «Ἐγώ, ἓνα μόνο πρᾶγμα μπορῶ νὰ κάνω γιὰ σένα, νὰ σὲ στείλω στὸν Στάλιν καὶ αὐτὸς νὰ κρίνει». «Στὸν Στάλιν;» ἀπαντᾷ αὐτὸς καὶ ἄρχισε νὰ τρέμει προκαταβολικά. Τελικὰ πείθεται καὶ πάει στὸν Στάλιν, ὁ ὁποῖος τὸν ἀκούει προσεκτικά, σὲ δύο συναντήσεις, τὸν ὑποχρεώνει νὰ δημοσιεύσει ἓνα ἄρθρο στὴν Πράβδα, μὲ τὶς ἀπόψεις του καὶ λίγο καιρὸ μετὰ δημοσιεύει τὴν γνωστὴ μελέτη του, γιὰ τὴν γλῶσσα, ἴσως καὶ ὡς μαθητῆς ἱερατικῆς σχολῆς, ἀκυρώνοντας τὴν ἰαπετικὴ θεωρία καὶ διακόπτοντας τὴν λατινοποίηση τῶν ρωσικῶν γλωσσῶν, ἀλλὰ καὶ ἐπιβάλλοντας τὴν ἐπιστροφή στὸ κυριλικὸ ἄλφάβητο, ὅσων τὸ εἶχαν ἐφαρμόσει, ἀνατρέποντας ἔτσι πλήρως καὶ τὴν «νομοτέλεια» τῆς κομμουνιστικῆς νομιμότητος.⁶⁹

Στὴν συνάντησή τους μεσολαβεῖ ὅμως καὶ ἡ σκωπτικὴ πλευρὰ τῆς ἱστορίας· ὁ γλωσσολόγος, ὅπως τὸ φέρνει ἡ συζήτηση, ἐνημερώνει τὸν μεγάλο ἡγέτη, γιὰ τὴν καθαίρεση τοῦ φίλου του στὴν Ἀρμενία. Ὁ Στάλιν παίρνει ἀμέσως τὸν τηλεφῶνο στὸν τοπικὸ γραμματέα τοῦ κόμματος, γύρω στὰ μεσάνυχτα, ἐπειδὴ νύχτα δούλευε κυρίως, καὶ τοῦ λέει, «Τί κάνατε στὸν πρόεδρο τῆς γλωσσολογικῆς σχολῆς;» Καὶ τοῦ

⁶⁹ Ὅρα, εἰς τὰς «ἀναλύσεις» «Τοῦ Ἐμμελοῦς», «Οἱ μικροὶ βάρβαροι».

κλείνει τὸ τηλέφωνο· αὐτὸς στέλνει ἀμέσως τὴν φρουρά του στὸ σπίτι τοῦ γλωσσολόγου, μὲ ἐντολὴ νὰ τὸν φέρει τάχιστα στὸ γραφεῖο του. Ἀκούει τὸ χτύπημα στὴν πόρτα αὐτὸς καὶ λέει στὴν γυναῖκα του, «Μὲ παίρνουνε!» Τὴν φιλάει, φιλάει καὶ τὰ παιδιά του στὸν ὕπνο, παίρνει τὴν βαλίτσα του καὶ πάει, μὲ τὸ κεφάλι κάτω, σίγουροι κι οἱ δύο, ὅτι δὲν ξέρουν πότε θὰ ξανασυναντηθοῦν. Τὸν βλέπει ὁ γραμματέας καὶ τὸν συγχαίρει, γιὰ τὴν ἀποκατάσταση στὴν θέση του καὶ μαζί μὲ νέες ἀρμοδιότητες κι αὔξηση μισθοῦ. Κι αὐτὸς ἀπαντᾷ, «Καλὰ ἦταν ἀνάγκη μεσάνυχτα νὰ μὲ καλέσετε, δὲν γινότανε τὸ πρωί, τῆς γυναίκα μου τῆς κόπηκε ἡ χολή!»

Οἱ ἐξελίξεις στὴν Κίνα ἔχουν ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον· ὁ Μάο Τσετούνγκ, μαζί μὲ τὸ μεγάλο ἄλμα πρὸς τὰ ἔμπρὸς τοῦ 1958, δίδει ἐντολὴ γιὰ τὴν ἀντικατάσταση τῆς ἰδεογράμματης γραφῆς μὲ τὸ λατινικὸ ἀλφάβητο, στὰ πλαίσια τῆς συμφωνίας τοῦ 1931, τῶν κομμουνιστικῶν κομμάτων στὸ Βλαδιβοστόκ· ὅλοι συμμορφώθηκαν ἀμέσως, μὲ τοὺς μανδαρίνους πρώτους, ἀλλὰ ἀντέδρασαν οἱ χωρικοί, καὶ τὸ κινεζικὸ κομμουνιστικὸ κόμμα εἶναι κόμμα τῶν χωρικῶν. Κι ὁ πανίσχυρος Μάο ὑποχώρησε κατὰ κράτος.

Οἱ ἀγράμματοι χωρικοὶ ἀντιστάθηκαν, γιὰ μοναδικὴ φορὰ ἀπέναντι στὸν ἀδιαμφισβήτητο ἀρχηγό τους, πολὺ δυναμικὰ στὴν ἀλλαγὴ τῆς ἱστορικῆς γραφῆς τους κι ὑπερασπίσθηκαν τὴν διατήρηση τῆς πολιτιστικῆς τους παραδόσεως καὶ τῆς διαχρονικῆς ταυτότητός τους... Καίσαριανή, Αὐγούστος, 2024.